

Darai Lajos:

Miért szervetlen Erdélynek román állami fennhatóság alá erőszakolása?¹

Az átkozott titkos háborúk legkeserűbb tövise Trianon.

Szerencsés Károly

Trianon óta nem jártak le a váltók.

Döbrentei Kornél

1. Bevezető gondolatok

1.1. Elvtelen elvcsere

A trianoni döntésnek megágyazó háborús és mozgalmi politika háttérében nemcsak nyerszűrt nemzetközi pénzügyi és népcsoporti gazdasági érdek húzódott meg, hanem a társadalomelmélet emberiségellenes jellegzetességei is. A „ha jó törvényt akarsz, égesd el a régieket és csinálj újakat” voltaire-i túlzó racionalista, valójában esztelen elve, a XX. század elején, kísértésbe ejt néhány társadalmi csoportot, hogy más népcsoportok kárára cselekedjen, őket „elégesse”, és ez az első, azután második világégésé fajult. Az emberisést semmibe vevő román állami elnyomás az alá rendelt magyarság őshonos nemzeti közösségét a most tárgyalt időpont óta időnként népiirtással való üldözése gyötri, gyéríti, ugyanott a szászok már majdnem felszámolták. De a társadalmi igazságtalanság mindenkit sújt, azaz a románságot szintén, még ha őket megtévesztetten is. Kérdés, hogy honnan származik ez a gyakorlat, ha egyszer az erdélyi erős magyar hatás az ugyanonnan eredő román nemzeti ébredést meghatározó módon befolyásolta. Az eredeti egyesítési szándék hatékony együttélést célozott, ez elvét azóta lábbal tiporják.

1.2. Fájdalmas tapasztalatból kibontakozás?

A magyar eredetű együttélési–együttműködési elv a XIX. század utolsó harmadában gazdasági–szellemi fellendülést hozott Kelet-Közép-Európának.² Ám érvényesülésének nagyhatalmi céllal történt megsemmisítése aztán megakasztotta az itteni fejlődést, két világháborút készített elő és vezényelt, majd szovjet érdekerületté téve térségünket, bebetonozta az elmaradást. Kiutat legújabbban az EU tagság se hozott, a felzárkózásra nincs elég pénzakarát, helyette a románság a magyar nemzeti közösség elnyomásával kárpótolhatja magát, a nemzetközi világ hallgatóságos jóváhagyásával, de inkább csak román állami gyakorlatban, mert a román nép is rosszul él, tömegesen kivándorol. Megoldást egymás megbecsülése, kölcsönösség, együttműködés jelenthet, visszatérve a régió magyar történelmi alkotmányra alapozott korábbi gyümölcsöző elvéhez.

De a megoldás előtt akadályok tornyosulnak. Ezek között nem a legkisebb, hogy történelmi építményünk elvi előnyei még a magyar – tudományos – világban sincsenek egyértelműsítve. Ezért feladatunk a magyarsággal és a románsággal kapcsolatos történeti igazságok tudatosítása, egyetemes tudományi érvényesítése, közvetítése az érintett kelet-közép-európai térség számára. Enyhítve az első világháború vége óta folyó magyarellenos intézkedések következtében az Erdély³ elszakításához hasonló, körkörös és kölcsönösen elszenvedett veszteségeket, sőt mi több, elkezdve a helyreállítást. Ha a tudomány megfelelő fokára lépve kimondjuk egyetemes értékeink történelmi léptékű eredményeit, és hiteles képet nyújtunk az egész Kárpát-medence műveltségi egységéről, a világközvélemény támogatni fogja térségünk eszmei rendjének ismételt megvalósulását, sokszorozódó erejének bekapcsolását az emberiség előtt álló feladatok megoldásába, azaz a volt Magyar Királyság népeinek több mai nemzetként való boldogulását.

¹ A NKE HHK és a ZMTE közös *A Hazáért!* című, az első világháború befejezéséről szóló [harmadik emlékkonferenciája](#) (2018. december 1–2. NKE Kápolna, Budapest, VIII., Ludovika tér 2.) előadásának írott változata.

² A Közép-Európából látott Kelet-Közép-Európa helyett az alábbiakban az Európát nyugati és keleti félre osztó szemlélet észak–dél szerinti Közép-Kelet-Európa, Dél-Kelet-Európa szerepel majd. Vesd össze: Mitrovits (2015).

³ Benkő (1778).

2. Történelmi előzmények

2.1. A térséget átfogó hatalmak

A kulcsot 1918 megértéséhez sokkal korábbról kezdve kell keresni. A térségünket szervező hatalom erejének létrejöttétől kezdve – amihez hozzájárult mindig a Kárpát-medencét kitöltő népesség ősi tapasztalata, sokféle műveltségi árnyalata, helyi érdekérvényesítő képessége. A térség átfogó hatalmára, a Mahmud Tolmács szerinti krónikánk⁴ az Atilát megelőző időből Nagy Sándort említi elsőnek, akinek itteni működését Atila közvetlen elődje, Kattar vezér állítja példának.⁵ Nem feladatunk itt most foglalkozni a kérdéssel, hogy miért nem szerepel történetírásunkban e kútforrás tanúsága a makedón hódító Kárpát-medencei tevékenységéről.⁶ Ami fontos, hogy a hunok befolyása Atila halála után sem szűnt meg,⁷ de majd csak Árpád vezér, a magyarjaival együtt, rendelkezett hasonló léptékű átfogó erővel, és az ő államalapítása valamilyen módon kitartott egészen 1920-ig, avagy máig. Sem az ókori római birodalom, sem annak középkori utóda ennyire hosszú szereplésre nem volt elég szilárd. Árpád-házi uralkodóink folytatták Atila szövetségi politikáját, akinek udvarában tucatnyi király és fejedelem tartózkodott.⁸ Ugyanakkor tekintetünkre érdemes a magyar királyi történelmi emlékezetet ápoló krónikáknak nemcsak a hun hagyománya, hanem az azt megelőző múltra alkalmazott mondai jellegű vagy bibliai forrása is, mert a Nimród-hagyományban mintegy összefoglalja azokat az itteni ókori fejleményeket, amikor az átfogó hatalmi szerkezet a nép számára kedvező volt.

2.2. A magyar király országai

A Kárpát-medencén belüli magyar vezetés érvényesülésére és a különböző területek sajátosságainak elismeréseként vehetjük mintának a magyar király különböző korszakokban érvényes címeit, bár történelmi és nemzettudatunkat ennek valóságos jelentőségétől – de akár csak jelentésétől is – megfosztotta az újkori történetírást meghatározó történelemhamisító önkény. Pedig ezek az uralmi területeket jelölő címek, onnan az uralkodó szerep betöltését lehetővé tévő jövedelemmel, jól mutatják, hogy a magyar király a középkorban helyi uralkodók feletti király, azaz a nyugati felfogás értelmében császár volt. Azzal sem foglalkozunk itt, hogy ezt mikor és miért titkolták, takarták el a világ elől, de sejtjük, hogy összefüggésben áll a magyar király tekintélyének háttérbe szorítása a német császárság köztudatba emelésével. Ennek a folyamatnak pedig már alapos bírálatát adta Heribert Illig és csapata a középkori nyugati oklevelek és adataik hamissá nyilvánításával alapos bizonyíték rendszer által.⁹ És annak ellenére, hogy az ő magyarázata a hamisításokra téves feltevés a középkor eleji emberi történelemben 297 év betoldásáról, mert azt a tudományosan bizonyított időrend nem engedi meg,¹⁰ forráskritikáját a korabeli Nyugat-Európa és fejlettsége nem létezéséről komolyan kell vennünk.

Ennek fényében törekednünk kellene a magyar király címeinek és rangjainak legteljesebb felsorolására, valamint uralmi területeinek megjelölésére, annak a szerepnek a megértése céljából, amit a magyar uralkodó a Kárpát-medence térségében betöltött Árpád fejedelem idejétől nem sokkal Hunyadi Mátyás királysága utánig, vagy akár 1918-ig.¹¹ *Csak így érthetjük meg az itt érvényesülő újkori birodalmi fejleményt, illetve annak majd a legújabb kori feldarabolását.* A felsorolás elemeit tehát azok az uralkodói címek és azon országrészek adják, amelyeknek a

⁴ Terdzsüman (1982).

⁵ Terdzsüman (1982), 94-96 (a török kézirat 80-82), 98-99 (85-86), 101-102 (88-89), 120-122 (111-114).

⁶ Amint azzal sem, hogy az ott szereplő leszármaztatás szerint a Nimród-fi Hunor nemzetségéből származott Atila, és Nimród és Atila közt Kattar volt a vezér, aki Pannóniát elfoglalta.

⁷ Lásd az 5. Atila fiai, unokái című fejezeten írottakat: Darai (2018), 108-125.

⁸ Ennek a nyugati (indoeurópai) típusú hatalmi logikának az érvényesülésére Atilánál és leszármazottainál, már Gregor Kristóf és Móricz Leó is felhívta a figyelmet. Lásd Darai (2018), 108-116, 122-131.

⁹ Lásd Illig (2002). Illig elméletét ismerteti, értelmező követőinek írásait közlésezi Szekeres Sándor honlapja, az [Eltévedt időszámítás](#).

¹⁰ V. ö. Darai (2013). V. ö. Tóth (2011).

¹¹ V. ö. Tringli (2016).

magyar király mindig – vagy valamikor – ura volt: Magyarország (Hungaria vagy Pannónia), Erdély, Moldva, Havasalföld, Dalmácia, Szlavónia, Szerbország, Horvátország, Ráma (később Bosznia), Kunország, Bulgária, Lengyelország, Gácsország (vagy Halics, majd Galícia), Lodomeria, Csehország, Morava, Szilézia, Lausitz, Ausztria, Stájerország, Szicília, Apulia, Capua, Salernó, Szentangyalhegy és Jeruzsálem. Az ennyi, helyileg szervezett területen élő népesség életének összehangolása¹² volt az az előny, ami miatt sokáig ragaszkodtak a magyar királyi vezetéshez e helyeken, amit a Megszentelt Korona elvei, a Koronaeszme vezérelt.

2.3. A román államképződés hiányossága

Amikor tehát annak magyarázatát keressük, miért nem sikerült ezt a békés együttélést, az ígértek ellenére, a Romániával egyesült addig Magyar Királyság-i területeken, azaz Erdélyben, Partiumban, Nyugat-Bánságban és Máramarosban elérni, akkor nem valamilyen vágyálmát kergetünk ennek igénylésével, hanem a történelmi múlt példájára hivatkozunk. Illetve a románság esetében arra kell rámutatnunk, hogy nem volt ilyen történelmi múltjuk, hiszen a marosvásárhelyi megnyilatkozás az előtte alig fél évszázaddal Románia néven alakult országgal való egyesülésre vonatkozott. Attól még persze alkalmazhattak volna nem emberellenes elviséget a kormányzásban és az együttélésben az elmúlt 100 évben, ám a román állam születése szinte eleve elrendeltté tette ennek kudarcát. Hiszen az előzmények, amik a Románia nevű modern kori ország születéséhez vezettek, igencsak ellentmondásosak és az erkölcstelenség, a politikai kalandorság és a hódító gátlástalansága képét mutatják, mint alább látjuk majd. Nem menti fel képviselőit, agitátorait és haszonélvezőit, hogy hasonló fejleményekkel jellemezhető a magyar államhoz képest – igaztalanul – ’modernnek’ tekintett, Nyugat-Európát meghódító kliens feudális rendszere.¹³ Nézzük tehát ezeket a sajátos előzményeket. Először a macedón görögök vagy vlachok történetét, akiket erőszakkal – megtévesztéssel, pénzzel és nyomásgyakorlással – akartak románná tenni a birodalomképző hatalmak és kiszolgálóik. Ellenállásukról, azonosságuk őrzéséről, létezésükért folytatott harcukról eddig kevés szó esett, s talán azért nem, mert azt a Dél-Balkánon folytatták, a román államiság létrehozásával összefüggésben, az ellen felépve, és *harcuk ott végül sikerre vezetett*.

3. A makedovlachok és ellenállásuk románná tevésük ellen

3.1. A vlach-görög szórvány önvizsgálata

Figyelmünkre érdemes a makedovlachok ellenállását feltáró Vasileos A. Stamatopoulos közgazdász és történész kutató,¹⁴ valamint fia, Andreas V. Stamatopoulos történész, újságíró munkássága. A két szerző kiemelten hangsúlyozza, amit Arszeniosz ausztriai metropolita szintén megerősített, hogy „az Orthodoxia többet jelentett a szórványban élő görögöknek a vallási hovatartozásnál. Az Egyház volt az a szellemi és kulturális keret, amelyben a nemzeti és politikai meggyőződésük kifejezést nyert. A vlachok képezték a makedóniai (beleértve a pelagóniai is), epiruszi és thesszáliai görögség gerincét. A vlach nemzetiségűek tettek a legtöbbet a görög oktatásért és hagytak maguk után számos általuk alapított és működtetett görögorthodox iskolát az anyaországi területen Makedóniában és a diaszpórában (Bécsben, a Dunamenti fejedelemségekben és máshol) is. Moschopolisz a XVIII. századi görögvlach kultúra és a görög oktatás és írásbeliség bölcsője volt, az egész Középnyugati Ottomán Rumélia földrajzi területén.” És a magyarok „többsége nem is tud a görög vlachok magyarországi történetéről, pedig azok jelentős szerepet játszottak a magyarországi városok polgári fejlődésében.

¹² Az összehangolást nagyban elősegítette a térség azonos műveltsége, a Kárpát-medencét kitöltő földműves népesség folytonos azonossága, amely népesség már a Körös kultúra idején minden irányba messze áttekintte a Kárpátokon. Lásd erről: Cser-Darai (2007-2008).

¹³ V. ö. Darai (2016).

¹⁴ A Görög–Ciprusi–Magyar Baráti Társaság, a Budapesti Görög Alapítású Magyar Orthodox Egyházközség és a budapesti Makedónia Interkulturális Egyesület titkára.

Betagozódtak a magyar társadalomba, szerepet vállaltak az oktatás, a kultúra, de a gazdaság és a hajózás fejlesztésében is.”¹⁵

Vasziliosz Stamatopoulosban és fiában a vonatkozó tények „felébresztették azt a nemzeti felelősséget, hogy” – mint mondják – „megvédjük a görög vlachokat a befogadó országban attól a román propagandától, amely még ma is problémákat okoz a magyarok hamis informálásával. Ami szerint Görögország, Magyarország és Ausztria minden vlach mecénása román volt, így a Szinasz, Dumbasz, Gikasz, Kaprasz, Manno, Derra, Lyka, Zappa és más családok is,” – pedig *nem volt*. Ezért mutatják be könyvükben „a görögországi vlachok, más néven a makedovlachok eredetét, azokat a jellemző tényezőket, melyek őket a romániai vlachoktól megkülönböztetik, illetve történelmi jelenlétüket a Balkánon és az Osztrák–Magyar Monarchiában, de főleg Magyarország területén.”¹⁶

3.2. A görög-római vlachok

A balkáni és közép-európai szerepüket feltáró, a két Stamatopoulos által írott „tanulmány elsősorban azokat a vlachokat mutatja be, akik származásuk révén görögök, görög-lakta területeken éltek, és a XVIII–XIX. század között a Habsburg Birodalomhoz tartozó területeken telepedtek le.” Ezek „a közép-kelet-európai országokban honfitársaikkal, a görögökkel együtt létrehozzák a sokat emlegetett egyházközségeket az akkori görög diaszpóra keretében. A hitközségek alapító okirataiban az általános néprajzi (ethnográfiai) elnevezést figyelembe véve *vlachoknak* nevezik magukat. Amikor az újkori görög nemzeti identitásukat kívánják hangsúlyozni, akkor az alábbi elnevezéseket használják: Makedovlachok, Grekovlachok, Romeovlachok és Ellinovlachok. Ezekkel az összetett elnevezésekkel főként a közép-kelet-európai kolóniákban találkozhatunk, használatukat az ebbe szükségessé, hogy az Ellinovlachok különböznek azoktól, akik később a románok ősei lettek. A makedovlach elnevezés többértű. Hangsúlyozza a származást, de kiemeli egyben a görög identitást is. Ily módon megkülönböztetendő a makedovlachok nemzeti hovatartozása nyelvi rokonoktól, akik Közép-Kelet-Európában éltek. A görög írásos hagyomány utóbbiakat főként regionális elnevezésük alapján említi, mint pl. Moldovlachok vagy Muntenovlachok. A görög területekről származó vlachok saját magukat a következőképp nevezik a szóbeszédben: 'Armani'-'Αρμάνοι' (pl. Grevenában, Vlachohoriában, Aszpropirgoszban), 'Remeni'-'Ρεμένιοι' (pl. az akarnaniai, theszprotiai, almiroszi vlachok), Vlachi-'Βλάχοι' (Metszovo, Haliki, Olimposz,) és 'Vlasi'-'Βλάχοι' (Moglena). Az összes fent említett elnevezés a görög nyelvben vlach-ként szerepel. Az Armani és Remeni elnevezés a latin Romanus (jelentése: római polgár) szóból ered. Az elnevezés Caracalla császár Kr. u. 212-ben kiadott rendeletéhez kapcsolódik (Edictum Antoninianum), melyben minden, a római területen élő lakosnak római polgárjogot ad (Romanus cives). A bizánci időkben 'Romaninak' az összes latinul beszélő, a Római Birodalom területén élő római állampolgárt tekintették, viszont a 'Ρωμαίος' (ejtsd: Romeosz) azon görög nyelvű állampolgárokat jelentette, akik a Bizánci Birodalomban éltek. A birodalom neve Romania volt. Ily módon érthetőek a görög vlachok önazonoságukra utaló elnevezései, mint pl. az Armani és Remeni, mely a birodalom alapítói nyelvén rómaiak jelent.”¹⁷

Az ún. 'Bizánci' Birodalom ugyanis sosem létezett ezen a néven, az elnevezés igen késői, az augsburgi Fugger-könyvtár velencei görög nyelvű kéziratok rendszerezője, Hieronymus Wolf 1577-ben kiadott művének címe (*Corpus Historiae Byzantinae*) utal rá először. Valódi neve tehát Római Birodalom volt, de a XVII. század elején a konstantinápolyi forrásokat összegző francia 34 kötetes gyűjtemény is a Wolf-féle nevet vette át,¹⁸ amint a Konstantinápoly központú késő római birodalommal foglalkozó írók szintén, és az ókori római és a középkori

¹⁵ Stamatopoulos (2015), 3.

¹⁶ Stamatopoulos (2015), 8.

¹⁷ Stamatopoulos (2015), 13-14.

¹⁸ *Corpus* (1822).

görög Római Birodalom megkülönböztetésére használták a „Bizánci” jelzőt.¹⁹ Harmat Árpád Péter magyarázata szerint „Wolfot a kilencedik századra datálható frank–római (azaz frank–bizánci) konfliktusból eredő szakadás befolyásolta: Nagy Károly frissen kiépített birodalmában (a pápákkal teljes egyetértésben) az új hódításokat azzal kívánták igazolni a frankok, hogy magukat a rómaiak örököseinek nyilvánították. Ebből következően a Kelet-római Birodalomban élőket már nem tekintették *igazi* rómaiaknak. Ebben a történelem egyik legnagyobb hatású hamisítványa, Constantinus adománylevele is nagy szerepet játszott. A nyugati államokban elterjedté vált, hogy a Konstantinápolyban székelő uralkodókat nem a frank uralkodóknak fenntartott *Imperator Romanorum* (a rómaiak császára), hanem az *Imperator Graecorum*” (a görögök császára) címmel illették. Ezzel párhuzamosan a területet is *Imperium Graecorum* (a görögök birodalma), *Graecia* (Görögország), *Terra Graecorum* (a görögök földje) sőt akár az *Imperium Constantinopolitanus* (konstantinápolyi birodalom) néven nevezték. Ebből táplálkozhatott Wolf, aki újfajta megvilágításba akarta helyezni a történeteket. Az általa kitalált név egyébként az egykor Konstantinápoly helyén álló, jelentéktelen görög gyarmatváros, *Büzzantion* (latinosan *Byzantium*) nevéből ered.”²⁰

3.3. A latinajkú hódítókból görög-vlachok és latin-vlachok

A latinajkúak megjelenéséről a görög területeken Sztamatopouloszék ezt írják: „I. e. 167-ben, amikor Makedóniát elfoglalják a rómaiak, a helybéli görög lakosságot felhasználják a római állam közigazgatásának, a hadseregben és a határok őrzésénél, az északi barbár népek támadásaitól tartva. A rómaiak nagy csodálattal tekintettek az erős Nagy Sándor-i makedón hadseregre, ezért önkénteseket toboroztak az elfoglalt területek rendfenntartása érdekében, a szabad közlekedés biztosítására az utakon és átkelőhelyeken, hágókon. Ily módon biztosítják a Római Birodalom átkelőhelyeinek védelmét. Érdekes megfigyelnünk, hogy a vlachok a Pindosz-hegylánc mentén és a Varnundasz-hegységben rendezkedtek be. Ebből arra következtethetünk, hogy a vlach népesség a rómaiak által odatelepített helyőrség lakosaiból származik. A római legionáriusok nyelve Walestől az Ibériai félszigeten át, a Balkánon és Egyiptomban is elterjedt. A népies latin nyelv fejlődésével és terjedésével alakulnak ki az újlatin nyelvek, mint az olasz, a spanyol, a francia, a portugál, a román, az isztroromán, a meglenoromán és az aromán (vagyis a görög vlachok által beszélt nyelv). Tudományosan elfogadott, hogy a mai görög vlachok görög és római telepések leszármazottai, de nem ellatinosodott dákok és kunok leszármazottai. A görög vlachok kétnyelvűek a hitéletben, az oktatásban, a magánjogban és a közügyek intézésében, születésüktől kezdve használják a görög nyelvet. Az újkorban ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a diaszpórában élő makedovlachok esetében Közép-Kelet-Európában. A mai korban ugyanez történik az albán területeken élő vlachok esetében is, akik a görög területeken élő vlachokkal közös származásúak. A latin nyelv használata a balkáni térség népei között, valamint a görög területeken i. e. 167-ben kezdődik és i. u. 620-ig tart, amikor a Római Birodalom kettévált Kelet-római és Nyugat-római Birodalomra. Hangsúlyozandó, hogy a latin nyelv maradt az első és hivatalos nyelv a Bizánci Birodalomban egészen Iraklész császárig, a bizánci hadseregben pedig egészen a X. századig.”²¹

Rátérve a kérdésre, hogy kik a vlachok, a két Stamatopoulos így folytatja: „A vlach származását illetően nem egységes és soha nem is volt egységes nép. Felbukkanásuk óta latinajkú, római alattvalók. Ez a fő jellemzőjük, nem az etnikai származás. Egész Nyugat- és Kelet-Európában laktak vlachok azokon a területeken, melyek a Római Birodalomhoz tartoztak. A görög területeken stratégiaiilag fontos vidékeken voltak jelen (átkelőhelyeken, közutak mentén). A

¹⁹ Lásd Harmat (2015). V. ö. Szávost-Vass (2016).

²⁰ Harmat (2015). Szávost-Vass Dániel azonban rámutat: Plethón filozófus sírkövén az szerepel, hogy bizánci, és volt két másik híres ókori bizánci is: „a csillagász Bizánci Epigenész, aki Kr. e. 200 körül élt, tehát ténylegesen Byzantion városából származott. Ugyanez a helyzet kortársával a nyelvész, kritikus Arisztophanészszal, aki ugyan-csak ’valódi’ bizánci volt.” (Szávost-Vass, 2016.)

²¹ Stamatopoulos (2015), 19-20.

bizánci időben, 1259-ben a thesszáliai, epiruszi és makedóniai vlachok kinyilvánították, hogy ők ókori görögök és Achilleas leszármazottai. Ugyanabban az időben a dunai vlachok²² kunokkal, bolgárokkal keveredtek össze, semmi kapcsolatuk nem volt a görög vagy dalmáciai vlachokkal. A két nyelv részbeni hasonlósága abból adódott, hogy a déli, latinul beszélők északra vándoroltak, a mai Románia területére.²³ Ez a folyamat a Bizánci és az Oszmán Birodalom idején zajlott le. Tehát a latinajkú görögvlachok nem Dáciából származnak, hanem odaköltöztek. Az egyetlen, aki különböző információkat szolgáltat, Ioannisz Kekavmenosz, aki sikertelen hadjáratot folytatott a thesszáliai vlachok ellen a XI. században. Kekavmenosz művében a 'Stratigikonban' a vlachokat hitetleneknek és ravasznak mondja, barbár törzsnek titulálja, akik a Duna vidékéről jöttek ide. Ezeket az információkat veszi át sok későbbi krónikaíró is. Ezt a forrást azonban nem tekinthetjük hitelesnek, hiszen egy magalázott és vereséget szenvedett tábornoktól származik – állítja Tamás Lajos magyar kutató, aki 1936-ban a következőket írja: 'ha egy tiszta információt szeretnél kapni Kekavmenosz írásából, akkor a lehetetlent kívánod'. Kekavmenosz véleményét, miszerint a vlachok a Duna vidékéről jöttek, kiváló román történészek is tagadják, mint például T. Papahagi, A. Sacrdoteanu, Cicerone Poghire és Petre Nas-turei."²⁴

Kekavmenoszról ismert, hogy grúz-örmény származású és egy görög herceg unokája, és apósa Larissa ura Nikulitzas Delphinas volt, aki 1066-ban részt vett a Vlach-lázadásban.²⁵ Ezért mégsem mondható tájékozatlannak, csak hogy Sztamatopouloszék elfeledték azokat az iménti adataikat Kevkamenosz állításával kapcsolatba hozni, hogy a déli területeken a vlach népesség a rómaiak által odatelepített helyőrség lakosaiból származik, a görög vlachok görög és római telepések leszármazottai, kétnyelvűek, ami megfigyelhető Közép-Kelet-Európában élő makedovlachok esetében is, és egész Nyugat- és Kelet-Európában laktak vlachok azokon a területeken, melyek a Római Birodalomhoz tartoztak. Azaz a Duna csak a mai Romániával kapcsolatban jelenti az Al-Dunát, az előbbieket fényében Kekavmenosz nyugodtan írhat annak fentebbi szakaszairól.

3.4. A vlachok szereplése az Oszmán Birodalomban és annak hanyatlásakor

A vlachok sorsa az Oszmán Birodalom korában kedvezően alakult: „Bizánc eleste után, az Oszmán Birodalom idejében a pindoszi vlachok, akik az átkelőhelyeken éltek, elismerik a szultán uralmát, a szultán pedig előjogokat biztosít számukra, melyeket senki nem sérthetett meg. Fegyverhasználatot kapnak, önigazgatási szabadsággal bírnak, a török hadseregnek tilos volt beavatkozni ezeken a területeken: a Valinte Szultana intézményéhez tartoznak, kevés adót fizetnek, török tisztviselő nem bíraskodhatott az ügyeikben. Zavartalanul hozzák létre állattenyésztési egyesületeiket (görög nyelven az ún. celingátokat), továbbá (a hajdúvárosok jogállásához hasonló) armatolikit, de ezzel párhuzamosan az új környezetben is folytatják korábbi tevékenységüket, mint hajcsárok, kézművesek és kereskedők. 1850-ig senki sem vitatja a vlachok görögséghez való tartozását. Az oszmán állam is statisztikailag a Dél-Balkánon élő vlachokat a görögökhöz számolja és Romeosznak titulálja. A vlachok a görög nemzet történetében, mint meggyőződéses harcosok szerepelnek, a nemzet ügyeiért folyó harcokban élen jártak, legyen szó a szülőföldjükről vagy arról a területről, ahová kivándoroltak. A XV–XVIII. században jelentős gazdasági központokban széleskörű vlach településhálózat jön létre Epiruszban: Metszovó, Kallaritesz, Laisza és Vovusza; Kelet-Zagoriban: Szirakó, Malakaszi, Furka;

²² Nyilvánvalóan az Al-Dunáról van szó.

²³ „A vlach nyelv a négy újlatin nyelv egyike, amit a Balkánon a latinajkúak használtak. Amikor a vlach nyelvről beszélünk (neologizmusok: aromun, arman, kucovlach), melyeket a Dél-Balkánon beszéltek, akkor az összes szóbeli nyelvjárást értjük alatta. Az a nyelv a mai napig csak szóbeli. Nyelvészek szerint a vlach nyelv az összes vlach dialektust magában foglalja, de nem homogén és jellemző rá az írásbeliség hiánya.” (Stamatopoulos, 2015. 20.)

²⁴ Stamatopoulos (2015), 18.

²⁵ Az adatok forrása: Mango (2002).

Észak-Epiruszban: Avlonasz, Verati, Kavaia, Fieri és a sokat emlegetett Moszhopolisz vagy Voszkopoli, mely a mai Korica közelében található.”²⁶

Részletezik is a makedovlachok életét ebből az időből: „Moszhopolisz lakosainak száma eléri a 60.000-et, 22 orthodox templommal rendelkeznek, itt alakul a híres Új Akadémia és az első görög nyomda (a konstantinápolyi után), mely 1730-ban görög nyelvű könyveket ad ki. Mindezeket figyelembe véve Moszhopoliszt ’Északi Athénak’ nevezték. Moszhopolisztól keletre és délre is találhatók virágzó vlach kisvárosok, mint Szipiszka és Langa, Nica, Gabrova vagy Nikolica, Linotopi, Fraszeri, Darda és Grammoszta. Északnyugat-Makedóniában pedig Ahrida (ma: Ohrid), Sztrunga, Alsó- és Felső-Beala; Délnyugat-Makedóniában Grevena, Avdella, Szamarina, Perivoli, Szmixi és Krania; Thesszáliában Elaszszona, Tirnavosz, Caricani és az olimposzi Livadi; az északi hágókon, ahol az őrség volt, Zigosz, Fangovimto, Piszoderi, Diavato, Gopeszi, Miloviszta, Kliszura, Neveszka és még sok más helyen. Az ezen településekről kivándorló grekovlachok jelentős közösséget, hitközséget alapítanak Pest-Budán és Bécsben, illetve sok magyar városban. A XVI. század végén, egészen a XVIII. századig, a kereskedelem fejlődésével sok grekovlach vándorol ki Oroszországba, Magyarországra, Ausztriába, Szerbiába, a mai Németországba, Hollandiába, Egyiptomba, Olaszországba, Franciaországba, valamint Duna-menti fejedelemségekbe: Munténiába és Moldovába, melyek akkor fél-autonóm államok voltak,²⁷ később, 1859-ben egyesültek, létre hozván a modern Romániát.²⁸ A legjelentősebb görögvlach központ az akkori korban kétségtelenül Moszhopolisz volt. 1721-től kezdődően majdnem fél évszázadon át, egészen 1761-ig nagy kereskedelmi, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésen megy keresztül. Ebben az időszakban jelentős szerepet tölt be a Balkánon és a tágas európai régióban. Iskolákat hoznak létre, ahol a kor kiemelkedő tudósai tanítanak, mint Szevasztosz Leontiadész Kasztóriából, Grigoriosz Konsztantinidisz szerzetes, a későbbi dirrahiói (ma: Dürres, Albánia) metropolita, Daniil Moszhopolitisz, illetve Theodorosz Kavaliotisz. Nagy jelentőségű a moszhopoliszi nyomda nemcsak a görögök számára, hanem a környéken lakó azonos hitű orthodox szlávoknak is, bizonyítván a kulturális virágzást és a város nagy befolyását. Moszhopoliszban a lakók többsége vlach, de görög identitású.²⁹ Vlach és görög nyelven beszélnek, de csak görögül írnak.³⁰ Gyermekeik görög műveltségét biztosítják. Görög-albán-vlach szótárakat szerkesztenek, hogy segítsék a görög nyelv elsajátítását és a görög kultúra terjesztését. Moszhopolisz gazdasági ereje abban is megmutatkozik, hogy nemcsak régi templomokat renovál, hanem egy sor újat is épít. A szertartás görög nyelven történik, ez bizonyítja vallási érzületüket és görög orientációjukat. A feliratok a szépséges moszhopoliszi templomokban görög nyelvűek, ezzel bizonyítják görög identitásukat, hovatartozásukat. A két moszhopoliszi katasztrófa (1769 és 1788)³¹ után belföldi elvándorlási hullám következik végleges letelepedéssel makedóniai városokban, mint Sziatiszta, Kozani, Vlaszti, Monasztiri (ma: Bitola, FYROM³²), Szelica, Hrupisztan, Lehovo, Neveszkan, Szervia, Kliszura és mások.”³³

²⁶ Stamatopoulos (2015), 21.

²⁷ Az Oszmán Birodalom keretén belül.

²⁸ Valójában 1862-ben jött létre Románia az Oszmán Birodalom keretében, viszonylag nagyfokú autonómiával.

²⁹ Mi is mondhatjuk, hogy a Magyar Királyságban lakó nem magyar nyelvűek identitása magyar.

³⁰ Nálunk pedig a latin írás kapcsolt össze minden nemzetiséget.

³¹ „A XVIII. században a Balkánon már sok helyen megjelent az autonóm városközösség, ilyen volt a jellegzetes vlach–görög–szláv–albán kereskedőváros: Moszkopolisz és Krusevó. – Moszkopolisz 40.000 fős város volt, de az albánok 1769-ben és 1788-ban felpredálták, mert a városlakók támogatták az Orlov-expedíciót.” (Demeter, 2013, 95.) V. ö. V. Molnár (2013). Ekkor már megjelent az orosz nagyhatalmi érdek a Balkánon.

³² „The Former Yugoslav Republic of Macedonia”, rövidítve FYROM. Jelentése: „A Korábbi Jugoszláviai Macedón Köztársaság”. (Macedóniát, az egykori jugoszláv tagköztársaságot hivatalos neve, mivel Görögország, északi szomszédja 1991-es függetlensége óta nem ismeri el ezt a nevet, mert Macedóniát Görögország északi részének tartja, Észak-Macedóniának javasolja hívni. A macedónok északon élő görögök, és nem a vitatott nevű ország – szláv – lakosai. Görögország fél ezeknek a névazonosságra hivatkozó területi követelésétől. A kérdés a napokban eldőlt, amikor népszavazáson az Észak-Macedónia név nyert.)

³³ Stamatopoulos (2015), 21–22.

A görög lakta területeken más elnevezések is voltak a vlachoknál, illetve a vlachokra: „Kucovlachok”, amely „politikai-földrajzi tartalommal bíró elnevezés. Az összetett megnevezés a török 'Kütsük Valahi' (Kis Vlachia) kifejezésből ered, a törökök így nevezték Thesszáliát, megkülönböztetve azt a 'Büjük Valahiként' nevezett dunai Nagy Valachiától”. És: „Cincárok”, amely „elnevezéssel váltak ismertté a XVIII–XIX. században szerb területeken, a görög diaszpóra által alapított kolóniákban élő vlachok, akik görög területekről kerültek Közép-Kelet-Európába. Egyes vélemények szerint a megnevezés a latin quinquariusból ered (quinque = öt, vlachul cinci). Ez arra utal, hogy a hajdani, dicső, makedón harcosoknak, a penteoszoknak a leszármazottai, akik a római ötödik légióban szolgáltak. Dobossy István kihangsúlyozza, hogy Magyarországon a makedóniai kereskedőket cincár elnevezéssel egyetlen hivatalos birodalmi irat sem említi.”³⁴

Konstantinápoly eleste után „a Porta görög fanariótákat helyez fejedelmeknek Moldvába és Havasalföldre. Félig-meddig független rendszert biztosít nekik az Oszmán birodalmon belül. Havasalföld és Moldva (1859-től az újkori Románia)³⁵ területére sok görögvlach érkezik a Dél-Balkánról, akik kitűnnek tevékenységükkel.³⁶ Vlach gazdasági minisztere is lesz az országnak Meneláosz Germánisz bukaresti egyetemi tanár személyében. A Legfelsőbb bíróság ügyésze, Adam Logasz szintén Blaciból származott. A Germánisz család másik ága Szerbiában játszik különleges szerepet. Az Észak-Epiruszban, Hohatovában nagy görög mecénás, a kiváló görög műveltségű Aposztolosz Arszákisz 1822-1828 között titkára volt Grigorisz Ghikásznak, Havasalföld (Havaselve) fejedelmének, a fejedelemségek egyesülése után tíz éven keresztül országgyűlési képviselő, és 1860-62 között Románia külügyminisztere. Korábban 1812-ben a kasztóriai Athanasziosz Hrisztopulosz, az egyik legnagyobb görög lírai költő Havaselve igazságügyminisztere lett. Testvérével, Kiriakossal együtt megalkotják a Polgári törvénykönyvet, melyet mindkét fejedelemségben használtak, amelyek később egyesülésükkel létrehozták Romániát. A Philiki Hetéria tagja, az 1821-es forradalomban Alexandrosz Ypszilantisz tanácsadója. Szintén a Philiki Hetéria tagja Moldvában Konsztantinosz Belliosz, aki Linotópiából származott. Kastélyában, Iasiban (Jászvásárhely) vendégül látta Alexandrosz Ypszilantiszt. A későbbiek során Bécsben kitűnik, bárónak nevezik ki, majd idővel Görögország nagy mecénásai között tartják számon. Közismert, hogy Konsztantinosz Zappasz, nagy terjedelmű havasalföldi földjeit Görögországnak adományozta. A román kormány megtagadja ennek teljesítését arra hivatkozva, hogy azzal 'Románián belül egy második görög állam jönne létre'. A vlachok kapcsolata a modern Romániával szakmai és gazdasági tevékenységükből fakad, függetlenül a származásuktól. A Dél-Balkán szegény és hegyes vidékéről származó emberek utaznak a Dunamenti országokba, hogy kereskedjenek, kihasználva a föld gazdagságát és azt a tényt, hogy a görög származású fejedelmek védelmet nyújtanak számukra. Ezeken a területeken virágzó görög kolóniák létesülnek, melyek az arisztokráciát jelentik a szellemi és kulturális életben, illetve a gazdaságban. Innen indul a görög forradalom az Oszmán Birodalom ellen, itt van a Philiki Hetériának a legtöbb tagja. Ők láznak fel az elsők között, amikor a forradalom kezdődik. Makedóniából sietnek Alexandrosz Ypszilantisz segítségére a fejedelemségekbe, és a Secu

³⁴ Stamatopoulos (2015), 14.

³⁵ Valójában 1862-től.

³⁶ Ezzel összefüggésben a két Stamatopoulos figyelmeztet a görögök igen korai megjelenésére a későbbi román fejedelemségek területén: „A görögök megjelenése a mai román területeken egészen az ókorra tehető. A milétosziak már az i. e. VII. században az Ister folyó (mai Duna) torkolatánál felépítik Isztria városát, ahol Zeusz, Apollón, Hermész, Demeter és más görög istenek templomainak romjait találták meg. Az isztiai múzeum összes felirata görög nyelvű. Ők építették Tomis várost, a mai Constancát. Az i. e. VI. században a milétosziak építik Callatis várost, a mai Mangaliát. Más fontos gyarmatvárosok voltak Aigissos (Tulcea), Axioupoli (Cernavoda), ezek a városok alkották a 'Görög közösséget', intézményeik székhelye Tomis (Constanca) város volt. Folyamatosan görög hajók érkeztek a tenger melletti városokba is, minek következményeként sok görög le is telepedett ezeken a helyeken.” (Stamatopoulos, 2015. 38.) Ne feledjük ugyanakkor, hogy már Milétosz is kis-ázsiai görög gyarmat volt, amely tehát további telepeket hozott létre itt.

kolostorban a fejedelem görögvlach tábornokai Georgakis Olímpiosz (az olímposzi Livadiból) és Jannisz Farmakis (a makedóniai Bláciból) halálukig küzdenek a török ellen. 1853-ban a román Ivan Radulescu és Dimitrie Bolinteanu Ohrid és Pindosz területeit látogatják meg. Reszet pasa nagy vendégszeretettel fogadja őket, hogy 'a magasságos Porta parancsára minden erővel támogassa őket'. Visszatérve Romániába azt írták, hogy megtalálták 'elveszett testvéreiket, akikről 1500 évig nem tudtak, és egészen a Peloponnészoszig terjeszkedtek'. Radulescu francia nyelven kiadja az 'Egy számkivetett álma' című könyvét, ahol többek között azt írja a görög forradalom hőseiről, hogy egy részük román, mint az epiroszi Szuliból származó Markosz Bocárisz, Forosz Tzavellasz, vagy az akarnaniai Theodorálisz Grivász. A görögök határvidékét a Tainarosz hegyfokig korlátozza és forró üdvözlét küldi a görög forradalom hőseinek, akiket 'makedóniai románoknak' nevez. Napjaink román propagandája ma is románként tekint a makedóniai vlachokra. Az akkor létrejött Románia egy olyan állam volt, melynek nem volt számottevő történelmi hagyománya, így kapaszkodókat keresett. Az ország politikai és szellemi életében szélsőséges nacionalizmus uralkodik, így nem csoda, hogy Radulescu és Bolinteanu szózatai termő talajra találnak. Ezen elvek alapján 1860-ban megalakul Bukarestben a Makedoromán Társaság, mely a mai napig tevékenykedik azzal a nemzeti küldetéssel, hogy felvilágosítsa a dél-balkáni vlachokat román származásukról. Akkor azt is hangoztatták, hogy Romániához kell tartoznia Makedóniának, Thesszáliának, Epirosznak és Albániának. A román kormány egyoldalúan lefoglalja az Ökumenikus Patriarchátus óriási romániai ingatlanvagyonát, anélkül, hogy bármikor elismerte volna kártérítési kötelezettségét. Szorgalmazza, hogy írják össze Délkelet-Európa összes vlach származású lakosát az ókori Dacia területéről, azt a benyomást keltve, hogy élnek románok az ország határain kívül is. Az 1860-as törvénnyel szabályozzák és rendszerezik a román nemzeti nyelvet. Az újonnan alakult román állam a nemzeti nyelvben a latin ábécét használja és nem fonetikusán, hanem etimológiai, ideológiai szempontok szerint (a latin és nem a szláv örökséget bizonyítandó).³⁷

3.5. A románosítás: görögtelenítés melletti latinosítás

Mármost a vlach probléma kezdete a magyar-lakta területeken az, hogy „az újkori román állam törekvése széles és mély alapon nyugvó nemzeti történelem létrehozására egy mesterséges problémát is szül, mely az összes vlach közösség etnológiai hovatartozását érinti, legyen az görögországi vlach (a fentiekben vázoltuk az elnevezéseket) vagy olyan vlach csoport, mely Dél-Kelet-Európában él, vagyis a mai Szerbia és Horvátország területén. Az erdélyi román nacionalisták önkényesen azt az elméletet vallották, hogy a teljes vlach lakosság román, mely Dél-Kelet-Európában él, mivel a vlach dialektusok eredete ezeken a területeken latin. Ebből kiindulva a román nacionalisták számára a vlach elnevezés egyenértékű az újkori román elnevezéssel (ez a fogalom a XIX. század első felében keletkezett és Dél-Kelet-Európában használták). Ez a vélemény tükrözi az újkori román állam ideológiai keretét és politikai programját. A XIX. században használt retorikát a jelen időszak román történetírása mesterségesen áthozza a mai korba, így módon több ezer tanulmány keletkezett a vlachok eredetét illetően. Ez a megközelítés azonban tudományosan nem ad választ egy magától értetődő kérdésre, kik is a vlachok. Az identitás kérdése mindig összetettebb, mint a nacionalista szóbeszéd és írás. Elég, ha adott esetben és ebben az összefüggésben megemlíthetjük a kizárólag görög nyelvű fanarióta családok tevékenységét a Duna-menti fejedelemségekben. Tevékenységük során a legújabb kori történelemben román identitást alakítottak ki (pl. Cantacuzino, Filitis, Iliadis, Pancos Maximou családok, stb). Ez azért történhetett, mert az identitást egysíkián nem lehet meghatározni, hiszen a nemzeti hovatartozás nem csak a származástól függ. Összetettebb folyamatról van szó. Figyelembe kell vennünk a gazdasági és társadalmi változások szerepét is. Ebben az összefüggésben Niciákosz Vaszilis néprajztudós elsősorban a kereskedőrétegek és egy sajátos értelmiségi kör szerepét hangsúlyozza, akik munkásságának eredményeként görög identitás alakult ki számos

³⁷ Stamatopoulos (2015), 38-40.

vlach közösségben. A görög területekről Közép-Kelet-Európába érkező vlach diaszpóra esetén észrevehető, hogy a nemzeti identitás adott és domináns. Eltérés akkor mutatkozik, amikor külső behatások érik őket.”³⁸

Ebből az alaphelyzetből indul tehát a makedovlachok vagy grekovlachok történetének az a fordulatos küzdelme, amely ismeretlen az európai, de a magyar közvélemény előtt is, hogy miként kísérelte meg őket románná tenni az egész Balkánon a modern nagyhatalmak által támogatott, majd hogyan nem mozgalom szintre emelt, románná tevő, beolvasztó törekvés, cél és eljárás.³⁹ Ami ugyanakkor görögtelenítést is jelentett, még a visszafelé tekintésben is, azaz a Kelet-római Birodalomnak, akkori saját nevén Romániának nem a görög, hanem a latin hagyományait és a latinos nyelvet erőltették rá a térségre. Mert egyébként a valóságban az újkori Moldvát és Havasalföldet is a görögség vezette,⁴⁰ ott a görög nyelv és kultúra meghatározó volt, és még az egyesülésük után is.⁴¹ És ha az egész Balkánra nem is sikerült kiterjeszteni valamiféle újonnan kelet-rómaiságot a román nemzetnév alá besorolva minden nemzetiséget, végül 1920-tól a Magyar Királyság jelentős területeinek az újkori Romániához csatolásával mégis életképessé próbálták tenni ezt a román állami kísérletet. S hogy kik vezényelték mindezt? Arra egyelőre elegendő azt mondani, hogy azok, akik a megszűnt Nyugat-római Birodalom örököseinek, felélesztőinek tartva magukat, saját elviségüket, hamis rómaiságukat, és az ebből levezetett többségüket akarták érvényesíteni a Balkánon is. S hogy miért nem sikerülhetett virágzóvá, ’keleti Svájc’-válnia ennek az új alakulatnak száz év alatt se, annak okát kutatjuk itt tehát.

A vlachok történetéről „általánosságban elmondható: annak ellenére, hogy nem elkerülhetők a csatározások a vlach közép-európai értelmiségiek és a küldő országok között a nemzeti hovatartozást illetően, a makedovlachok döntő többsége a görögséget választja, ahogyan Rigasz Valentinisz esetében is látható ez, s ugyanezt tették a Moszhopoliszból származó Konsztantinosz Ukutasz, Theodorosz Kavaliotisz és Daniel Moszhopolitisz is a XVIII. század végén. Csekély a száma azoknak, akik egy sajátos nyelvi ’nacionalizmust’ támogatnak (Roziasz 1808, Boiatzisz 1813), propagálják a latin ábécét és a román nyelv közös nyelvként történő bevezetését. Ez a választás kizárólag a román nemzeti mozgalom megjelenésével merült fel. A közismert román propaganda részeként a Dél-Balkánon autonóm vlach mozgalom indítását szorgalmazták.”⁴²

A két Stamatopoulos kutatási forrásairól megtudjuk, hogy „speciálisan ezzel a témával, tehát a dél-balkáni vlachokkal, akiket a XVIII-XIX. században makedovlachokként ismertek, Olga Kaciardi professzornő foglalkozik.”⁴³ Ő a történelmi források kiváló ismerőjeként megfigyelte, hogy a XVIII. században Erdélybe betelepülők csak a görögökkel együtt alapítanak kolóniákat. A következőket mondja: ’Érdekes az egész vitának a kerete, mely a makedovlachok kereskedelmi szerepéről szól a Balkán déli részén és Közép-Európában. Növekvő probléma az identitásukkal kapcsolatban merül fel, mindenekelőtt az általuk beszélt aromin nyelv miatt. A tények ismeretében elmondható, hogy letelepedésük korai szakaszában az Erdélyben lévő városok helyi lakossága, aki hasonló nyelvjárást beszélt, nem támogatta a kereskedelmi kompániák létrehozásában őket. Visszamenőleges viták a vlach identitásról később, a XIX. században keletkeztek, amikor az úgynevezett kucovlach kérdés aktuális politikai kérdésként szerepelt a román állam részéről, továbbá az Oszmán Birodalom széthullása után létrejött államok

³⁸ Stamatopoulos (2015), 15-16.

³⁹ Ennek megfelelően az akkori helyzetet rögzítő Hubert Jaillot-féle térképen (Jaillot, 1696.) már *Valachie* fejedelemsége szerepel Havasalföld helyén és *Moldavie* fejedelemsége Moldva és Besszarábia helyén. Tőlük, azaz a Dunától délre a Romelia Beglerbégységben *Bulgarie* (Dobrudzsában is) a Balkán hegységig, és attól délre az Égei-tengerig még *Romanie* nyugat felé Macedóniáig és kelet felé a Fekete-tengerig.

⁴⁰ Mivel többségében Konstantinápoly Fanar nevű negyedéből vándoroltak ki, fanariótáknak hívták őket.

⁴¹ Lásd Borsi-Kálmán (1992).

⁴² Stamatopoulos (2015), 16.

⁴³ Prof. Dr. Olga Katsiardi-Hering Faculty of History and Archeology University of Athens.

nacionalizmusában.⁴⁴ Egyedi esetek azok a makedovlach eredetű családok (például Saguna, Godzsú, Rozia), akik a XIX. században jelennek meg a magyar területeken és részt vesznek a román nemzeti mozgalomban. Ők eltérnek a makedovlach magatartási kódextól. Személyes döntéseik a gazdasági érdekek figyelembevételével alakulnak (Andrei Saguna nagyapja és apja uniták – görögkatolikusok – lesznek kereskedelmi-gazdasági érdekből) vagy helybeliekkel kötött vegyesházasságokkal magyarázhatók (pl. a Godzsuk vagy az első generációs orvos, Rozia unita – görögkatolikus – nőt vett feleségül). A XVIII. század végén, a XIX. század elején egyes makedovlach származású családok (pl. Saguna, Godzsú, Rozia) tagjai lettek az unita (görögkatolikus) egyháznak, illetve a román nemzeti mozgalomnak vagy mindkettőnek. A kettő ugyanis szorosan összefüggött, határai nehezen láthatók, sőt alig kivehetők az akkori Magyarországon. Ezek a családok rokon kapcsolatokat ápolnak a görög orthodox közösség tagjaival. A pesti greko-makedoclach egyházközösség részéről ellenreakciók fordultak elő, mert ők görög identitásúaknak tartották magukat.”⁴⁵

3.6. Románosítás mítoszgyártással, pénzzel, átneveléssel és diplomáciai nyomással

„A fent leírtakból érthetővé válik, hogy a makedovlachok magukat nemzetileg idegennek tekintik a románokhoz képest. A társadalmi és gazdasági szempontok miatti elkülönülés származási mítoszok kitalálását generálja, annak érdekében, hogy a nemzeti hovatartozást igazolni tudják. A XIX. századtól, az egységes román állam megalakulásától kezdődően ez a 'mítoszgyártó' mozgalom a hivatalos politika része lett, az elméleteket kiterjesztik az egész Dél-Balkán területére. A román hatóságok saját elmondása szerint e téren csekély eredményt értek el a próbálkozók, hiszen bizonyítható volt, hogy az érdekeltek személyes gazdasági haszont reméltek a lépéstől.”⁴⁶ A balkáni románosítás kísérletét és gyakorlatát ennek az ideológiának a jegyében indították és pénzelték tehát.

Az Epiruszban és Makedóniában kifejtett román propagandáról a két Stamatopoulos a következőket mondja: „1865-ben megfigyelhető a románok azon törekvése, hogy faji rokonságot bizonyítsanak a románok és görögországi vlachok között. Ehhez hozzátartozik Aposztolosz Margaritisz görög tanító tevékenysége, aki a makedóniai Vlasztiból származik. Ő és családja is elfogadja a görög katolicizmust, az Uniót, annak érdekében, hogy megnyerje a római pápa és a szerzetesek támogatását. Margaritisz először görög nyelvű iskolákban tanít a kasztóriai Koriszszoszbán, majd románul székhelyén, Vlachokliszurában. Az oszmán uralom idején a román iskolák felügyelője lesz Rumeli vilajetben, így válik a román propaganda fizetett aktivistájává. Mint a román eszme apostola tevékenykedik a vlachok között; sok román hivatalos személyt és gazdag embert meggyőz, hogy pénzüikkel támogassák a görög vlachok meggyőzését a románokkal való rokoni kapcsolatról. Szervezete tömérdek pénzzel rendelkezik, mely a román állami költségvetésből származott, nagyrészt a sok egyházi ingatlanból, melyek régebben az Ajosz Orosz monostoraihoz tartoztak, míg 1859 és 1864 között Cuza fejedelem el nem kobozta őket. Margaritisz nagy pénzügyi támogatással tér vissza Vlachokliszurába, és itt az első román iskola működtetésébe kezd. Ez Romániában lelkesedést vált ki, nem úgy Görögországban. 1864-ben maga a pátriarcha fordul Kliszura lakóihoz, hogy zárassák be az iskolát és kergessék el Margiritiszt. Mivel azonban Margaritisz klientúrát épített ki maga köré, a város tiltakozott a pátriarcha felhívása ellen. Azonban a pátriárka unszolására a törökök végül bezáratják az iskolát, letartóztatják Margiritiszt és Konstantinápolyba viszik. 1867-ben tér vissza Kliszurába török engedéllyel, és saját lakásán kezd magániskolát működtetni. Ugyanebben az évben a Keleti Pindoszbán lévő Avdella községben felkérlik, hogy működtesse az ottani román iskolát. A helyzet viharosan változik. 1877-ben Margiritiszt kinevezik az Oszmán Birodalmon belül működő román iskolák felügyelőjévé. 1880-ban 24 román iskola működik, Krusevacban egy félig-

⁴⁴ V. ö. Katsiardi-Hering (2017).

⁴⁵ Stamatopoulos (2015), 16-17.

⁴⁶ Stamatopoulos (2015), 18.

meddig gimnázium, Monasztiriban (ma: Bitola) pedig egy gimnázium. 1892-ben a románok a Szultán engedélyével úgy határoznak, hogy két püspökséget hoznak létre, egyet Janninában, a másikat pedig Monasztiriben. E törekvés kudarcba fulladt. Ezt követően Margiritisz munkatársakat toboroz, akiket tanítóknak nevez ki a mondvacsinált iskolákhoz. Makedóniában és Epiruszban újabb iskolák és templomok létesítését szorgalmazza a 'kucovlach' románoknak. A legszegényebb rétegekből sorakoztat maga mellé pártfogókat, védőszárnya alá veszi gyerekeiket, élélmezi és taníttatja őket, anyagi támogatásban részesíti őket, szüleiknek segélyeket ad, annak érdekében, hogy mozgalmának résztvevőivé tegye őket. Minden olyan család, aki egy gyereket küldött a román iskolába, havi egy török aranylírát kapott. Ez az összeg biztosította egy paraszti család napi szükségleteit. A tanulók szintén ingyen ruházkodást és ellátást kaptak. A válságban sok szülő csak a segély miatt beíratta gyermekét a román iskolába. A görögvlachok, mintha egy titkos egyezséget fogadtak volna, az akkori időknek megfelelő taktikához folyamodva társadalmi elszigeteltségre ítélték a romanizálódó vlachokat, legyen az akár rokon vagy barát. Egyidejűleg a Margaritisz-féle szervezet a román állam területére is kiterjeszti a korrupciót, a költségvetésből elvett pénzforrásokból a diaszpórában élő román közösségek részére iskolák és templomok építését ígérte. A pénzek ellenőrzése, elszámolása hiányos volt. Egymás után épültek az új iskolák, a tanítók magas fizetésben részesültek, tanulók azonban kevesen voltak. Természetesen az embereket nem tudták becsapni, a Dél-Balkán vlach népességét mély görög nemzeti öntudat jellemezte. 1889-től a román propaganda olyan új szakemberekkel rendelkezett, akik a bukaresti egyetem legelső ösztöndíjasai közül kerültek ki. Őket az osztrák diplomácia, a római katolikusok, a bolgár exarchátus, az albán nacionalisták és a török kormány is védelmébe vette. Ez hozzásegítette őket a nagyszabású tevékenységhez. Törökország görögellenes politikáját fejezi ki Halil Rafat pasa nagyvezír tevékenysége, aki előzőleg Monasztiri helytartója volt. A román propaganda lelkes támogatójaként védelmezte annak tagjait és híveit, megfelelő népelemnek tartotta őket a görögség számának csökkentéséhez. A későbbiek során hasonló politikát folytat Halmi Pasa is. Folyamatosan petíciókat írnak és küldenek szét az Ökumenikus Patriarchátushoz, kérve, hogy az iskolákban és a görög templomokban vezessék be a román nyelvet, illetve nevezzenek ki román püspököt Monasztiribe, s az epiruszi román vlach egyházközségeket helyezték annak fennhatósága alá. A Patriarchátus e kéréseket megtagadta. Ebben az időszakban olyan jelenetekre került sor, melyekkel zavarni akarták a görög templomok liturgiarendjét: a román propaganda által megbízott személyek a liturgia idején a kántorokhoz mentek és románul akartak kántálni, de a görögvlachok azonnal elszigetelték őket. Ilyen jelenetek többször előfordultak. A török állam elnézte ezeket, az volt a céljuk, hogy elfoglalják a felszentelt templomokat és bebizonyítsák a görögvlach egyházközségekben a román nyelv szükségességét. Olyan templom létesítése, melyre az Ökumenikus Patriarchátus nem adott engedélyt, szabályellenes volt. A továbbiakban a román propaganda egyes személyek megvásárlásához, korrumpálásához folyamodott, sokszor sikerrel. Papokat állított maga mellé, annak ellenére, hogy a metropoliták kizárták őket a papi hivatásból. Ezt az erkölcsi hanyatlást hivatott bizonyítani az alábbi eset: Antimoszt (1892–1895 között), a volt Preszpai és Ohridi metropolitát az Ökumenikus Patriarchátus idős korára tekintettel visszahívta Fanariba, s egyházmegye nélkül, nehéz anyagi körülmények között élt. Margaritisz felismeri ezt a helyzetet és 500.000 frankot ajánl neki cserébe azért, hogy szakadjon el a Patriarchátustól. Antimosz illegálisan lebonyolítja az első misét Galataszban, az egyházi szabályok mellőzésével, de a Szultán engedélyével (irade) rendelkezve. A hivatalos Románia nagy sikernek tekintette ezt. Ám a siker nem tartott sokáig, Antimosz megbánta tettét, visszatért a Patriarchátushoz, bocsánatért esedezett és azt meg is kapta. A román propaganda esetenkénti sikerei ellenére a Margaritisz-féle alapítvány összeomlott, mert nem rendelkezett erős alapokkal. Voltak tanítói, gazdasági eszközei, de a vlachok döntő többsége nem az ő oldalán állt. A propaganda sikertelenségét jellemzi az a cikk, melyet Lecanta Lazarescu, a 'Balkán' folyóirat igazgatója fogalmazott meg. Ő, mint a görög területeken lévő román iskolák főfelügyelője azt írja: 'Elegendő meglátogatnia

valakinek Makedóniát, hogy meggyőződjön arról, hogy a vlach lakosság döntő része – kivéve egy pár, általunk fizetett szervezetet – görög identitású, mind gondolkodásilag és érzelmileg, annak ellenére, hogy 40 éven keresztül ellenpropagandát fejtettünk ki. A vlachok, sokszor kétségbeesztő körülmények közepette is megőrizték nemzetiségüket és nyelvüket a Görög Egyház segítségével. E lakosság, mely eladásra váró birkanyájhoz hasonlítható, rögeszmeként védelmezi nemzeti identitását és mindig a Görög Királysághoz fordul segítségért.’ Lecanta, aki 10 éven keresztül a janninai román iskola igazgatója volt, és felügyelője a Makedóniában lévő iskoláknak, 1901-ben memorandumot intéz a román oktatási miniszterhez, Harethez, melyben az alábbiakat írja: ’Mindaz, amit makedóniai romanizmusnak hívunk, csak olyan személyekből álló csoport, akik pénzt, segélyeket kapnak tőlünk. A vlachok a falvakban jószívuén fogadnak minket, mindaddig, míg meg nem tudják jövetelünk célját. Ha megtudják, hogy a román propaganda küldött minket, elüldöznek, mint ha leprások lennénk. Román nyelv nem létezik. Akikről úgy gondoljuk, hogy román érzelműek, nem meggyőződésből teszik, nem szívből-lélekből, hanem anyagi érdekből. Ha ez hiányzik, akkor eltűnik a romanizmus érzelmi köre, mely rövid ideig és mesterségesen jelent meg.’ Amikor ezen tényeket Bukarestben megtudják, lázadásokra és kormányellenes tüntetésekre kerül sor. Az egyetemisták küldöttsége követeli a román oktatási minisztertől, hogy vessen véget Margiritisz tevékenységének, aki a román állam terhére mesés vagyona tette szert. Ez a fejlemény arra késztette a kormányt, hogy gazdasági intézkedéseket foganatosítson, megkurtította az 1901–1902-es költségvetést a propagandacélokat illetően. Ezzel a határozattal sok iskola megszűnik Makedóniában és Epiruszban. Margiritiszt leváltják. Az oktatásügyek felelőse, Haret miniszter nagy terjedelmű memorandumot intéz Károly királyhoz, aki parlamenti felszólalásában súlyos sikertelenségnek értékeli a román propagandát. Hangsúlyozta, hogy mesterséges eszközökkel akarják plántálni a román identitást a makedóniai vlachokba. Ebben az összefüggésben meg kell említeni a kimagasló román történész, Nicolae Jorga, a iasi-i egyetem tanárának véleményét ’A román nép története’ című művében: ’a kucovlach nyelvjárást nagy nehézséggel vagy egyáltalán nem értik meg a románok. A két nyelvjárás, mint két önálló nyelv, teljesen különbözik egymástól. Egy bukaresti román nem tudja megértetni magát egy makedóniai kucovlachhal. A gazdagok és műveltek görögnek tartják magukat. Ezeknek a derék, jóra való embereknek a román nyelv majdnem teljesen idegennek tűnik, azt csak az iskolában tanulják’.⁴⁷

A román diplomáciáról és a „propaganda történészekről” is beszámol a két Stamatopoulos: „Ugyanebben az időben az osztrák diplomácia mesterien támogatja a román területi követeléseket Makedóniában és Epiruszban, ahol görögvlachok élnek, azzal a céllal, hogy ily módon a románok ne érdeklődjenek olyan román területek⁴⁸ iránt, melyeket az osztrákok Erdélyben, valamint az oroszok Besszarábiában foglaltak el. Ekkor jön léte az ún. ’kucovlach kérdés’, mely Makedóniát, Epiruszt és Thesszáliát érinti. A propaganda eszköze a korrumpálás. Románia ezen területek felszabadítója lesz, mert állításuk szerint lakói nem görögök, hanem vlachok. Ebben az időben egyes vlachok szegénységük miatt románnak vallják magukat és gyermekeiket Romániába küldik ingyen tanulásra. Egyedi esetekről, egy kisebb csoportról van szó, melyet a görög területeken romanovlachoknak vagy romanizontesznek hívnak. A görög területeken élő vlachok döntő többsége nem hajt fejet a román propagandának, melyet az oszmánok nyíltan támogatnak. E tényből kiindulva Románia és Ausztria azt követeli az Oszmán Birodalomtól, hogy ismerje el a vlachokat románoknak. Abdul Hamit szultán 1905. május 22-én hírhedt rendeletével (irade) fejet hajt a követelések előtt és elismeri a makedóniai, thesszáliai és epiruszi vlachokat a román nemzet részeként. Ezek az események hatással vannak Görögország és Románia diplomáciai kapcsolataira, melyeket 1892-ben felfüggesztenek a Zappa-birtokok

⁴⁷ Stamatopoulos (2015), 40-43.

⁴⁸ Nyilvánvalóan itt a későbbi román területekről van szó, megbicsaklik a két Stamatopoulos érvelése, de abban igazuk van, hogy osztrák érdek volt a románság „délén tartása”, egységben az törökökkel, akik görögellenessé akarták tenni elrománosításukkal a függetlenné vált görögséggel azonosuló makedovlachokat.

ürügyén. 1896-ban helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat, melyek 1905-ben újból felfüggesztésre kerülnek. 1905 nyarán Romániában szisztematikusan üldözik az ott élő görögöket, elkobozzák saját, illetve a görög közösségek vagyonát is. A két kormány kapcsolatainak elmeresedése miatt a nagykövetek visszahívására kerül sor 1905 szeptemberében; Bukarestből, illetve Athénból visszahívják a követeket. 1906 júniusáig nincsenek diplomáciai kapcsolatok a két ország között. A balkáni háborúk során 1912–1913-ban Görögország felszabadítja Makedóniát és Epiruszt. Az 1913-as bukaresti béke aláírása után kölcsönös levélváltások történtek Eleftheriosz Venizelosz, és Titu Maiorescu román miniszterelnök között. Venizelosz elismeri, hogy a kucovlachok között van román kisebbség, teljes autonómiát biztosít a román intézményeknek, iskoláknak, templomoknak. Részlet Venizelosznak a román miniszterelnökhöz írt leveléből: 'Görögország vállalja, hogy autonómiát biztosít a kucovlach iskoláknak és templomoknak a leendő görög területeken, megengedi, hogy püspökség is létrejöjjön a román kormány támogatásával, görög felügyelet alatt, meglévő vagy leendő egyházi vagy világi oktatási intézmények esetében is.' Venizelosz kénytelen elfogadni a román követeléseket, mert szövetségi viszonyra törekedett a bolgár követelésekkel szemben. 1923. szeptember 29-én Venizelosz, mint Görögország képviselője a franciaországi Sevres-ben aláírta azt a történelmi egyezményt, mely szavatolja a nemzeti kisebbségek jogait,⁴⁹ kiegészíti az 1920-as Sevres-i szerződést, mely többet védettséget biztosít az epiruszi román közösségnek (a szerződés 12. paragrafusa). A két háború közötti időszakban a kucovlachokat román kisebbségnek tekintették. Lényegében elismerték a román vlachok kisebbségi létét, valamint az oktatási és vallási intézményeket, melyeket az oszmán állam már a XX. század elején elismert (csekély számú vlachról beszélhetünk). A megszállás idején Olaszország megpróbálta a vlachokat, az 'elveszett testvéreket' maga mellé állítani, a román vlach közösségek ezt támogatták is. Alkiviadis Diamantisz és Nikolaosz Matuszisz a Szamarinából származó kalandorok, együttműködve az olasz és a német megszállókkal. Főként olasz segítséggel létrehozzák a 'Római Légiót' azzal a céllal, hogy létrehozzák a Pindoszi fejedelemséget. A görögvlach reakció 1942. január 6-án robban, amikor Evaggelosz Averoff, N. Raptisz, D. Chatzipiru, G. Rusza, Ch. Tzimasz, Kikasz, Kacileru, Tarisz és mások nyilatkozatot írtak alá, melyet a valósági újságok közöltek. Ebben hangsúlyozták a vlachok görög identitását. Ez a nyilatkozat jelentette a görögvlachok dinamikus ellenállásának a kezdetét. Veroffot és a felsorolásban első 5 társát letartóztatták és koncentrációs táborba küldték Olaszországba. A II. világháborút követően bezárják a román kucovlach intézményeket. Erre azért került sor, mert a román tanítók és a román kucovlachok együttműködtek a megszálló csapatokkal, az olaszokkal és a Tengelyhatalmakkal. A legtöbb kollaboráns Romániába és Dél-Európába menekült. Velük ellentétben a legtöbb görögországi vlach nem fogadta el az olasz propagandát, az Ellenállás keretében a többi göröggel együtt küzdött a megszállókkal szemben. A román propaganda még a mai napig sem képes valamiféle ethnológiai alapot találni a görögországi vlachok, makedovlachok és kucovlachok román származását illetően."⁵⁰

4. Az újkori Románia születése

4.1. Erdély keleti szomszédsága Románia lesz

Románia mesterséges kialakítása a krími háború következtében úgy vált lehetővé, hogy a 16. századtól az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló moldvai és havasalföldi terület egyesült az újkori Romániává, amikor 1859-ben a két fejedelemség nemzetgyűlése közös fejedelmet választott. A központi román hatóságok létrehozása azonban csak 1862-ben történt meg, és ekkor Bukarest lett az ország fővárosa. Az 1866-os alkotmány pedig átvette a Belga Királyságét egyszerűen lefordítva azt. Mindez még mindig az Oszmán Birodalom részeként, de már

⁴⁹ Románia tehát kettős mércét alkalmazott, amikor a dél-balkáni románok számára megkövetelte a jogokat, de az erdélyi magyaroktól és szászoktól megtagadta.

⁵⁰ Stamatopoulos (2015), 44-45.

az Orosz Birodalom gyámsága alatt. Utóbbi háborús segítségével 1881-től létrejött a független Román Királyság.⁵¹ Az egyesülés első évtizedei tehát még a török hatalom keretén belül folytak, ráadásul a török birodalom helyi hivatalnoki rétege és a földbirtokos bojárok nagy része még sokáig görögül beszélt, a görögség fokozatosan szorult háttérbe. És miután Görögország függetlenné vált és megerősödött, mintául szolgált a románságnak a függetlenség felé.

A fentebb ismertetett macedón románok történetéből megismerhettük, hogy a Román Királyságból micsoda gátlástalan propaganda tevékenység irányult a Balkánra, mintegy kötéllel románt fogni. S ha a Balkánt nem is sikerült románná tenni, a Román Királyságból kiszorították a görög befolyást, azt erőszakkal románná tették, és alig pár évtized múlva már Erdélyt követelte magának a románság, sőt aztán a Partiummal és a Kelet-Bánsággal együtt megkapta. Ez a minden balkáni területet, majd a Magyar Királyság keleti felét is behabzsolni akaró törekvés, talán éppen gátlástalan és könyörtelen fellépése miatt, alkalmas eszköznek látszott a francia és az orosz nagyhatalom számára, hogy befolyásuk alatt az osztrák birodalma és a közép-európai magyarságot megtörjék.⁵²

A térségben beindult az osztrák császárság elleni francia érdek érvényesítése, még a fanariótának nevezett görögök részéről is kedvelté vált a francia – diplomáciai – nyelv használata, amit az orosz befolyást érvényesítő orosz katonatisztek felerősítettek.⁵³ Viszont az igazi nemzeti ébredést majd csak az Erdélyből Moldvába és Havasalföldre költözött román értelmiség vezényelte. Ám őket majd a 'regáti' újonnan románná vált régi urak és értelmiségiek aztán háttérbe szorították, elveiket mellőzték. Eleinte a Román Királyság tehát a Balkán felé kereste őseit, gyökereit és utánpótlását. Ebben az osztrák császár is támogatta őket a török birodalom ellenében. A vállalkozás kudarca után azonban olyan nyugati területek felé fordult területszerző törekvésük, ahol egy idő óta valamilyen arányban laktak románok, ami elegendő hivatkozás volt – bizonyos nagyhatalmi támogatással – ezek megszerzésére.

4.2. Ismeretlen népek a területen

Mint Csüllög Gábor és Gulyás László megállapítja: „A Kárpátok, a Duna és Dnyeszter közötti terület földrajzi helyzete alapján tipikus köztes térség a Kárpát-medence, a Kelet-Európai-síkság és a Balkán-félsziget politikai és kulturális hatóterei között. Ez a helyzet pedig a három irányból érkező hatásoknak való folyamatos kitettséget jelentett és jelent ma is. Nagymértékben a földrajzi helyzet határozta meg a térbeli áramlások irányultságát és erősségét. A térséget részben érintette a Közép-Európa és Kis-Ázsia között kialakult téráramlás és migrációs zóna, de sokkal erőteljesebb hatású volt a Száva és a Duna vonalában húzódó észak-balkáni, amely a román fejedelemségek területén találkozott a Kelet-Európa és Kis-Ázsia közötti migrációs zónával. Ezek aktivitását és a migrációk irányát elsősorban a környező térségekben kialakuló nagyhatalmi terek határozták meg. A korábbi történeti korszakokban az áramlási vonalak találkozása és nagyhatalmi terek ellenhatása miatt a térség migrációs gyűjtőtérre vált, amelyben az első évezred végére kialakult kulturális terek fogták össze a különböző irányokból érkező népességet. A kelet-római birodalom tagolódásában a térség a görög és latin nyelvhasználatot elválasztó vonal északi oldalára, míg a keleti és nyugati kereszténységet elválasztó vonal esetében a bizánci liturgiájú, de ószláv nyelvű keleti oldalra került. Ehhez a részben ellentétes két kultúr-térhez való tartozásnak több érdekes következménye lett, egyrészt a latin nyelvűség a Magyar Királysághoz való kapcsolódást hozta, másrészt az ortodox egyház a környező ortodox vallású szláv népességgel könnyítette az érintkezést.”⁵⁴

Továbbá az Európa történetét meghatározó birodalmi szerveződés és a helyi állam korszakoként más arányt öltött. Előbbiek „Európa áramlási súlypontjaiban és perifériáin jöttek létre”, míg utóbbiakat „a birodalmak növekedése” kebelezte be. A birodalmak terjeszkedése

⁵¹ Raffay (1989). Raffay (2010).

⁵² Koszta (2010).

⁵³ Lásd Borsi-Kálmán (1992).

⁵⁴ Csüllög (2012), 113-126.

„csökkentette a kisebb államok számát, felbomlásuk, visszahúzódásuk pedig újabb kis államok kialakulását hozta”. Ugyanakkor „a köztes helyzetű térségek – köztük a részben két kultúrtérhez tartozó és a keletről érkező áramlásoknak kitett két fejedelemség – általában kevésbé volt alkalmas a tartós állami szerveződés önálló és gyors kialakulására. Területük több évszázadig volt a római, kelet-római birodalom előtere, majd részben a bolgár birodalom része, a középkor folyamán pedig Bizánc, a Magyar Királyság és a mongol, majd orosz térség közötti függő térség. Majd a 15–19. század között az oszmán birodalom pereme lett, meghatározó függőséggel, majd bár ez a függőség megmaradt, mégis a Habsburg, az oszmán és az orosz birodalom közötti ütköző zónává vált. A két fejedelemség kialakulása és léte alapvetően függött a nagyhatalmaktól. A fejedelemségek politikája, bár sok tekintetben erős függésben volt, mégis már a kora századokban is jól ki tudta használni a birodalmak hatóerejének csökkenést, vagy egymással szembeni ütközésüket, különösen komoly sikerrel tudta befolyásolni a 19. század végi és a 20. századi nagyhatalmi döntéseket.”⁵⁵ De ez utóbbi mozzanatot, tehát a ’nagyhatalmi döntések befolyásolását’ másként kell fogalmazni, mert ez a haszonlesés tényállása, illetve a bárki és bármi elvtelen kiszolgálásáé a legkisebb haszon reményében, a köpönyegforgatásé, árulásoké, mint azt majd még a XX. században is több eset bizonyítja.

1878, a nagyhatalmak által önállónak elismert közös román állam korszaka előtt Moldva, Havasalföld (Olténia, Munténia), Dobrudzsa és Besszarábia területe függő és külön fejedelemségekbe szerveződött. Ez a korszak „mintegy 8 évszázadot ölel át és a politikai tér alakítása szempontjából, az előzményekkel együtt több szakaszra osztható: 1. szakasz 8-12. század: vitatott gyökerek, a népesség keveredése, a korai szerveződés. 2. szakasz 12-15. század: a területi rögzülés és szerveződés korszaka – a Magyar Királysághoz kötődő hűbéres fejedelemségek. 3. szakasz 15-19. század eleje: az oszmán hűbéresség korszaka. 4. szakasz 19. század elejétől 1878-ig: az elszakadás korszaka. 5. szakasz 1878/81-től 1918-ig: az első független román állam, majd a Román Királyság korszaka.”⁵⁶

Ám már az első szakaszt is másként kell szemlélni, és nem elfogadni a románság *utólagos önépítő* eljárását, ami minden korszakot és szereplőit magáénak bekebelez, mert ennek a korszaknak az egyetlen forrása, aki Európa eme egész keleti felét mintegy ’berendezte’, nomád vándorlókkel jellemezte, azaz *VII. Konstantin műve, kétségessé vált*.⁵⁷ A görög császár történeti műve elbizonytalanít bennünket adatait illetően, mert az előszóban maga bevallja a felhasznált szövegek áladatokkal bőbeszédűen túlsúfolt, költött mivoltát, amit ő, úgymond, leegyszerűsített.⁵⁸ És mint Kréneisz Géza rámutat, „a XIX. sz. második felében kialakított finn-ugor nyelvi rokonságból levezetett tétel egyben egy genetikai eredetet is igazol, melyhez a történelmi háttérrel Konstantin bizánci császár (906–959) *A birodalom kormányzása* című művének ötvenhárom fejezetéből az ún. három magyar fejezet szolgáltatja, mint őstörténetünk legfőbb forrása. Neki köszönhetjük Etelköz fogalmát, a hét törzs nevét, Árpád családfáját... Megismerése a tudomány szintjére emelte a kutatást, fényében hiteltelenné váltak krónikáink, annak ellenére, hogy rop-pant nehezen értelmezhető, amit egyesek az informátorok, mások a császár hiányos ismereteinek rovására írnak, ezért történelmi értékének a megítélése szélső határok között mozog. A megoldást annak a Konstantin által megfogalmazott, de ez ideig mellőzött Prooimionnak (Előszó) a figyelembevétele jelentené, melyben ő maga tájékoztat arról, hogy milyen pedagógiai szempontok szerint állította össze az említett 53 fejezet történelmi anyagát, és azok hogyan

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Részletesen ismertette a már idézett tanulmányunk „3. Kitalált népvándorlás” és a „8. A Nagyszentmiklósi kincs tanúsága és a hamis tanú VII. Konstantin császár” c. fejezetében: Darai (2018), 103-106, 143-145.

⁵⁸ Erre Kréneisz Géza hívta fel a figyelmünket: Kréneisz (2013). V. ö. Darkó (2002).

értelmezendők. Kompetenciája saját koncepcióját illetően 100%-os, minden más hipotézissel szemben.”⁵⁹

VII. Konstantin minket érdeklő tevékenységéről Kréneisz megállapítja: „Tudományos tevékenysége kiterjedt a birodalom diplomatainak képzésére is. Okulásukra tizenöt neves historikustól egy 27 szemelvényt tartalmazó gyűjteményt állított össze, mely az Athos-hegyi Hilarion-kolostor kézírata alapján, Carlo Cantacaro latin fordításában 1609-ben vált ismerté, és ma Excerpta legationibus ad gentes cím alatt ismert.”⁶⁰ A császár azonban a história felgyülemlett anyagát áttekinthetetlennek, a tizenöt érdemes authort pedig túl bőbeszédűnek találta, ezért a gyűjteményt, egyedülálló módon, egy valós alapelemekből összeállított, de összességében fiktív, ezért univerzális érvényű, minden adódó helyzetben útmutató példatárral egészítette ki, hogy ’annak takarékosabb szövege jobban szolgálja a megismerést’. Indító okait ennek Előszavában foglalta össze, a félreértések elkerülésére hangsúlyozva, hogy a példák nem valódi (μη γνήσιοι – non genuina) történetek, hanem csak pszeudnim (ψευδωνιμι) – összeállítások.”⁶¹

Kréneisz felhoz egy nyilvánvaló időrendi tévedést, avagy leleplezi a hamisítás nem eléggé megalapozott mivoltát: „A koncepciót hordozó suppositio és a megélt történelem egymáshoz való viszonyáról tájékoztat a 27. *Longobardia tartományáról és az abban levő fejedelemségekről* című fejezet egy kurta mondata: ’Irène császárnő idejében (Itáliába) küldött Narses patricius Beneventumot és Capuát kormányozta, míg Rómát az athéni Zakariás pápa tartotta kezben.’ A szereplők látszólag egy egyidejű politikai állapot tényezői, holott 250 év választja el őket egymástól. Narses Justinianus császár 551-ben tette meg Italia kormányzójának, és Sophia, a nagy beteg II. Justin felesége váltatta le 567-ben, adóügyi nézeteltérések okán, még a longobardok Itáliába érkezése előtt, akik majd Beneventumban és Capuában alapítanak hercegeket a maguk számára. Narses Irénével nem állhatott kapcsolatban, mivel Irène 797–802 között uralkodott. Zakariás 741–752 között ült a pápai trónon, ’athéni’ jelzőjét Irénétől kölcsönözte, akinek ez állandó jelzője, lévén athéni származású. A konstrukció megfelel a császári koncepció feltételeinek. A ’*históriai összefüggések folyamatosságának belső rendjét*’ a longobard lánc biztosítja. Az 553-tól Rómában székelő Narses (†570) a későbbiekben azzal vádolták, hogy ő hívta be a longobardokat Itáliába, Zakariás pápa pedig azáltal, hogy áldását adta az utolsó merovingnak, III. Childeriknek letételéhez, Kis Pipint segítve a trónra, megvetette a frank birodalom alapjait és a továbbiakban annak közeli kapcsolatát Rómával. Irène a frank befolyás ellensúlyozására a longobardokat támogatta, kevés sikerrel, mert a pápa 800-ban császárrá koronázta a frank Nagy Károlyt.”⁶²

Kréneisz szerint „*A birodalom kormányzása* nem történelmi, hanem olyan pedagógiai jellegű, kultúrtörténeti dokumentum, mint ezt Konstantin hangsúlyozza, írott forrásokra épül, ezért a császár ’értelmezési instrukciója’ kizárólag a *suppositiók* görög szövegével áll összhangban (különös tekintettel a 38. fejezetre) – nem egyeztethető össze forráskritikus fordításokkal, ez esetben Moravcsik Gyula magyar fordításával, mely ezért döntő módon nem fedí a görög szöveget, amiből következik, hogy mindazok, aki Moravcsik fordítására támaszkodnak, valójában Moravcsik történelmét értelmezik.”⁶³

⁵⁹ Kréneisz (2013), 10. A császár életrajza is erről tanúskodik: „...bebizonyosodott, hogy a hozzákötött elvárásokból semmit sem teljesített, hisz a bortól függött; mindig a legkönnyebb utat választotta, nem tűrte, hogy a tanult emberek helyreigazítsák tévedéseit, és aki ezt megtette, azokat keményen büntette.” (Skylitzes, 1984.)

⁶⁰ „Excerpta de legationibus; ex Dexippo Atheniense. Eunapio Sardiano. Petro patricio et magistro. Prisco sophita, Malcho Philadelphensi. Menandro protectore. Haec Carolus Cantoclarus... e Graecis Latina fecit & notas addidit parisiis; apud Petrum Chevaleirum, in monte Diui Hilarij, 1609”. Görög szöveg: Excerpta Historica issue imp. Constantini Porphyrogeneti confecta Excerpta de legationibus; edidit Carolus de Boor; Berolini MCMII.” (Kréneisz, 2013, 14.)

⁶¹ Kréneisz (2013), 11.

⁶² Kréneisz (2013), 14.

⁶³ Uo.

Ennek megfelelően mivel Moravcsik Gyula kétnyelvű könyvének⁶⁴ összegyűjtött szövegeiben szintén megtapasztalható a 'bőbeszédűség', ezek a szövegek akár hamisítottak is tekinthetők – a VII. Konstantin és III. Ottó féle 'kitalált középkor'⁶⁵ szellemében – ahol a szöveg a mellébeszélés miatt szószátyár, hogy ne vegyük észre a hamisítást. Heribert Illig egyenesen a „kitalált középkor” *szerzőjének* és bevezetése *levezenylőjének* tartja a görög császárt és művét, hogy az akkor égetően fontos keresztény ereklényűgyeket rendezze vele. Ám az is lehet, hogy a hamisítás jóval későbbi, és VII. Konstantin műve – A birodalom kormányzása (latinul: *De administrando imperio*, röviden: DAI) – csupán alkalmas volt a benne eszközölt módosításokkal átalakítani az előtörténetet. Mindenesetre Illig rámutat, hogy ebben az időben történt az az igen hihetetlen nagyszabású művelet, amidőn a korábbi majuszkulát, azaz a nagybetűs írásos történeti műveket átírták minuszkulára, azaz kisbetűkkel írottra. Ennek során pedig, úgy tudni, a számos másolat elkészülte után *az egyetlen mintapéldányt megsemmisítették*, ezért a régi írások tartalmát már soha nem ismerhetjük meg. Ugyanakkor mivel ez a munka az egész birodalom területén központi utasítás szerint folyt, mindez lehetőséget teremtett kihagyni és beírni eseményeket, azaz akár egy egész korszakot is kitalálhattak és kedvükre benépesíthettek. És ennek jelentőségét nem szabad lekicsinyelni, – mégha az Illig által elképzelt 297 éves időbetoldást cáfolja is a tudományos időrend, – mert a DAI tartalma, hogy a Kárpát-medence ilyenféle 'benépesítése' is szerepel benne, egyedüli forrása az ún. 'magyar honfoglalásnak'. Illig azonban nem elemzi a történelemgyártás valódi tartalmát és jelentőségét, annak máig ható súlyát, hanem megelégszik az ő idő-betoldás elméletével, miáltal – talán szándékával ellentétben – lecsökkenti az évszázadok valós gazdagságát és megrövidíti a történelmet, legalábbis a Kárpát-medencei hunokét és magyarokét mindenképpen.

E VII. Konstantin műve körüli kétségekre Marczali Henrik is utal: „Feltűnő, hogy az ő adatai nem egyeznek meg a reánk maradt egykorú krónikások elbeszélésével. Sem ő nem használta azokat, sem azok nem merítettek belőle. A görög írók közül egyedül ő említi azt a fontos és döntő tényt, hogy a besenyők beavatkozása idézte elő a magyarok kivándorlását Etelközbe.” És „feltűnő az, hogy a magyarok régibb viselt dolgai közül csak azokat említi, melyekben nemzetünk valami összeköttetésben volt a kozárral. Így különösen a fejedelmválasztást beszéli el nagy részletességgel és – úgy látszik – kozár tendenciával... Tőle tudjuk a magyar törzsek nevét, a magyarok régibb telepeit, összeköttetésüket a kozárokkal, bevándorlásuk okait, a törzsek elhelyezkedését, a fejedelemség megalapítását. Ő tartotta fenn a Gyula és Kharkász nagy méltóságainak emlékét. Csak is ő világítja meg történeti alapon a magyar nyelv alakulásának nagy problémáját.”⁶⁶ Azaz e téren minden fontos ismeretünk tőle ered, ami önmagában véve egyoldalúság, és amit Marczali, valamint nyomában eddig szinte mindenki azzal próbált palástolni, hogy ez a császár, mivel sokáig nem uralkodhatott és a tudománynak élt, tudományos érdeklődésből kutatta azon nemzetek múltját, melyek jelenét tárgyalta, s így megbízható adatokhoz jutott és közvetítette azt fiának írott művében felénk. Forrása lehetett Marczali szerint az általa is említett (8. fejezet) követjárás, bár csak a Priszkosz által leírt déli országrészt ismeri (40. fejezet), és a nála járt két Árpád-házi herceg tájékoztatása a vezérségről, valamint régi követjárások leírásai, amik aztán elvesztek. „A császár értesüléseinek egy része tehát valószínűleg kozár forrásra vezethető vissza. Tudjuk, hogy Byzáncnak mindig voltak kozár zsoldosai, azt is tudjuk, hogy arra felé igen gyakran járt görög követség.”⁶⁷

A fentiek miatt e feltevésees források nem kielégítőek és nem oszlatják el a történetírással keletkeztetett vagy meghamisított történelmi adatok gyanúját a DAI magyar vonatkozásait illetően. Ugyanakkor mivel a kazár birodalom létét megkérdőjelező felvetések láttak

⁶⁴ Moravcsik (1984).

⁶⁵ Illig (2002).

⁶⁶ Marczali (1901), 27.

⁶⁷ Marczali (1901), pp. 28-29.

napvilágot,⁶⁸ az eme feltételezett birodalomtól nyugata, a Kárpát-medencéig terjedő terület népeire vonatkozó DAI-híradásokban sem bízhatunk tehát. VII. Konstantin művének ma ismert szövegét nem tarthatjuk pontosnak, hanem csak hozzávetőlegesnek, sőt inkább hamisnak. Amire feljogosíthat a neki tulajdonított mű angol kritikai kiadásának bevezetésében Moravcsik Gyula 1görög szöveg gondozó és Romilly James Heald Jenkins angol fordító által megfogalmazott szakszerű vélemény is. Bár a VII. Konstantintól származtatott mű összeállításának módját illetően részletes magyarázatot máshol, a Kommentár általános bevezetésében adtak,⁶⁹ itt eredményeiket röviden így foglalják össze: „A mű, ahogyan ma a rendelkezésünkre áll, korábbi munka felújítása (rifacimento), amely a jelenlegi elrendezés 14-42. fejezetének felel meg. Ez a korábbi mű történelmi és régiségi tárgyú volt, valószínűleg Περί ἐθνῶν [Peri etnón] cím alatt, amelyet a császár állított össze a 940-es években, az ő Περί θεμάτων [Peri tematón] című műve társköteteként. Ahogy a Περί θεμάτων a császári tartományok eredetét, régiségeit és helyrajzát írta le, úgy a Περί ἐθνῶν a hagyományos, néha legendás történeteket mondta el arról, hogy a birodalom körüli területek a múlt századok során hogyan alakultak ki jelenlegi lakóik (szaracénok, lombardok, velenceiek, szlávok, magyarok, besenyők) által elfoglalva. Namármost, ezek a fejezetek a DAI legkorábbi részei. A könyv fennmaradó része (kivéve néhány tévedésből idesorolt forrásanyagot: 23-25, 48, 52, 53 és esetleg 9 és 30 fejezet) másfajta feljegyzetek: politikai irányelvek, amelyeket kortárs példák illusztrálnak. Az 1-8, 10-12. fejezet a besenyők és a törökök irányába tett császári politikát magyarázza. A 13. fejezet külpolitikai irányelv a császár saját tollából. A 43-46. fejezet az észak-kelet (Örményország és Grúzia) felé irányuló politikával foglalkozik. A 49-52. fejezet útmutatást nyújt az új birodalmi tartományok befogadásához és adóztatásához, valamint a polgári és haditengerészeti ügyek egyes részeihez. A könyv ezen utolsó részeit úgy tervezték, hogy gyakorlati útmutatást nyújtsanak a fiatal II. Romanus császárnak, és a 951-952-es években valószínűleg hozzáadták a Περί ἐθνῶν-hoz, hogy az egész értekezés nevezetessé tegye Romanus tizennegyedik születésnapját (952). A jelenlegi könyv tehát két egyenlőtlen rész egyesítése: az első történelmi és régiségi, a második politikai és diplomáciai.”⁷⁰

Így tehát, mint a DAI előszava mondja, „a történelmi szövegeket ... rövidebb részekre osztani, ezáltal összefogni” olyan eljárás, ami összefüggéstelenül, egyéni szempontok szerint értelmezve adta elő mindazt, amit addig csak értelmes összefüggésében lehetett. Ma úgy mondják, hogy tematizálja a közéletet. Ki is mondja, hogy a cél, hogy a szöveg „könnyebben vésődjék” a képzendők emlékezetébe, „könnyebben ívódjék beléjük”. Nincs új a nap alatt! Az ötvenhárom fejezet pedig a világ felosztása vagy beosztása bizánci érdekek szerint, miáltal „a történelem nagy tettei a megfelelő helyre, a megfelelő cím alá kerüljenek”. A mi címünk ott: „türkök népe”. És a helyünk: Árpádot „a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelmé tették.” Már tudjuk, kazár birodalom éppúgy nem volt, mint frank se. Ám a mi ’helyretevésünk’ igen magabiztos: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt,” – á, dehogy! mert Atila egy kutya volt szerintük – „s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségből lesz Turkia fejedelme. Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván,” – azóta is földönfutóknak tekintenek minket! – „földet kerestek,” – hontalanok – „ahol megtelepedhetnének, s jövőn, ők meg elűzték Nagy Moravia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. És attól fogva a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel.”⁷¹

És így tovább, és így tovább. Nyilvánvalóan vagy XVIII. századi hamisítás ez a szövegrész, amit Nagy Morávia említése bizonyít, mert akkor találtak ki a szlovákok helyzetbe hozásához ellenünk, vagy csak a ’régi’ Moráviát értelmezték ’nagyként’ utólag. Ugyanilyen ’kis’ eltérések

⁶⁸ Illig (2002), 351-34. Koestler (1977), 36 sk, 71, 98, 131, 147, 241 sk, 253.

⁶⁹ Lásd D. A. I. (1952) 1-8; és Moravcsik (1958), 361-367.

⁷⁰ Moravcsik (1967). *Corpus* (1985).

⁷¹ Kréneisz Géza fordítása.

hamisítása által lehetett a késői érdekek szerint alakítani krónikáink ma látható szövegét is. És ahogy a nyugat-európai középkori kódexek utókor számára megmentett változatainak hamisításait Illig és köre már leleplezte, a magyar krónikák hasonló 'szöveggondozását' is tüzetesen meg kell vizsgálnunk a jövőben.

És mindezek miatt át kell értékelnünk a Kárpátok, a Duna és a Dnyeszter közötti terület korai történelméről eddig ismert leírásokat, azaz az ottani 8–12. század jellemzőit éppúgy, mint a korábbi és római időket. Megegyezve a tényben, hogy nemhogy „a romanizáció gyenge formái előtérí hatásként jelentek meg Havasalföldön”,⁷² de esetleg semmilyen romanizáció nem volt arrafelé, hanem csak görög és szláv befolyás. Aztán le kell mondani az e terület népeire használt 'barbár' kifejezés használatáról is, ha nem tudjuk, kikről van szó valójában, amint azt sem állíthatjuk többé határozottan, hogy „szinte minden meghatározó kelet felől érkező nép megfordult a Kárpátok déli és keleti előterében”.⁷³ Az itteni gótok, majd gepidák emlegetése sincs tehát alátámasztva, de még az őket itt állítólagosan követő bolgár-török népességről és „a 7. századi Dunai Bolgár Kánság” helyéről sincs pontos adatunk. Ennek következtében pedig szintén csak a képzelet szülte, de adatokkal nem alátámasztott, sem a „belső balkáni migráció,” sem „a wlachok észak felé húzódása a 6–8. században”, de még a bolgár uralom Dunától délre áthelyezése, sem már a 9. század utántól. De a Kárpát-medencei magyar eredet és folytonosság elmélete szigorú értelemben cáfolja azt is, hogy lett volna a tárgyalt térségben „a 9-12. században újabb keletről érkező népességáramlás”, amidőn „a Kárpát-medencébe benyomuló magyarokat a Kárpátokig követik a besenyők és a kunok, közben átkelnek a Dunán a wlachok”.⁷⁴ Hiszen, ha nem volt magyar 'honfoglalás' az egész nép Kárpátokon túlról bevándorlása értelmében, akkor a besenyők, kunok, sőt még a wlachok is máshol vitézkedtek ebben a korai időben. Késői időn a török hódítás idejét, valamint az annak megszűnés utánit értve. És ha a korai idők ennyi bizonytalanságot mutatnak, akkor borul a következő két korszak is, azaz csak a törökök magyarországi kiűzése után mondhatunk valami biztosat róla.

4.3. Az erdélyi románok és (papi) értelmiségük

Fontos rámutatni a zavarodott viszonyokra a korabeli Erdélyben, mert az ott érvényesülő birodalmi érdekű és jellegű politika románokra kedvezőtlen következményei miatti elégedetlenséget a román (papi) értelmiség a helyi magyar nemzet ellen irányította. Mert hiába nyilvánította Erdélyt, mint egész Magyarországot is, a Habsburg uralkodó fegyverrel megszerzett területnek, a történelmi jogfolytonosság előnyeinek érvényesítése miatt Erdélyben magyar királyként uralkodott – mégha Erdélyt nem is tette Magyarország részévé. Az erdélyi politikát tehát elsősorban a Habsburg-birodalom egészének szükségletei határozták meg, ebbe az erdélyi rendeknek nem volt érdemi beleszólásuk. És mivel a politikai cselekvés nem a románság igényei szerint alakult, ennek következményét majd, az osztrák birodalomból való kiválást, az osztrák császár, mint uralkodó, elutasítását, végül a magyar nemzet szenvedte meg.

„A Habsburg-birodalom központi kormányzata számára Erdély ekkoriban elsősorban katonai fontosságú terület, amelynek megtartása a fő cél; ehhez az országnak saját anyagi erőivel is hozzá kell járulnia, ezért elsőrangú kérdéssé nőtt az adó kivetése és behajtása. A birodalomba való integrációt szolgálta a Habsburg-politika akkori másik fő iránya, az ellenreformáció, amelynek a 4 bevett vallásfelekezet országában kellett volna legalább a magyarországihoz hasonló helyzetet teremteni.”⁷⁵ És „1750 táján lényeges fordulat következik be Erdély politikai életében. A Habsburg-birodalom központi kormányzata, amely addig elsősorban csak az adó és az ellenreformáció kérdésében tanúsított érdeklődést az ország iránt, most intenzívebben kezd foglalkozni Erdély ügyeivel. A birodalom elvesztette Sziléziát, államadóságai az osztrák örökösödési háborúban alaposan megnöttek; most szükség van az ország erőforrásainak

⁷² Csüllög (2012).

⁷³ Csüllög (2012).

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Péter (1986a).

sokoldalúbb, rendszeresebb kihasználására, s ennek érdekében az erőforrások növelésére, stabilizálására is. Ami e téren a kormányzat kezdeményezéséből történik, lényegében még ekkor sem lépi túl az első négy évtized kereteit. Átgondolt Habsburg-gazdaságpolitika még nincs Erdélyben, csak adó- és kincstári politika – ezek azonban koncepciózusabbá válnak a korábbiaknál.”⁷⁶

Kosáry Domokos szerint vallási téren „a görögkeleti ortodoxia és a róla leválasztott görög-katolikus, unitus egyházak tömbjeit, a régi ország déli és keleti részein, nemcsak vallási, hanem etnikai, nyelvi, hagyománybeli határvonalak is elválasztották a többitől. A magyarok, németek, szlovákok, horvátok a katolikus vagy a protestáns felekezetek táborába tartoztak. A szerbek, kárpátukránok és románok viszont mind vagy az ortodoxia, vagy az unió hívei voltak, és Magyarországon kevés kivétellel csak ők voltak azok. Számszerűen még a fő kivétel is keveset nyomott a latban: Pest és néhány más város ’görög’ polgársága, amely időszakunkban, szórványként, a szerb ortodox egyház alá tartozott.”⁷⁷ A XVII. század vége fordulópont: „a bécsi udvar, az esztergomi érsek és az őt támogató magyar jezsuiták ekkor hozták létre a román és a kárpátukrán ortodox lakosság nagyméretű katolikus unióját.” Az erdélyi románok között „az unitus egyház létrejött az 1700-ban tartott zsinattól számítható, amelyen Athanasius (†1713), az utolsó gyulafehérvári ortodox metropolita és az első román unitus püspök 58 esperes és 1563 pápa élén elfogadta a vallásuniót. Az új szervezet az esztergomi érsek fősége alá került, aki ellenőrzésül állandó ’teológust’, rendszerint jezsuitát delegált a fogarasi unitus püspök mellé. Az uniót elősegítette, hogy a román klérusnak mindössze négy elvi pontot, köztük a pápa főségére vonatkozót, kellett elfogadnia, egyébként azonban változatlanul megtarthatta régi szervezetét, az ortodox rítust, a liturgikus nyelvet, a hagyományos külsőségeket. A falusi nép alig vette észre, hogy másik egyházba került át a korábbiából. Amiből persze az unió labilitása is következett, az, hogy a nép többsége alapján véve nem szakadt ki az orosz vezetésű ortodoxia vallásos művelődési köréből, hanem ahhoz ragaszkodott, és több esetben, főleg szerb egyházi biztatásra, az unióval nyíltan szembefordult. A bécsi udvar jó ideig azt az álláspontot foglalta el, hogy az unió az egész románságra kiterjedt, tehát román ortodoxok nincsenek. Kivéve persze a történeti Erdélyen kívül, így a bihari részekben. Itt viszont a románok a szerb ortodox egyház fennhatósága alá kerültek, amellyel szemben a nagyváradi magyar püspökök igyekeztek a román unitus egyházi szervezetet megszilárdítani, eleinte igen változó, az 1730-as évek végétől már nagyobb sikerrel. A 18. század közepe felé Bécs végül mégis kénytelen volt tudomásul venni, hogy Erdélyben is maradt román ortodoxia.”⁷⁸

A görög és később az orosz ortodoxiához való kapcsolat lazítása, felszámolása volt tehát a császári kormányzati cél a pápa egyházfőségét elismerő görögkatolikus egyház létrehozása során. És ezáltal a protestánsok katolikusokhoz viszonyított arányát is csökkentetni akarták Erdélyben. Ami rövid távon felszínesebb eredményt hozott ugyan, de hosszú távon nehézségekhez vezetett a románok vallási elkülönülésének szinte változatlan fennmaradása miatt. Sőt a vallási vezetők még tovább menve a nép elkülönítését célozták meg, főként jövedelmi okok miatt. Mert „az unió előtt a román ortodoxia csak ’megtűrt’, alárendelt pozícióban élt. Az unió egyik elősegítő motívuma annak idején éppen az volt, hogy a nyomorúságos helyzetű román klérus ettől várta felemelkedését, azt, hogy a református vagy katolikus lelkészek társadalmi színvonalára juthat. Az írni-olvasni alig tudó falusi pópák ugyanis maguk is parasztnak minősültek a falu népével együtt, amely az egyháznak járó szolgáltatásokkal nem nekik, hanem a földesúr vallása szerint a katolikus vagy protestáns lelkésznek tartozott. Ehhez járult néhány ezer román kisnemes család törekvése is, főleg Hátszeg és Fogaras vidékén, hogy hivatalokba jutva biztosítsa jövőjét és szabadságait, hiszen anyagi helyzete a tehetősebb jobbágtyét nemigen haladta túl. A bécsi udvar I. Lipót diplomáiban (1692, 1699, 1701) a siker kedvéért többet ígért, mint

⁷⁶ Péter (1986b).

⁷⁷ Kosáry (1989).

⁷⁸ Uo.

amennyit végül meg tudott tartani. Kilátásba helyezte, hogy a papok mentességet kapnak a jobbagysors alól, sőt azt is, hogy az uniált románok, a világiak is, 'hozzászámlálódnak' a katolikus rendhez,⁷⁹ és a hazának így nemcsak megtűrt, hanem a többi rendekhez hasonló szabadságokkal bíró fiaii lesznek. Ezt azonban az erdélyi rendek megakadályozták. A fő ellenállást a magyar nemesség fejtette ki, saját kiváltságos pozícióját védve a románok ellen, akiknek növekvő számbeli súlyával pontos statisztikai adatok nélkül is tisztában volt.”⁸⁰

Csetri Elek erről így ír: „Lipót császár 1699-ben kibocsátotta a román görögkatolikus egyház engedélyezésére vonatkozó diplomáját. ...e lépéssel az erdélyi és partiumi románság jelentős része elismerte Róma egyházi fennhatóságát és az egyházi unióval nagy lépést tett előre művelődési és politikai felzárkózása útján, az európai értékekhez való igazodás tekintetében. Ezután indul meg valójában a román ifjak képzése nyugati egyetemeken, elsősorban Rómában, akik aztán hazatérve, alapos felkészültség birtokában, Erdélyben megkezdik a harcot a román nép felemelése érdekében, az egyházszervezésben, a művelődésben, egyházi és politikai téren dolgoznak a román nép emancipációja érdekében.”⁸¹ Csetri ezt a megszépítő megfogalmazást az általa kiváló kolozsvári történésznek tartott Francisc Pall könyvének⁸² ismertetésében a román szerzőtől vette át, minden bizonnyal változatlanul. Ezt az értékelést azonban túlzásnak tarthatjuk, amint Kosáry kritikája sem biztos, hogy megállja a helyét a magyar nemességet illetően. Ám Kosáry pontosítja a „a román ifjak képzése nyugati egyetemeken” tételt, amennyiben évi három főben adja meg az 1758-tól római ösztöndíjasok létszámát. Igaz aztán ő is azt mondja, hogy „az Itáliában jártak közül került ki a következő időszak román művelődésének több jelentős szereplője. Az unió hívei így a római egyházhoz, a latinitáshoz kapcsolódva egy új, nyugati elemekkel áthatott művelődési tendenciát hoztak létre.” Sőt „az unitus egyház keretét és ideológiáját használták fel a románok egyenjogúsításáért vívott politikai küzdelemben is, amely az adott társadalmi és politikai feltételek között, a négy 'bevett vallás' (a református, katolikus, evangélikus és unitárius), meg a három rendi 'nemzet' (a magyar nemes, a székely és a szász) hazájában nyilvánvalóan rendi jelleget öltött magára, és az ötödik vallás és a negyedik nemzet, a román elismertetésére irányult.”⁸³ Így „a Rómával való közvetlen érintkezés anynyiban bír történeti fontossággal, amennyiben megújította, meggyökerezettette az oláhok közt római származásuk emlékét. Épen a Rómában képzett uniált papok: Major Péter és Sinkai György voltak a dáko-román teoriák felfedezői és legteljesebb terjesztői.”⁸⁴

Ebben pedig azért lehet túlzás, mert a román népi érdekű politikai törekvések és folyamatok nem jöttek létre maguktól, különösen nem szellemi belátás okán, hanem az oszd meg és uralkodj elv volt a főszereplő, azaz a császári és kormányzati biztatás, támogatás, hogy a magyar nemesség törekvéseinek ellensúlyt adjon, illetve a protestáns mozgalom ellen is. Kosáry is mondja, hogy az állam művelődési lehetőségeket csak az unitus egyház előtt nyitott, és „a jezsuita kollégiumok Kolozsvárott és más erdélyi városokban megkönnyítették a román tanulókat, főként a papok, nemesek fiainak felvételét, és ezzel a papok jobb előképzését is. A görögkatolikus román papnövendékek számára Nagyszombatban és a bécsi Pazmaneumban létesültek ösztöndíjas helyek.”⁸⁵

4.3.1. Klein püspök

A kiképzett ösztöndíjasok közül az első, aki kiemelkedik, báró Klein János Ince megyéspüspök, aki előbb lett püspöknek kinevezve, mint ahogy pappá szentelték, és császári szolgálati előlegeként bárói rangot is kapott. A Csetri idézte és Palltól származó adatok egyenesen egy

⁷⁹ V. ö. Fiedler (1958), 376-380.

⁸⁰ Kosáry (1989). v. ö. Acsády (1898).

⁸¹ Csetri (1998).

⁸² Pall (1991).

⁸³ Kosáry (1989).

⁸⁴ Marczali (1898a).

⁸⁵ Uo.

sikertörténetet vetítenek vissza a múltba: Micu Klein „nagyszebeni és gyulafehérvári iskolázás után a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult, ahol a filozófiai kart végezte el. Tanárától, Franz Faschingtól, a román nép római származásának tanát sajátította el. ...a magisteri címet is megszerezte. Később ösztöndíjasként a nagyszombati jezsuita egyetem teológiai fakultását látogatta, s 1726-ban maga is belépett a jezsuita rendbe. Tehetségének, helyzetének és képzettségének tulajdonítható, hogy pályája nagy ívben szárnyalt felfelé, így 1729-ben már elnyerte az erdélyi román görögkatolikus püspöki méltóságot. Noha kezdetben a Fogaras püspöke címet viselte, később uradalma központjára, Balázsfalvára helyezte át püspöki székhelyét. Balázsfalva aztán az unitusok 'erdélyi Rómájává' fejlődött, szeminárium, gimnázium, nyomda működött itt, s a város román politikai, művelődési és egyházi központtá változott.”⁸⁶

Mindenesetre ne feledjük, hogy a jezsuiták itt háromszor is szerepelnek, valamint, hogy Micu Klein bár már jezsuita rendi szerzetes volt, később mégis belépett a Szent Bazil-rendbe (OSBM – Ordo Sancti Basilii Magni) is. Ez hogyan volt lehetséges? Bizonyára titkos jezsuita vagy császári megbízatásból. Aminek feltételezése több, mint csak képzelőerő szüleménye. Mert hiszen már Kolozsváron, a líceumban jezsuita tanára, Fasching Ferenc SJ a dákoknak az erdélyi a románságban való folytonosságát hirdeti. Vajon honnan vette ő ehhez az adatokat, aki előtte sosem járt vagy kutatott a mai Erdélyben, „több helyen tanított, így 1712-ben Nagyszombatban a költészetten, azután Kassán a mathesis tanára volt, 1725-ben Kolozsvárt a bölcséleti kar promótora s a theologia tanára. Mint a hazai törvényekben járatos, több ízben védte a szerzet jogait a világiak gyűlésein. Különféle helyeken hitszónok és hittérítő s a szatmári rendház főnöke, Egerben spirituális volt.”⁸⁷

Azaz hogy nem saját kutatása állt a dákok és románok azonosítása mögött, hanem a jezsuita rend által képviselt nézeteket közvetítette, terjesztette, akik pedig császári szolgálatot teljesítettek, azt közvetetten Fasching szoros jezsuita kapcsolatai és igen változatos életútja mutatja: A Jezsuita Névtár szerint az 1686-ban Nagyszombatban született Fasching magyar és szlovák nyelven beszélt, 1702-ben lépett be a Jézus Társaságba, 1717-ben szentelték pappá, 1720-ban tett fogadalmat (ekkor már 34 éves), és 1747-ben halt meg. „A kéziratos 1703-as katalógusban a bécsi újoncházban 'Georgius Fossingh' név alatt szerepel. A próbaidő után Leobenben volt a tanárképzőben. 1706-ban Bécsben kezdte meg a bölcséletet, a második évet Nagyszombatban végezte, a harmadikat a bécsi Pázmáneumban, ahol a Nagyszombatból elűzött tanuló rendtagok menedéket kaptak. Utána egy-egy évig középiskolában tanított Pozsonyban, Győrben, Sopronban, Nagyszombatban és Kassán. 1714–17-ben Bécsben volt teológus, ahol pappá szentelték. A következő évben Judenburgban végezte a harmadik próbaévet. 1719–20-ban Szakolcán a középiskolában tanított. A következő évben Kassán matematikát adott elő. 1726-ban Trencsénben, 1727–29-ben Pozsonyban és 1730-ban Besztercebányán lekipásztori munkát végzett. A következő évben Turócon házi lelkiatya volt. 1732–33-ban Győrben a konviktust vezette. Utána egy-egy évig Egerben kontroverziát tanított, Szatmárnémetiben házfőnök, Kolozsváron a kontroverzia és Budán a kazuisztika tanára volt. 1738–42-ben Kassán a konviktust vezette. A következő két évben” [1743–44-ben] „Kolozsváron kontroverziát adott elő. 1745-ben Linzben házgondnok, valamint magyar és szlovák lekipásztor volt. 1746–47-ben Egerben házi lelkiatyaként működött. Gyöngyösön halt meg. Két könyvében Erdélyről tárgyalt,⁸⁸ de írt hitvédelmi művet is.”⁸⁹

⁸⁶ Csetri (1989).

⁸⁷ Szinnyi (1891) szerint Fasching három művében is foglalkozik Dáciával: *Dacia vetus ex probatis Scriptoribus deprompta, antiquitatis Cultoribus. Claudiopoli (Kolozsvár), 1725. Dacia Siculica seu Descriptio pestis Transylvaniae, quam Siculi incolent. Claudiopoli, 1731. Dacia nova ex probatis Scriptoribus deprompta. Claudiopoli, 1743–44. Öt részben.*

⁸⁸ *Vetus Dacia. Kolozsvár, 1725; Dacia Siculica. Pozsony, 1731.*

⁸⁹ <http://jezsuita.hu/nevtar/fasching-ferenc/>.

Ilyen ívű karrier mellett nem mehetünk el szótlánul, az mindenképpen központi irányítás alatt kellett álljon, és bizonyára feladata volt arra alkalmas tanítványait is bevonni erre a pályára. Így Klein Jánost is, aki a közkeletű megfogalmazás szerint Ioan vagy „Ian Micu néven látta meg a napvilágot a Szeben vármegyei Códiban. Tanulmányait szülőfalujában, majd Nagyszebenben és Kolozsváron, a jezsuitáknál végezte. 1722-1725 között a kolozsvári jezsuita akadémián filozófiát tanult Franz Faschingtól. 1725-ben beiratkozott a nagyszombati teológiai fakultásra. Tanulmányait 1729-ben fejezte be. VI. Károly császár kinevezte Gyulafehérvár és Fogaras püspökének, valamint császári tanácsadónak. 1729. szeptemberében bárói rangot kapott és ezzel együtt megváltoztatta a nevét Klein-ra (a román Micu – jelentése kicsi – német fordítása). Ugyanakkor az erdélyi országgyűlés tagja lett. 1729. szeptember 23-án felszentelték papnak a máriapócsi templomban, majd szeptember 25-én Munkácsban csatlakozott a Szent Bazil-rendi szerzetesekhez és felvette az Inocențiu” [latin Innocentius, magyarul Ince] „nevet. November 5-én püspöki rangra emelték. 1737-ben a püspöki rezidenciát Fogarásból Balázsfalvára helyezte át. 1741-ben elhelyezte a balázsfalvi katedrális alapkövét. Élete során a Habsburg Birodalomban élő románok egyenjogúságáért harcolt, ezáltal kivívta az erdélyi rendek, valamint Mária Terézia császárnő haragját, így 1744-től száműzetésbe kényszerült Rómába. 1751. május 7-én a Szentszék nyomására lemondott püspöki tisztségéről. Itt halt meg 1768. szeptember 22-én. Hamvait 1997-ben exhumálták és helyezték örök nyugalomra a balázsfalvi katedrálisban. Nézetei: Élete során a román nemzet egyenjogúságának elismeréséért küzdött, mint görögkatolikus püspök és mint az erdélyi országgyűlés tagja. Argumentumait a következőkre alapozta: a románok Erdély legrégebbi lakói, a románság Erdély legnagyobb nemzete, a románok végzik a legnehezebb munkákat (földművelés, sóbányászat).”⁹⁰

Császári megbízatása abból állott, hogy „végiglátogatta a parókiákat, a híveket nyugtatta: az unió nem jelenti a görög rítus megszüntetését. III. Károlytól az évi 3 ezer Ft-ot jövedelmező szamosújvári helyett megkapta a 6 ezer Ft-ot jövedelmező balázsfalvi uradalmat. Székhelyét Fogarásról 1737-ben Balázsfalvára tette át. Itt megvetette a székesegyház, a püspöki palota, a papnevelő intézet és más iskolák, valamint a bazilita kolostor alapjait, rumén fiatalokat Rómába küldött tanulni. Klein Micu volt az első, aki a dákoromán kontinuitás elméletét magyarellenes politikai fegyverként használta.”⁹¹ Ám ez utóbbi tetteivel – mai divatos kifejezéssel szólva – már „túltolta a szekeret”. Azaz önjáróvá vált, akinek még a bevételi forrását megkétszerező szamosújvári—balázsfalvi uradalomcseréjét bizonyára császári egyetértés tette lehetővé, de ennek a nagy vagyonnak a birtokában önálló érdekképviselői tevékenységbe fogott, amit addigi császári pártfogóival nem egyeztetett. A dákoromán kontinuitás elméletére „hivatkozva a bécsi udvartól politikai jogokat követelt az erdélyi rumének számára, a királyhoz” írt kérvényekben megfogalmazott programjában. „De az erdélyi és a bécsi vezető körök ellenezték annak megvalósítását, mert abban a tartomány alkotmányának és berendezkedésének veszélyes pontjait fedezték fel” és „a románság körében észlelhető nyugtalanság okozójának” tartották,⁹² de „Erdélyből följelentették, a nép lázításával és unió-ellenességgel vádolták. Az udvar Klein Micut beidézte, törvényszék elé kellett volna állítani, de hogy ezt elkerüljék, 1745-ben azt tanácsolták neki, hogy meneküljön Rómába. Rómában nehéz anyagi körülmények között élt, 1751. V. 10-én bécsi kezdeményezésre évi 1200 Ft segély kikötése mellett lemondott a püspökségről.”⁹³ Visszatérését Erdélybe Mária Terézia ezután sem engedélyezte.⁹⁴

Klein püspök tehát saját, helyi román művelődési központot teremtett Balázsfalván, és „1738-tól anyagi alapot teremtett arra is, hogy évente három tehetséges diák Rómába menjen.” És „1730–1744 közt huszonnégy petícióban fordult az udvarhoz és a rendekhez a lipóti diplomák

⁹⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Inocențiu_Micu-Klein.

⁹¹ <http://lexikon.katolikus.hu/K/Klein%20Micu.html>.

⁹² Csetri (1998).

⁹³ Uo.

⁹⁴ Pall (1991).

ígéreteinek beváltása, illetve az ötödik vallás és negyedik nemzet elismertetése, a románság felemelése érdekében, amely szerinte csak az unitus egység alapján volt elképzelhető. A klérus politikai és gazdasági egyenjogúságát követelve előadta, hogy az unitus papok, kiváltság és egyházi föld nélkül, még mindig a parasztok közé számítanak. Az erdélyi rendi országgyűlés előbb (1733) elutasítóan fogadta, majd utóbb (1737, 1744) élesen támadta őt azzal, hogy a privilégiumokba ütköző, törvénytelen dolgokat követel. Klein előbb arra hivatkozott, hogy Erdélyben a román nép a legszámosabb. Majd arra a válaszra, hogy viszont bevándorolt és szolgarendű, 1735-ben a dáko-román kontinuitás humanista hagyományának felújításával felelt: a román nép a legrégebbi is, amely csak az ortodoxia miatt vesztette el kiváltságait, de most, az unióval és a diplomákkal újra jogot formálhat azokra. Az országgyűlés végül 1744-ben Mária Terézia határozott óhajára eltörölte az unitus egyház 'megtúrt' jellegét, a pópák egyházi javait kiváltságokkal ruházta fel, de ennél tovább nem akart elmenni, és külön kikötötte, hogy a román nép 'a nemzetek közt számot ne tegyen'. 1744-ben egy Sarai Vissarion nevű szerb ortodox szerzetes, a karlócai egyház embere, Dél-Erdélyben az unió elhagyására szólította fel a román parasztokat. A kibontakozó tömegmozgalom során számos unitus papot elűztek. Az udvar úgy találta, hogy Klein nem lépett fel elég határozottan. Ezért Bécsbe rendelte a püspököt, aki azonban onnan a vallatás és a fenyegető per elől Rómába ment, vissza sem térhetett, s 1751-ben lemondott. Programja azonban tovább élt, eleinte főleg a Balázsfalván nevelt egyházi értelmiség körében, de utóbb messzebb menő hatással is. Mindennek jelentőségén az sem változtatott, hogy az udvar immár szükségesnek látta elismerni az ortodoxia meglétét, és az 1760-ban Sofronie Hunyad megyei kalugyer vezetésével kibontakozó ortodox jellegű parasztmozgalom levereése után hajlandó volt egy külön ortodox püspökséget felállítani. A románok ettől kezdve megosztott, kétféle egyházi szervezetben éltek.”⁹⁵

Klein püspököt a román utókor Micu-Klein néven ismeri és a román nemzeti törekvéseket elsőnek képviselőként magasztalja: „Igaza és harca tudatában, hazájától távoli száműzetésben végezte életét 68 éves korában (1768). A vallási uniónak őszinte híve volt, de egyházvezetői méltóságát népe nemzeti törekvéseinek szolgálatába állította. Törekvései megvalósítására még nem értek meg a feltételek, de eszméi úttörők voltak és az utána következő román értelmiség azokat írta zászlajára a feudális rendszer bukásáig.”⁹⁶ Tárgyilagos megítélés szerint is a püspök, igen rugalmas elképzeléssel állt elő, amikor „már kifejezetten az erdélyi románoknak a három natio rendszerébe negyedikként való beletagolását sürgeti. Minthogy a negyedik natio területi elkülönítése jórészt lehetetlen, úgy képzelné el ezt, hogy a román natio a magyar megyékben a magyar, a székely és a szász törvényhatóságokban a székely és szász natiohoz csatlakoznék. Lényegesebb újdonság ... az a követelése, hogy az adózó népre ne rójanak mértéktelen terheket, robotjukat két napra szállítsák le. Nemzeti és paraszti követelések egyesítése a nemzeti mozgalomban, az erdélyi román nemzeti mozgalomnak ez a majd két évszázadra alapvető sajátossága itt jelenik meg először programjukban; ez a gondolat fejlődik tovább a 'magyar földesúr-román jobbágys' téziséig... A román nemzeti mozgalom azonban rövidesen jó időre eltűnik a politikai küzdőtérrel. 1744-ben hosszú harc után végre sor kerül a katolikusok által sérelmesnek tartott törvények eltörlésére, s ezzel együtt a fogarasi püspökség létének és javadalmainak törvénybe iktatására is... Számolni kellett vele, hogy ezzel az unitus egyházzal és vele együtt az erdélyi románság, mint politikai tényező, ügye lekerül a napirendről. Micu-Klein kétségkívül a kor egyik igen tiszteletreméltó alakja. 1744-i bukásának körülményei azonban amellettszólnak, hogy pályája ilyen ívét nemcsak valóban nagyszerű képességeinek köszönhette, hanem annak a manipulációnak is, amelyet a birodalom központi kormánysszervei folytattak vele az erdélyi protestáns rendek sakkban tartására.”⁹⁷

⁹⁵ Kosáry (1989).

⁹⁶ Csetri (1998).

⁹⁷ Péter (1986a).

4.3.2. A pópák lázító tevékenysége

Ezután „továbbra is él az ellenreformáció azzal a módszerrel, hogy a tisztségek betöltésénél a katolikusokat részesítik előnyben. 1762 tájt az országos főtisztségek viselői közül öt katolikus, s csak egy-egy református és evangélikus. A kincstári igazgatásban egy 1770-es alaprendelet szerint csak katolikusok és unitusok alkalmazhatók a megüresedett helyekre. Hasonló a helyzet a törvényhatóságokban is... Egy vonatkozásban szenved érzékeny vereséget az ellenreformációs politika: be kell vallania a vallási unió részleges csődjét, s el kell ismernie az erdélyi román ortodox egyházat... Az ortodoxok most már elsősorban Oroszországnak vetik hátukat, annál is inkább, mert az 1726-i Habsburg-orosz szövetség ekkor a birodalom egyik legfőbb külpolitikai támasza. Az 1740-es évek végén jár Oroszországban politikai szándékkal az első erdélyi román személyiség: Nicolae Pop, korábban balomiri unitus esperes. Előbb Havasalföldre szökik, majd Oroszországba folytatja útját, s eléri azt, hogy Erzsébet cárnő utasítja bécsi követét: tájékoztassák az erdélyi román papság és nép bajairól, s szükség esetén járjon is közben értük a Habsburg-udvarnál – Besztuzsev-Rjumin követ pedig komolyan veszi megbízatását, úgyhogy a Habsburg-kormányzat vissza is rendelteti. Közben azonban újabb erdélyiek járnak Oroszországban (Nicodim szerzetes és Ioan Avramovici – Ioan din Aciliu), s az orosz diplomáciai nyomás, ha tartózkodóbban is, de változatlanul Bécsre irányul a magyar- és horvátországi s vele együtt az erdélyi ortodoxia ügyében. Az erdélyi román ortodoxia támogatást kap Havasalföldtől, de a magyarországi szerb ortodox egyháztól is (Nenadovics karlócai érsek fellépései), s mikor a hétéves háború megindultával a Habsburg-birodalomnak fokozottan szüksége van az orosz szövetségre, de Erdély belső nyugalma is, legalábbis részben fel kell adnia az erdélyi vallási uniót. 1758 nyarán Kaunitz álláspontja győz: tudomásul kell venni az ortodoxia létét, a karlócai érsektől független erdélyi ortodox püspököt kell kinevezni. Püspökké Novákovich Dénes budai szerb püspököt választják ki, s majd egy évre rá kiadják az ún. ortodox türelmi rendeletet, a püspököt még mindig csak ígérve benne, de türelmet is azoknak, akik a rendelet kiadása előtt elszakadtak az uniótól. A nép erre tömegével szakad el az uniótól, a mozgalom vezetőt kap egy Sofronie (Stan Popovici) nevű dél-erdélyi ortodox szerzetes személyében, akivel a hatóságok nem bírnak; a mozgalom azonban megmarad tisztán vallási jellegűnek, nincs szó társadalmi cselekvésről. A kormányzat azonban sietve Erdélybe küldi Novákovichot, egyben pedig megbízza Buccow főhadiparancsnokot az unitus és ortodox egyházközségek és javaik szétválasztásával. A szétválasztás eredménye: 25164 unitus és 126652 ortodox családfő. A kormányzat természetesen megmenti az unitus egyház szervezetét s annak anyagi bázisát, de mégiscsak van törvényesen elismert (bár csak megtűrt) erdélyi ortodox egyház. Igaz, hogy a püspökség felállítása legalábbis egyházkormányzatilag elszigeteli az erdélyi ortodoxokat Karlócától, a határőrvidék megszervezése pedig jórészt a román fejedelemségek ortodoxiájától is.”⁹⁸ Így „az ellenreformációhoz kapcsolódott a Habsburg katolicizmusnak az a mozgalma is, mely a görögkeleti egyház ellen irányult, és a román jobbágyok óriási tömegeinek életét keserítette meg. A római katolikus egyház törekvése, amely a görögkeleti közösségekben élők Rómához való visszavezetését célozta, fegyveres támogatást is kapott a Habsburgok részéről. A görögkatolikus unió története a Habsburg-monarchiában lezajlott hittérítés történetének legborzalmasabb lapjaira tartozik, és nagyban hozzájárult a jobbágynépesség elkeseredéséhez.”⁹⁹

„Oroszországnak, a mely gyors növekedésével minden régi nagyhatalmasságot aggodalomba ejtett, s a mely a Habsburg-monarchiára és különösen a magyar részre azért lett veszedelmes, mert mint az egyetlen göröghitű állam – Moldva és Oláhország, bár saját fejedelmeik alatt állottak, államoknak nem voltak tekinthetők – másutt lakó hitsorsosaira nagy vonzó erőt gyakorolt. De másrészt azt tartották Bécsben, hogy ha valamelyik a két állam közül magától

⁹⁸ Péter (1986b).

⁹⁹ Jászi (1982), 125-126.

nem képes fennállani, Ausztriának valamely részre reá kell tennie a kezét, hogy a felbomlásból legalább némi haszna legyen.”¹⁰⁰

Mialatt II. József „egyrészt az egységes birodalom, másrészt magának a nemzet jólétének érdekében, gyökeresen fel akarta forgatni azt az alkotmányt, mely csak a kiváltságos osztálynak szolgált bátyájául, a magyar nemességnek azt kellett tapasztalnia, hogy nem csak felülről fenyegeti veszedelem. Az ország egy részét jobbágylázadás pusztította: annál erőszakosabb és borzasztóbb, mert a rendi különbséget nemzetiségi és vallásos ellentétek tették még élesebbé. Háromszoros elnyomás súlya nehezedett az oláh népre. Privilegiuma nem volt; mint a magyarok és szászok jobbágya lakta a földet. A törvényes felfogás szerint tűrt nemzet volt... Nem foglalt helyet a kiváltságos, országalkotó három nemzet között: vallása, a görög nem egyesült hit, nem tartozott a bevett, jogot adó felekezetekhez. A földesurak éppen nem szokták még meg az alattvalóikkal való jó bánást; miért tettek volna kivételt éppen azokkal, kiket tőlük a vallás és nyelv különbözősége is elválasztott? Az elnyomó és elnyomott közti ellentétet mi sem enyhítette. Annak, hogy éppen II. József idejében, teljesen békés időszakban történt a kitörés, oly okai is voltak, melyek az úrbéri viszonytól teljesen függetlenek. Mindenfelé nagy reményeket keltett a császár jóakarata a parasztokban. Könnyű volt elhiteni velük, hogy az uralkodó már minden intézkedést megtett javukra, és csak az urak titkolják el a császári parancsokat, hogy tovább is folytathassák zsarnokságukat. Elég elterjedt az a felfogás is, hogy a császár maga izgattatta a hiszékeny népet urai ellen, hogy a magyarok hatalmát megtörje és őket magától teljesen függővé tegye. Ennek a felfogásnak történeti alapja nincs; ha a császárnak valaha szándékában állott volna a kaszára apellálni a kard ellen, egészen más erő állott volna rendelkezésére, mint az, melyet az oláh kar kifejtett. De különben is: egész irányával, méltóságának önérzetével mi sem ellenkezhett volna jobban, mint a nép bevonása az alkotmányos küzdelmekbe.”¹⁰¹

A déli határszáron a török hódoltság maradványa volt a tolvajlás, de a korábban törököknek adózó, megvetett, fegyvertelen paraszti termelő nép (rája = nyáj) most „a rablóban, hajdúban látta a vitézt, jogainak bár törvénytelen, de bátor védőjét. A rabló-bandák megmaradtak később is és többnyire oláhokból állottak. Mária Terézia uralkodása alatt egymást érik a rendszabályok ellenük, de siker nélkül. II. József szintén teljes erővel fog megfékezésükhöz. De igen nehéz volt velük elbánni, mert a szomszéd oláh vagy szerb terület mindig kínálkozott biztos menhelyül. Meg is maradtak ott a század végéig. Volt tehát egy felfegyverezett, mindenre elszánt csapat, mely egy lázadásnak mintegy magjául szolgálhatott.”¹⁰²

Ugyanakkor „nem lehet tagadni, hogy a nyomor és a tudatlanság idézték elő az oláhság nagy részének erkölcsi alacsony színvonalát. De bizonyos, hogy ez megvolt, a legborzasztóbb tényekben nyilatkozott, és hogy éppen azok, kiknek első sorban volt kötelessége a nép javítása, a pópák, nem tettek e bűnök ellen semmit. Hatalmuknak éppen az volt az alapja, hogy egészen a néphez tartoztak. De ez viszont azt okozta, hogy a császár minden igyekevése ellenére, csak úgy bántak velük, mint bármi más oláhval. A tudatlan, de ravasz papokban meg kellett gyökerezni annak a gondolatnak, hogy mennyire másképp volna minden, ha népük, mely előtt végtelen tiszteletnek örvendenek, ha hitük volna az uralkodó... Folytonos volt az érintkezés a havasalföldi és a magyarországi pópák közt, melyet különösen a kolduló barátok közvetítettek. Ez érintkezés káros hatásáról maga a császár is meggyőződött. Megparancsolta a hatóságoknak, tartsák lehetőleg távol a török hódoltságból átjövő kalugyereket,¹⁰³ kik mindenféle ürügy alatt meglátogatják az innen lakókat és beléjük oltják saját rajongásukat, vak hitüket és babonájukat. Az ő révükön terjedhettek el az erdélyi pópák közt az orosz cárnő által kiadott politikai jelszavak. Volt tán közvetlenebb izgatás is. 1783-ban egyszerre tizenöt szekérrel jöttek orosz szentképresek az országba. Ez volt az a történeti keret, melybe a Hóra-lázadás beillesztendő.

¹⁰⁰ Szalay (1896).

¹⁰¹ Marczali (1898b).

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Azaz: a keleti görög ortodox szerzeteseket.

Kiegészíti még e keretet József császár intézkedéseinek hatása az elhanyagolt, szegény nép lelkére. Épen erdélyi tartózkodása alatt adta ki azt a rendeletét, melyben eltörli a személyes szolgaságot, és megengedi, hogy mindenkinek szabad legyen minden taksa nélkül házasodni, mesterséget tanulni és elszegődni. 'Kell, hogy már végét érje az emberiségnek ez a rabszolgai lealázása.' A hatóságokkal szemben, melyek mentegetni merik az erdélyi viszonyokat, oly hangot használ, mely szinte kihívja a revolútiót. Igaz, hogy az úrbéri kötelékekhez nem nyúl, de mindenki tudta, legjobban a paraszt, hogy a császár azokon változtatni akar. Valami homályos sejtelmé derengett a szegény oláh fejekben annak, hogy a hatalmas, istenként imádott császár, az 'imperator', azt akarja, amit ő, és hogy egy az ellenségük: a magyar nemes."¹⁰⁴

A katonai összeírás (conscriptio) mutatta meg legjobban a császár és a magyar nemesség közti ellentétet, mert azzal, hogy elvitték katonának, a jobbágy törvényesen megszabadult a terheitől. „Az oláhság közt csak csekély izgatásra volt szükség, hogy magát tömegesen beírassa katonának. Egész falvak népe indult útnak a főhelyek felé, jelentkezés végett. Túl buzgó tisztek még bátorították őket, más részről pedig a pópák szították a tüzet... Mindamellet sem a kormánysházák, sem a katonai parancsnokság nem járnak el erélyesen, a császárnak egész gondja pedig oda irányul, hogy a conscriptiót szükség esetén erőszakkal is végrehajtsa és a magyar nemesség büszke nyakát meghajlítsa. Az a terület, melyen a lázadás tüze épen a conscriptio napján, 1784. november 1-jén fellobbant, nem állott magyar földesúri hatalom alatt, az erdélyi Érczhegység városait a császári bányakamara igazgatta. Elnyomása, zsarolása ellen örökös a zalatnai jobbágyok panasza. 1778-ban jár először Bécsben Hóra, mint e jobbágyok megbízottja; 1783 végén újra szól a császárral megbízói nevében... Ezen vidéknek, mely szinte rendelve volt egy agrarius forradalom színhelyéül, szomszédságába húzódtak az Aradmegyéből kizavart rablócsapatok. A bécsi kamara határozata szinte végtelen időkre elhalasztja a bajok törvényes orvoslását. Vezér is támadt, Ursz Nikoláj személyében, ki már a császárral is beszélt, és kit erős hangja miatt Horjának, kántornak neveztek el. Most, amint Bécsből haza jött, a hatóság felelősségre akarta őt vonni, de ő, fellázítva a parasztokat, megmenekült.”¹⁰⁵

Marczali Henrik gróf Gyulai Ferencz tábornok egykorú levelét idézi gróf Hadik Andráshoz (Nagy-Szeben, 1784. november 12.): Hóra „Mesztákont, egy hegyen épült templomot, nem messze Brádtól, jelölte ki gyűlöhelyül. Ez a rendelet futótűz gyanánt terjedt egyik helyről a másikra, úgyhogy a kijelölt napon roppant parasztcsoport gyűlt össze azon a helyen, hol aztán az a gazember egy (tudja Isten honnan szerzett) nála levő, aranyos betűvel írt patenst (a brádi vásári jogról szóló kiváltságlevelét) és arany keresztet mutatott a népnek, és kérdezte, hisznek-e ezen jelvénynek? És amint egyhangúan igennel válaszoltak, gonoszul megesküdték, hogy kiirtják az egész nemességet. Nem lehet leírni, mily véghetetlen kegyetlenségeket visznek véghez ezek a pórok; körüljárnak mint az ordító oroszlánok, mondhatatlan, gyilkos tettekkel dühöngenek a nemesek ellen; nem kímélik a magzatot sem az anya méhében, elégetik a nemesi lakokat s falvakat, s Zarándmegyében már föl is gyújtották Brádot, Kristyórt és Ribiczét, hol a legtöbb nemes lakott, úgyhogy e helyekről alig menekült meg három. Minthogy Zarándmegyében nem találtak több nemesi lakot, azonnal átjöttek a Maroson Hunyadba, a hol már úgyszólván egy lélegzetben felégették Branyicskát, Maros-Németit, Solymost és Dédácsot. Félek, ha gyorsan nem vetnek véget, tavasszal, ha nem is az egész országot, de nagyobb részét fölemész-
tik.”¹⁰⁶

Marczali folytatja a lázadás leírását: „Már november 7-ikén felprédálták a lázadók Abrudbányát és Verespatakot. Itt is kitűnt a zendülés vallásos színezete. Mint Isten és a császár parancsát kihirdették, hogy 'a ki disunita religióra nem áll és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba húzzák, vagy fejét veszik'. A mozgalom általános; a pópák gyülekezésének meg volt a foganatja. Krassómegeye már november 3-ikán kér katonaságot a forrongó nép megfékezésére.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

Jankovics királyi biztos szerint a nép mindenütt örvend az erdélyi híreknek. A Szamos mellékén is mozogtak, nemcsak az oláh parasztok, hanem a magyarok is. A lázadás gyors elharapódzását és azt a végtelen gyászt, melyet öldöklésével a magyarságra hozott, két körülmény magyarázza meg. Először a katonai parancsnokság az embertelen tömeg ellen nem tett semmit, miben Preiss tábornok, a katonai parancsnok volt a főbűnös. A katonaság utasítása az volt, hogy 'míg a haditanácstól nincs parancs, kirukkolnak ugyan, de tüzet nem adnak'. Ez az eljárás a katonákban, magyarokban és oláhokban egyaránt, azt a hitet keltette, hogy Hóra igazat mond, és csakugyan a császár parancsából dűl. Másodszor, a császár túlzottaknak tartotta az első híreket; annyiszor meggyőződött a hatóságok megbízhatatlanságáról, hogy most is a nemesség félelmének tulajdonította a veszély kiszínezését. Midőn pedig a nemesség fegyveresen készül megvédeni életét a rablócsordák ellen, midőn a Déva várában ostromolt magyarság legyőzi az oláhokat és közülük 44 foglyot rögtön-bírótság útján kivégeztetett, József ebben törvényteleniséget lát, nem jogos önvédelmet. Egyforma mérleggel méri a bőszi támadókat és az életükért, családjukért küzdeni kényteleneket. A gyilkosokkal még hetek múlva is alkudoznak az ellenük kiküldött katonatisztek. 4000 emberélet és 133 hamuvá égett község adta meg az árát a katonai parancsnokság hanyagságának és rosszakaratának, és a császár rosszul alkalmazott humanizmusának.”¹⁰⁷ És ehhez nincs mit hozzátennünk, mert sajnos még a mai időkben is ismerős e kettős mérce és álhumanizmus.

Egyébként pedig a katonai parancsnok Preiss, aki november „4-ikén értesült a 'forradalomról', már 13-ikán, vagy legfőlebb 18-ikán véget vethetett volna a rabló hadjáratnak, a rendelkezésre álló eszközökkel. E helyett Schultz alezredes alkura lép a 'nemzeti és vallásügy' előharcosaival. Pedig azoknak fegyverkezése éppen nem volt félelmes. Kevés volt köztük a puska, csak vasvilla és nagy bot volt a fegyverük... Csak nagy számuk és a meglepetés adta kezükbe a magyar családokat, nem bátorságuk. De midőn látták, hogy a császári katonaság úgy bánik velük, mint komoly ellenféllel, nőttön nőtt a követelésük. Az eredeti cél, az úrbéri viszonyok könnyítése és az amnestia megnyerése, egészen eltűnik szemeik elől. Nyíltan szembe szállanak a katonákkal; november 29-ikén, mikor azt várták, hogy leteszik a fegyvert, hirtelen megszállják Illyét a Maros mellett, Bethlen Gábor születése helyét. Akkor kezdik hirdetni, hogy Hóra fejedelem, vagy éppen Dácia királya. Tordán egy oláh nyilvánosan azt mondta 'feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők régebbi lakosai e hazának'. Látnivaló, hogy az akkor keletkező dákoromán elmélet megtalálta az utat a nép legsós rétegéig, mit csak a pópák befolyásának lehet tulajdonítani. Ők hirdették ki mindenütt Hóra akaratát, ők tartják fenn az összeköttetést Havasalfölddel, honnét még sok rabló csatlakozott hozzájuk.”¹⁰⁸ Ebben nemcsak az a végtelenül szomorú, hogy keresztény papokról van szó, akik a hazug propagandát használva lázítanak és a vérengzéstől sem riadnak vissza, hanem hogy ezzel mintát adtak a román vérengzéseknek 1848-49-ben (Zalatnán, Nagyszebenben, Abrudbányán stb),¹⁰⁹ 1918-19-ben (Mezőkecsed, Mezőszengyel, Székelyudvarhely, Zilah. Kolozsvár stb),¹¹⁰ és még a második világháborút végén is (Szárzajta, Kokos, Csikszereda, Gyergyószentmiklós stb).¹¹¹

Összegzésként, megfontolandó tanulásként Marczali megállapítja, hogy a veszedelmes pártütő vezérek, „Hóra és társai, Kloska és Krizsán, a műveltség legalacsonyabb fokán álló pórok és pásztorok.” Őket „személyes veszélyük, melynek, mint népük szószólói, ki voltak téve, ragadta fölkelésre. Valami titkos ösztön és remény elhitette velük, hogy szándékuk nem bűn a császár szemében. A számos rabló és szökött katona kész segítségnek kínálkoztak. A katonaság tétovázása minden reményükön túl emelte tekintélyüket. És midőn már

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Hermann (2010a) és Hermann (2010b). Utóbbi 13 román vérengzést sorol fel több ezer magyar áldozattal. Ezzel szemben a görög- vagy makedovlachok a szabadságharc katonái voltak: Diószegi (2010).

¹¹⁰ *Konfliktustérképek* (20113).

¹¹¹ Uo.

meggyőződtek arról, hogy a császár bűnösöknek tartja őket, vállalatukat nem hagyhatták abba. A kegyelem nem terjedt ki a vezetőkre, sem a szökött katonákra. Mint lázadóknak kellett tovább élniük, ha nem akarták tetteik méltó büntetését elszenvedni. Magukra maradtak, mert mihelyt a katonaság komolyan hozzálátott a dologhoz, a nagy, ezrekre menő tömeg szétrebben és csak kevesen követik őket a hegyek közé. Tizenennyolcz század katonaság elég volt e nagy tűz elfojtására. Az oláhok deczember hó elején lerakták a fegyvert. Hórát és Kloskát oláhok fogták el havasi rejtekükben és adták át (deczember 27-ikén) Kray alezredesnek. Még bujdosásukban is uralkodtak nemzetük lelkén; a pópák úti költséget gyűjtöttek részükre mindenfelé. A lázadás főczinkosait a császár, elvei ellenére, Gyula-Fejérvárott kerékbe törette. (1785 február 28.) A széthulló tömeggel enyhén bántak. Csak nagy nehezen és sok idő múlva bírták újra elsimítani az embertelen öldöklés által okozott izgatottságot, és helyreállítani az ország belső békéjét. József császár magaviselete a felkelés elején nem volt sem igazságos, sem politikailag helyes. Az egész ügyet a conscriptio szempontjából nézte és mivel a magyar urak azt ellenezték, kész volt velük éreztetni hatalmát. De mihelyt a rend helyreállott és semmi mellékgondolat nem zavarta, megtalálta a célhoz vezető eszközöket. Állami hatalmat mutatott, az egyes nemzetiségek fölött állót. Az oláhokat leverte, de azt nem akarta, hogy a magyarok bosszút álljanak. Az oláh zendülés nagy tanulságot rejtett magában a magyar nemzetre nézve. Rikító színben mutatta azt a veszélyt, melyben egy kiváltságon alapuló társadalom forog. A császár pedig most közéről láthatta, mi borzasztó a társadalmi forradalom. Ezentúl elejét akarta venni humanus intézkedésekkel, de többé könnyen félre magyarázható intézkedésekkel nem segítette elő kitörését... Az anarchiát csak az uralkodó elemek megosztlása teszi lehetővé, mert a zavargó mindig számíthat az egyik tényező támogatására a másik ellenében. Rettenetes tanulság az azokra nézve, kik pártszempontból helyeselnék mindent, mi az ellenpártnak káros vagy veszélyes. Az intéző osztályoknak sohasem szabad megfeledkezni arról, hogy harcaiknak ott van a határa, hol a nemzeti érdeknek és a közös műveltségnek veszélye kezdődik. Erről feledkeztek meg II. József és a magyar nemesség egyaránt. Az elnyomás némi erkölcsi alapot adott a lázadásnak, a császár elnézése nyitotta meg az utat a felforgató törekvések előtt. Ha a korona és a nemzet közt megszűnik az egyetértés, vagy ha csak el lehet hitetni az anarchikus elemekkel, hogy komoly ellentét választja el ezt a két államalkotó tényezőt – mindjárt felüti fejét a forradalom kísértete.”¹¹² Marczali is szinte adottságként tekint a lázadásra, még ha annyi áldozattal járt is. Pedig annak megvoltak az előkészítői, az embertelenséget az ésszerűtlen gondolkodással megalapozó pópák körében.

4.3.3. Az erdélyi román tanárok és a Regát

Ha a Világirodalmi Lexikon szerint a XVIII-XIX. század fordulóján „az erdélyi román művelődési, irodalmi, politikai mozgalom” *erdélyi iskola* „a román felvilágosodás legjelentősebb megnyilatkozása”,¹¹³ akkor ezt mi is meghatározónak tekinthetjük az egész románságra és későbbi sorsának alakulására nézve, és ebben egyetértenek még a román elemzők is. Csak-hogy itt rögtön felmerül a felvilágosodás eszmerendszerének félrevitele éppúgy, mint amit a magyar felvilágosodás kisiklatásánál láthatunk a XVIII. század végén és a XIX. század elején,¹¹⁴ ami miatt majd negyedszázad múlva felléptek a reformkoriak nálunk, sőt jönnie kellett a polgári forradalom 1848-nak is, míg ez a románságnál, a két keleti szomszéd fejedelemség egyesülése folytán érvényesült regáti szervezeti és szellemi diktatúra miatt elmaradt, s így az erdélyi iskola háttérbe szorult.

Ez az iskola persze egy felnagyított, utólagos elnevezés, mert csupán arról volt szó, hogy a kialakulóban lévő „erdélyi román értelmiség az erdélyi magyar, szász és román

¹¹² Marczali (1898b).

¹¹³ Lásd az *erdélyi iskola* címszót (szerzője Belia György): Király (1972), 1101. A nagyléptékű kiadvány tekintélyét a főszerkesztő Király István, a felelős szerkesztő Szerdahelyi István s további 18 szerkesztő és 66 főmunkatárs adta.

¹¹⁴ Darai (1995), v. ö. Darai (1992, 1994a, 1994b, 1995, 1996, 1998, 2002, 2004).

középiskolákban, majd pedig a kolozsvári, pesti, bécsi és római egyetemeken megismerkedett a klasszikus kultúrával, a görög és latin nyelvvel, továbbá a magyar, az osztrák és az olasz felvilágosodás eszméivel, tudományos és irodalmi alkotásaival.”¹¹⁵ Ezért ők latin betűvel írták könyveiket, nem görögül, főként nyelvészeti munkákat (két- és többnyelvű román szótárakat, román nyelvtant, román nyelvtörténetet, román nyelvelemzést) és többnyire Bécsben és Budán nyomtatták ki. Azaz beléptek a közép-európai kultúrkörbe és oda bevonták a görögös-szlávós románságot.

Fentebb láttuk a makedo-vlachoknál a kettős, görög és latin hatás alakulását, amely népség Erdélybe kerülésének tagadásával, ezt a kettős jelleget most kizárólag a latin felől kezdték megközelíteni, mintha a latinság régi helyi sajátosság lenne. És ebben már a történelemhamisító osztrák hatást kell látnunk, amely a magyar múlt lekicsinylésének céljából felnagyította a római, majd „német-római” befolyás szerepét a magyarságra. Amihez megfelelően kapcsolódott az akkoriban létrehozott „finnugor eredetünk” elmélete és a „honfoglalás”, mint a helyi kultúrnepeket leigázó pogány nomád tett vádja. A románok kapva kaptak a lehetőségen, amit, mint láttunk, Fasching jezsuita helyükbe vitt a dákó-román elmélet alakjában, és hamarosan, beadványukban már politikai célra használták fel. A románok kizárólagos latin eredetét kezdték hirdetni, miközben a népnyelv latinosítását végezték nyelvújítás gyanánt. A Klein püspök által elindított úton túl is mentek a bécsi udvar velük kapcsolatos elképzelésén, amikor a *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae* című 1791-es felségfolyamodványukban a magyarok, a szászok és a székelyek jogaival egyenlőket követeltek.

Tehát „azt az értelmiségi csoportot, főképp a Samuil Nicu-Clainból (1745–1806), Gheorghe Sincaiból (1754–1816) és Petru Maiorból (1756–1821) álló ’triászt’, akikhez mások, így I. Budai-Deleanu (1760–1820) is csatlakoztak, s melynek tagjai a római származás és az erdélyi őshonosság tanát (az úgynevezett dáko-román kontinuitást) a fölvilágosodás eszméinek felhasználásával is kidolgozták, történeti, nyelvészeti, filozófiai stb. érvekkel alátámasztották és terjesztették *Erdélyi Iskola* (Scoala Ardeleana) néven ismeri a történet- és az irodalomtudomány.”¹¹⁶ Ennek második, majd harmadik nemzedéke vándorolt ki a fejedelemségekbe. Részint azért, mert addigra Erdélyben telítődtek az értelmiségi ’állások’, a moldvai és havasalföldi kulturális fejlődés pedig fölszívhatta őket, esetenként pedig politikai okokból. Bár nagy elődeik szellemi színvonalát nem mindig érik el, ők lesznek azok, akik a moldvai és havasalföldi ifjúságot megismertetik az Erdélyi Iskola eszmevilágával – s a románság dáciai őshonosságának korábban sem ismeretlen tanát már a XVIII. századi erdélyi viszonyok érzelmi és politikai töltetével együtt hirdetik meg választott hazájukban.”¹¹⁷ Az áttelepülő Gheorghe Lazar fölvilágosultabb nagybojárok támogatásával 1818-ban Bukarestben megteremtí a román nyelvű felsőoktatást a Szent Száva kolostor iskolájában. Ugyanezt Moldvában a tanulmányait Lembergben, Bécsben és Rómában végző, apai ágon erdélyi származású Gheorghe Asachi végzi 1814-ben. Lazar óráit a középrétegek gyermekei is felkeresik, akik sokan a román és a görög iskolát párhuzamosan látogatják. A harmincas években alapított további román iskolák tanárai is jelentős hányadban erdélyi románok, azaz az Erdélyi Iskola eszméi a harmincas-negyvenes években elterjedhettek Havasalföldön. Ez siratta az erdélyi román pórok sorsát, és ellenszenvet ébresztett a környezet késő-fanarióta világával, a bojárok fényűző életmódjával szemben. „Szerényebb származásuk, puritánabb életfelfogásuk, németes műveltségük egyaránt berzenkedett, könnyedebb erkölceitől, görög-francia nyelvétől, a középrétegek mohóságától. Van rá adatunk, hogy román voltukat is kétségbe vonták. Mintegy válaszul előfordult, hogy környezetük is idegeneknek, ungurenieknek (erdélyieknek, ’magyaroknak’), s (részben) görögkatolikus vallásuk miatt „pápistáknak” tekintette őket. Így a források híradásával ellentétben nemegyszer úgy érezték, nem veszik elég komolyan őket, nem hallgatják meg tanácsaikat. Ez egyfajta

¹¹⁵ Király (1972).

¹¹⁶ V. ö. I. Tóth (1946), Zirkuli (1988), Lungu (1978).

¹¹⁷ Borsi-Kálmán (2011).

elbizonytalanodást eredményezett, s oka lehet túlzásaiknak.”¹¹⁸ Moldvában is hatottak az iskola tanai, de nem ennyire erősen.

„Az Erdélyi Iskolát alkotó történészek, nyelvészek, irodalmárok mozgalmuknak a többi erdélyi ’nemzettel’ egyenjogúságra törekvő rendi jellegéből és szociális (a magyar földesúr— román paraszt félig reális, de leegyszerűsítő, sokáig burkolt ellentétét magába foglaló) töltetéből következően – úgy vélték, hogy a román nyelv kétségbevonhatatlan latin eredetét még erőteljesebben kidomboríthatják, ha kiküszöbölik belőle a nyelv- (azaz történelmi) fejlődés során belekerült nagyszámú szláv, a nyelv szövetében mélyen beágyazódott magyar, kisebb számú kipcsák-török (besenyő, kun), oszmán-török, újgörög elemet, s az időközben ’deformálódott’ latin töveket visszaigazítják az eredetihez. A román nyelv mesterséges visszalatinosításával kívánták tehát igazolni az erdélyi történelmi fejlődés addigi következményeként hátrányos helyzetbe került román paraszttömegek (ösztönös) szociális, valamint papi, kismemesi származású szűk értelmiségi rétegük (nyílt, tudatos) rendi törekvéseit. A dinamikusabb polgári jellegű fejlődést mutató Havasalföldön viszont, mivel a szellemi élet nyitottabb, kompenzativ görcsök kevésbé fékezik, s a francia hatás – bizonyos mértékig a fanarióta kor örökségeként – igen jelentős és bázisa is itt a legszélesebb, a nyelvújítás a francia nyelv normái szerint veszi kezdetét. I. H. Radulescunak egy rövid ideig tartó olaszosító korszakát leszámítva (legalábbis a szó-készletet tekintve), zavartalanul tart napjainkig. Az erdélyi latinizáló irányzat ugyan ide is át-sugárzik, követői is akadnak, de természetesen nem képes versenyre kelni a kortársa új-latin Európa irányába tájékozódó, azzal szinkronba kerülni igyekvő, rugalmasabb helyi irány-zattal, mely néhány évtized alatt a román nyelvfejlődés általános tendenciájává válik.”¹¹⁹

Mint Borsi-Kálmán leírja, a moldvai értelmiség kulturális fölényt érezve kritikus volt, gyanakodva figyelte az erdélyi és havasalföldi nyelvművelést, és a román nyelv védelmében szembeszállt vele. Alecu Russo állította, hogy az erdélyi román nemzeti gyűlés szónoklatait 1848. május 15-16-án a Balázsfalván összegyűlt 40000 román paraszt nem értette a latinos kifejezések miatt. A politikai prédikációkat számukra ismeretlen nyelven tartották, s ha ez a nyelvrontás tovább folyik, a román nemzetet megoszthatja. Szerinte az erdélyi grammatikusok Erdélyben nem nyomtatnak olyan nyelven könyvet, amit az egész románság megért. Mihail Kogalniceanu célja a román nyelv megvédése az erdélyi nyelvújítás nyelvromboló túlzásaitól. Mihail Sturdza elveti, hogy rómaiaknak nevezik magukat a román erdélyi írók és néhány havasalföldi. „Ez a mánia odáig terjedt, hogy még a régi rómaiak tetteit és történelmét is kisajátítják, Romulustól Romulus Augustulusig... Óvakodjunk, uraim, ettől a betegségtől, mely nevetségessé tesz bennünket az idegenek előtt.”¹²⁰ Russo is gúnyolja őket: „Kézenfekvőbb és logikusabb lenne a latinizmus iránti szeretetünkben, hogy hagyjuk el a román nyelvet és vegyük át a latint, következésképpen pedig cseréljük át a nadrágot és a kabátot tógára, nevezzük magunkat Cincinnatusnak és Brutusnak Costachi és Dimitrachi helyett és követeljük vissza a hajdani világuralmat.”¹²¹

A moldvai köznemesek tiltakozása e túlzások, aránytévesztés ellen, mutatja, hogy őket az erdélyi románság képviselője helyett saját rendi-nemesi nemzettudatuk vezérelte. A kiváltsága-ira büszke moldvai bojárság hasonló volt a magyar köznemességhez, neki is voltak idegen jobbágai, többnyire magyar telepesek, azaz katolikus vallású csángók, akik éppúgy nem alkothattak rendet, mint az erdélyi románság. Akiknek százezres tömegét Kogalniceanu őshonosnak tekintette, mivel már a XV. századtól Moldvában éltek. És e szabadparasztok (nevük magyar eredetű: razes = részes) kiemelkedve a moldvai nemesi nemzetbe léptek. Így Moldvában fordított helyzet volt, túlozva, mint Erdélyben: a románok az urak és a magyarok a parasztok. És a „dák múltban” a moldvaiak nemcsak a hajdan volt román nyelvi egységet és összetartozást

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Uo. A forrás Kogalniceanu (1946), 646-647.

¹²¹ Borsi-Kálmán (2011). A forrás Russo (é. n.), 144-145.

látták, amelyet majd az „új dák királyság” újjáteremt, hanem a három terület – Moldva, Havasalföld, Erdély – egyesítésének nehézségeit is. Hiszen Vitéz Mihály idején, ahogy Kogalniceanu írta, „nem volt rokonszenv e három fejedelemség lakói között: úgy gyűlölték egymást, mintha nem ugyanazon ősöktől származtak volna, nem ugyanaz a vér folyt volna ereikben, mintha nem lett volna ugyanaz a nyelvük, ugyanaz a vallásuk.”¹²² Nem is volt valójában ugyanaz, tehetjük ma hozzá, a fentebb tárgyaltak értelmében. Ezért eszmei (ideológiai) téren tevékenykedtek az egységes álláspont kialakításáért, amit az egységes román nyelv és irodalom megteremtésével gondoltak elérhetőnek. Fokozatosan haladást javasolva a román nemzeti célok megvalósítása terén, először csak Moldva és Havasalföld egyesülését tartották lehetőnek, és nem „dako-román királyságot”, a „régí Dáciát”, mert nem akartak egyszerre harcot kezdeni Ausztriával, Magyarországgal és Oroszországgal érte.¹²³

Erdély a moldvaiaknál sokkal jobban érdekelte a havasalföldieket, mert az erdélyi–havasalföldi kapcsolatokat a szebeni és brassói szász, a görög, valamint a makedo-román (később elrománosodó) kereskedők építették, és áruik közt budai és dél-erdélyi nyomdák román nyelvű könyvei is voltak. Ám Erdély menedékhelye volt a regáti lázadóknak, fürdőibe pedig az ottani előkelőségek jártak. A XIX. század közepén már politikai együttműködés alakult az erdélyi román értelmiséggel, homályosan felmerült az egyesülés gondolata egy államban. Vita volt ennek keretét illetően, mert voltak, akik a román egységet angol és francia érdekekhez kötődve akarták elérni, s voltak, akik a románok lakta területek egyesülését a Habsburgok alatt képzelték el. De a román „negyvennyolcas nemzedék” azt is látta, hogy a nagyhatalmi támogatáshoz szükségesek polgári érdekű alkotmányos reformok, mialatt az erdélyi román parasztság és papi, kisnemesi származású értelmiség a „jó császár” legendáját és a magyar földesúri rendiség elleni érzelmeit fenntartotta. A magyar reformmozgalom és az 1848-as magyar forradalom felvetette a Duna-konföderációs magyar–román szövetséget, amit a havasalföldi leendő román polgárság elődei üdvözöltek, örültek a jobbágyszabadításnak. Erdélyi származású megbízottjaik azonban az osztrák császárhoz húztak, tárgyalásaik a román nemzet ügyében megtorpantak, véres testvérharc indult, és a magyar szabadságharc leverése után a magyar–román együttélést a türelmetlenség és ingerlékenység jellemezte. Azaz a magyarellenesség nem bukaresti eredetű volt, a román arisztokrácia támaszt az orosz befolyás ellen a magyaroknál keresett. Ahogy Marco Antonio Canini fogalmaz, „a népet azok izgatják fel leginkább, kik Erdélyből Havasalföldre vándoroltak ki, s ott nem találnak olyan elismerést, minőt várnak, s elkeseredésükben szidják a magyart és szítják a nagy román birodalom eszméjét, mely egyrésztől Erdélyt s Magyarország nagy részét, másrésztől meg a makedóniai cincár kucovlachokat magába foglalná. Csak azáltal veszedelmesek, hogy majd mind tanári állást nyertek.”¹²⁴

Később azonban nem az erdélyi elv, a magyar–román megegyezést elvető „ausztro-dako-romanizmus” érvényesült, hanem az osztrák-ellenes moldvai álláspont, amely rokonszenvezve a magyarországi jobbágyszabadítás modelljével és a magyar nemesség hazafiságával, saját román utat jelölt ki. Az első moldvai és havasalföldi közös fejedelemmé lett Alexandru Ioan Cuza amellet, hogy a havasalföldi liberális és moldvai konzervatív erőket kiegyensúlyozta, elérte a két fejedelemség egyesítését. Tanácsadója, az 'Erdélyi Iskola' eszméin felnövő Alexandru Papiu Ilarian nézeteiből kiderül, hogy Cuzát milyen elvek vezették külügyi lépéseiben. Papiu 1860-as memoranduma kiindulásként meghamisította az erdélyi valóságot, amennyiben azonosnak tekintve a magyar nemzeti törekvéseket és a polgárosodás követelményeit, azokat a román nemzet érdekeivel ellenkezőnek nyilvánította. Ennek szellemében magyarizmust emleget, amelynek a terve az, hogy a románokat és szlávokat előbb elmagyarosítsa és csak utána adjon nekik földet és jogot. Azzal vádolja a magyarokat, hogy a szolgáltság eltörlése és a szabadság megadása által akarják eltörölni a többi nemzetet, mert tulajdont csak elmagyarosított

¹²² Borsi-Kálmán (2011). A forrás Kogalniceanu (1837).

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo. A forrás Pulszky (1958), 296-297.

egyéneknek adva elveszik azt a többi a nemzettől és a magyarnak adják. Nála a nemzet tehát fontosabb, mint az egyéni szabadság és a polgári tulajdon. A román polgári nemzetté válásban nem a társadalmi, hanem a nemzeti oldalt tartja elsődlegesnek. Így viszont Papiu összemossa a feudális és polgári nemzet közötti különbséget, és megismétli a régi rendi világ román félelmét, hogy akik a román jobbágyok közül kiemelkednek magyar nemessé válva, elvesznek a románság számára, most ugyanúgy a polgári földtulajdonosok elvesztik nemzetiségüket.

Ezért ha 1848-49-ben az erdélyi román hangadók nem a polgári haladás táborába, hanem a Habsburg-reakció oldalára, bár nemzeti mivoltuk vélt védelmében, most, 1860-ban Papiu hasonló javaslatot tesz nekik, mert „a magyarok ismeretes energiájukkal megint küzdeni akarnak Nagy-Magyarországért, és mindenáron azt követelik, hogy a románok tüstént legyenek magyarok; nem akarnak tudni semmit Erdély önállóságáról, semmit a hárommilliónyi erdélyi román¹²⁵ és a Tiszáig nyúló román vidékek¹²⁶ egyenlőségéről és nemzeti önállóságáról... A magyarok jól tudják, hogy a románok nem szeretik a németeket, ezért nem akarnak engedni állítólagos történelmi jogaikból. Viszont a németek is tudják, hogy a románok nem akarnak magyarokká válni, éppen ezért a német kabinet a magyarok valamennyi, a románokat elnyomó követelését teljesíti, biztosak lévén a németek abban, hogy ily módon bizonyára új harcot fognak provokálni a magyarok és románok között... A legfőbb harc a magyarok és románok között nem csupán a román nemzetiség elismeréséért folyik, hanem emellett aztán még Erdélyért is.¹²⁷ A magyarok nem akarnak tudni egy Erdély nélküli Magyarországról. A románok ellenben, nem csak hogy nem akarják Erdélynek Magyarországgal való fúzióját, hanem a bánási, bihari és máramarosi románok egyesítését követelik Erdellyel,¹²⁸ a Tiszáig... A magyarok attól félnek, hogyha Erdély Magyarországtól független lenne, akkor az ötszáz ezer erdélyi székely-magyar elenyészne a románok között, akik csupán Erdélyben egymillióan vannak.¹²⁹ Ezenkívül attól is félnek a magyarok, hogyha Erdély Magyarországtól független maradna, másrészt pedig Magyarország elszakadna Ausztriától, akkor többé semmi sem gátolná meg Erdélyt, hogy akivel akar, például a Fejedelemségekkel egyesüljön...¹³⁰ Ami az erdélyi románokat illeti, ők éppúgy, mint 1848-ban, ma is tiltakoznak Erdélynek Magyarországgal való uniója ellen, mert Magyarországgal egyesülvén, teljesen elenyésznek, míg Erdélyben nagy számkunál fogva ők a helyzet urai... Másfelől a románok megértik azt is, hogy Erdély önállósága nem csupán az erdélyi románok különleges érdeke, hanem az összes román általános érdeke... Aztán meg Ausztriának sem érdeke Erdély és Magyarország egyesülése, mert attól tart, hogy ezáltal Magyarország nagyon megerősödne. De mindezek ellenére Ausztria, miként 1848-ban, úgy hiszem most is meg fogja engedni a magyaroknak Erdély unióját. És miért? Csak azzal a céllal, hogy a románokat most is a magyarok ellen uszítsa és örökös harcra kényszerítse, mint 1848-ban.”¹³¹

Majd Papiu fölvezet az általa elképzelt román állam jellemzőit: „Nemzeti tekintetben a románok ideális állama az egyik leghomogénebb lenne Európában. Lakói mind románok; valamennyien kompakt tömegben; mindnyájan ugyanazt a nyelvet beszélik, tájszólás nélkül; a

¹²⁵ Ez legfeljebb az összes nem regáti románság létszáma lehet, mert Erdélyben és a Partiumban az 1857-es népszámlálás szerint az összlakosság 2.174.137 fő, ebből román 1.292.078, magyar 575.505, német és szász 193.393, cigány 82.860, zsidó 18.793, örmény 5.908, egyéb 5.600. (Varga, 1998) V. ö. Jakó (2015).

¹²⁶ Azóta is élő hazug beállítás: ahol románok élnek, az román föld, attól függetlenül, hogy ott élnek-e nem románok, és mennyien.

¹²⁷ Ha már lúd, legyen kövér alapon?!

¹²⁸ Ne feledjük, ezt Papiu Cuza moldvai fejedelem számára, mint ajánlatot, erdélyi román felajánlást írja a fellépésre, beavatkozásra Erdély és „minden román föld” románok számára való megszerzéséért.

¹²⁹ Az imént láttuk, hogy a kb. egyharmad Erdélynyi Partiummal együtt volt e két helyen az 1854-es népszámlálás szerint 1.292.078 román lakos. Tehát túlzás lehet az egymilliószámot Erdély románságára ekkor emlegetni.

¹³⁰ Nem teszi itt hozzá, de szóban bizonyára megtette, hogy mindezt a nagyhatalmak közötti román lavírozással lehet majd elérni, amint azt a valóságban láttuk is.

¹³¹ Borsi-Kálmán (2011). A forrás Papiu-Ilarian (1883), 138-141. V. ö. Papiu Ilariu (1851).

Máramaros szélén élő román megérti a galaci vagy brailai román szavát...¹³² Erdélyben egymillió román van, akik között elszórva él mintegy kétszázezer német és szász és alig ötszázezer székely és magyar.¹³³ A Bánságban, Biharban, Máramarosban a Tiszaig újra van valami másfélmillió román, az idegenek pedig hasonlíthatatlanul kevesebben. Igaz, hogy a magyarok és a szászok gazdagabbak és intelligensebbek is, mint a románok, másfelől viszont a románok túlnyomó számúak, s vitézség tekintetében sem múlják fölül a magyarok a románokat...¹³⁴ Erdély Dácia közepén emelkedik, mint valami igazi természetes vár, a legerősebb és legfontosabb. Középpontban lévén, természetes módon uralja a Bánság és Bihar síkságait a Tiszaig; uralja Moldva dombjait és völgyeit és Havasalföld mély lapályát. Aki ennek a stratégiai központnak, Erdélynek ura, az egy kis bölcsességgel a körülményekhez képest uralkodhatik a Tiszaig és a Fekete-tengerig... Aki tehát Erdély ura, az ura egyszersmind a román fejedelemség(ek)nek is...¹³⁵ Az Egyesült Fejedelemségeknek Erdély nélkül nincs jövője Európában ... Erdély nélkül bizonytalan és kétséges a léte, mely addig fog tartani, míg az európai államok versengése és változó érdekei. Erdélynek a Fejedelemségekkel való egyesítése megmenthetné a Fejedelemségeket a haláltól, ... mind történelmi, mind nemzeti jogunk sokkal erősebb, mint a magyaroké: egy ilyen állam Európa érdekeinek is jobban megfelelné, mint a magyarok történelmi Magyarországa, mely magyarokból és horvátokból, szerbekből és szlovákokból, románokból és más népekből tevődne össze, vagyis ennyi heterogén elemből, amelyeknek egyetlen magyar államban való egyesítése valamiféle magyar Ausztriát eredményezne, mely minden pillanatban újra megzavarná Kelet-Európa nyugalma. Tudom, hogy beszélnek egy olyan Romániáról, mely a Kárpátoktól a Haemusig (a Balkán hegységig) terjedne. Csakhogy Bulgária szláv nyelvet beszél, s aztán meg, ez a Kárpátok és a Haemus közötti völgy sem a Kárpátok, sem Észak urai ellen nem tarthatná fenn magát. Erdély, és nem Bulgária a legszebb és legéletképebb rész a román nemzet szétépett testéből.”¹³⁶

A több nyilvánvaló tévedés s a vagdalkozó fogalmazás bizonyra annak is köszönhető, mint Borsi-Kálmán kihalásza az adatot, hogy Papiu a memorandumot egyetlen éjszaka alatt szerkesztette.¹³⁷ Bár lett volna ideje finomítani a szöveget, hiszen mint az első kiadás címe mutatja, az januárban készült,¹³⁸ és a fejedelemnek csak 1860 nyarán adta át.¹³⁹ Ismételjük meg a Papiuszöveghez imént lábjegyzetben tett megjegyzéseinket: Hárommillió erdélyi románra hivatkozni még akkor is hamis adat, ha Papiutól kezdve divatba jött a románoknál Erdélynek tekinteni a valódi Erdélyen kívül Partiumot, Máramarost és Nyugat-Bánságot is, de az népszámlálási adatok még ezt sem engedik meg, hanem a hárommillió az összes, nem regáti románt románság létszáma lehet, mert Erdélyben és a Partiumban az 1857-es nép-számlálás szerint az összlakosság 2.174.137 fő, ebből román 1.292.078, magyar 575.505, német és szász 193.393, cigány 82.860, zsidó 18.793, örmény 5.908, egyéb 5.600. És ekkor foganhat meg az az azóta is élő hazug beállítás, hogy ahol románok élnek, az román föld, attól függetlenül, hogy ott élnek-e nem románok, és mennyien. S ha már lúd, legyen kövér alapon a román nemzetiség elismeréséért folyó küzdelmet Papiu összekapcsolja az Erdély megszerzéséért folyó harccal. Azaz Papiu mintegy ajánlatot tesz Cuza moldvai fejedelem számára, felajánlja neki az erdélyi románokat és magát Erdélyt is, megszerzésre. Javasolja neki a beavatkozást Erdély, mint „minden román föld” románok számára való megszerzéséért. Papiut nem érdekli, hogy valójában Erdélyben nincs is egészen egymillió román, miközben a nem románok száma is majdnem ugyanannyi, hanem vágyálmát, a homogén nemzetállamot emlegeti. A nem-románokat tehát nem számolja

¹³² Ez tehát a vágyálom, amire azóta is hajtanak: a homogén nemzetállam, már az alkotmányban kimondva.

¹³³ Ezeket tehát Papiu nem számítja be a „leghomogénebb” román államba.

¹³⁴ Ez arról szól, hogy harcban majd legyőzik, megsemmisítik a románok a nem románokat.

¹³⁵ Mindez felhívás keringőre Cuza számára, azaz itt már a területszerző első világháború gyökereit látjuk.

¹³⁶ Borsi-Kálmán (2011). A forrás Papiu-Ilarian (1883), 142-143.

¹³⁷ Borsi-Kálmán (2011). A forrás Negru (2003), 75.

¹³⁸ Borsi-Kálmán (2011).

¹³⁹ Uo. A forrás Negru (2003), 81.

be a „leghomogénebb” román államba, ami azóta már román állami gyakorlat régóta, ma már az alkotmányban kimondva. Ami azt jelenti, hogy mivel bár intelligencia és gazdagság tekintetében a románok lemaradnak a magyarok és románok mögött, de vitézségben nem, tehát majd harcban legyőzik őket, hiszen többen vannak, és aztán a románok majd megsemmisítik a nem románokat, hiszen a homogén nemzetállam a cél. Hiszen ők majd szerinte ugyanazt fogják tenni, mint a jelenben a magyarok az ő vádja szerint. Bár az nem derül ki, mi okozhatta a csodát, hogy a magyarok homogenizáló gyakorlata ellenére lett Erdélyben „egymillió román”. Papiu nem teszi itt hozzá, de szóban bizonyára megtette, hogy mindezt a nagyhatalmak közötti román lavírozással lehet majd elérni, amint azt a valóságban láthattuk is. És ez a memorandum tehát felhívás keringőre Cuza felé, azaz itt már a területszerző első világháború gyökereit látjuk, aminek előzményeiként kell felfogni a két román fejedelemség egyesülését és majd Nagy-Románia létrejöttét.

Papiu tehát „erdélyi tanárból” előlépett moldvai fejedelmi tanácsadóvá, az új állam tisztviselője lesz: ügyész, majd igazságügyminiszter. Cuza pedig a memorandum tanácsait a lehető mértékben megvalósította. Erdély kérdése bekerült a román nemzettudat és állami törekvések keretébe, függve a nemzetközi helyzet alakulásától. De a történelmileg és társadalmilag különböző eredetű és eltérő jellegzetességekkel bíró havasalföldi, moldvai és erdélyi román nemzeti közösség valójában sokkal távolabb áll egymástól, mint ahogy ez a memorandum beállította. Ám az ekkoriban támadt szerencsés külpolitikai konstellációt sikerült kihasználni Havasalföld és Moldva egyesülése céljából, minthogy az megegyezett a krími háború utáni nagyhatalmi érdekekkel a cári birodalom balkáni előrenyomulásának megakadályozására. Az unió elismerését garantáló hatalmak által előírt társadalmi reformokat azonban igen nehezen lehetett végrehajtani és a román nemzeti célokat a nyugati hatalmi érdekekhez kapcsolni. Sokan voltak ugyanis, akik inkább török szolgálatba léptek, török segítséggel akartak egyesített monarchiát alapítani. De ez visszaütött és Cuzának segített, aki azonban aztán mégis igénybe vette a konstantinápolyi, illetve a fanarióta és görög kapcsolatokat. Ennek során a '48-as román „valóban nagy nemzedéknek a tagjai a fejedelemségekben társadalomfejlődés és politikatörténet következményeként úgy lettek európeerek, úgy sajátították el a nyugat-európai műveltséget, nyelveket, úgy illeszkedtek koruk követelményeihez, hogy közben régebbi beidegződéseiket is megőrizték: átmentették őseik diplomáciai kifinomultságát, kitartását, rátermettségét. Mindez egyfajta kétarcúságot eredményezett, amit nyugat- és közép-európai szemmel (beállítódással) nemigen lehetett követni... Az erdélyi románság Havasalföldre került képviselői is nagyjából hasonlóan reagáltak. A levelezésükben, útjegyzeiteikben ... előforduló bizantinus jelző erre utal, mint ahogy fordítva, valószínűleg az sem tekinthető véletlennek, hogy a 'regáti' (fejedelemségekbeli) gondolkodás alaposnak, jószándékúnak, megbízhatónak, de 'pedánsnak', némiképp merevnek és (ezért) kissé nevetségesnek tartja a Kárpátokon túlról érkezett román értelmiséget. Épp azt a hajlékonyságot, kifinomultságot, rugalmasságot hiányolja belőle, melynek túlzásait, vadhajtasait (a bizantinusságot) amazok a havasalföldieknek fölhánytorgatják... Az ... éppen-hogy létrejött, súlyos belső és szervezeti gondokkal küszködő Cuza-féle államalakulat diplomáciáját, melyben, egyelőre tanácsadói minőségben, ott vannak már az erdélyi románság képviselői is, korántsem lehet valamiféle kezdetleges képződménynek tekinteni. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha megállapítjuk: ... a 'bizánci politikai iskola' kései, európaizálódott képviselői...”¹⁴⁰

4.4. Mítoszok országa

4.4.1. Bizonyítatlan állítások: mesék

Borsi-Kálmán Béla fejtegetésében végig érezhető az a szokásos jóindulatú, már-már románbarát megfogalmazás, amivel, hogy a folyamatok megértését elősegítse és magyar feldolgozás hiányában, a román oldalról összehozott iratokat kezeli, azok megvilágításában

¹⁴⁰ Borsi-Kálmán (2011).

használva leginkább forrásként az adatokat. Az összes ismeretünk fényében azonban tarthatatlan az a megfogalmazása, amely szerint „a XIX. század első évtizedeiben a román nép nagyon mostoha föltételek között indult el a polgári nemzetté válás útján,” mégpedig azért, „mert a román lakta területeken három birodalom is osztozott: Törökország, Ausztria és Oroszország.”¹⁴¹ Ez a szemlélet átveszi a román törekvések hamis indoklását, hogy ahol románok laktak, az már Románia, tekintet nélkül arra, hogy kik mások is laktak ott, vagy milyen hatalmi vagy társadalom-szerkezeti összefüggés érvényes rájuk. És ez a figyelmeztetésünk nem túlzás, hiszen Borsi-Kálmán így folytatja: „Az erdélyi és a magyarországi románok (a magyar korona jogán és tartományaként) Ausztria fennhatósága alatt éltek, 1775-től az eredetileg Moldvához tartozó Bukovina is osztrák tartomány. A Dnyeszter és a Prut közötti terület (Besszarábia) viszont az 1812-es bukaresti béke értelmében a cári birodalomhoz került. Moldva és Havasalföld (helyesebb magyarsággal Havaselve, régebbi nyelvhasználatnál Oláhország) a hanyatló Törökország hűbéres tartományai. Ezenkívül a Dunától délre is élt román lakosság, Bulgáriától Albániáig és Szerbiától Görögországig. Többségük aromán (makedo-román), a környező népek cincár vagy kucó-vlach néven ismerték őket.”¹⁴²

Nemcsak arról van szó, hogy Ausztria helyett helyesebb a Habsburg-monarchiát megnevezni, hiszen például az ausztriai és magyar terület vezetésének együtt birtoklása alkotmányos követelmény volt a magyar királyi cím elnyeréséhez, hanem hogy amint a Habsburg-monarchia hadserege elhódította az Oszmán Birodalomtól Magyarországot, ugyanúgy Erdélyt is, és Bukovinát a török elleni háborúban szerezte meg 1775-ben, bár előtte Lengyelország első felosztásakor, „mint a magyar Szentkorona egykori vazallusára és igényére hivatkozva megegyezett Oroszországgal, mely tudomásul vette Bukovinának a Habsburg birodalomhoz csatolását.”¹⁴³ Az előtte sokáig volt lengyel, majd török fennhatóság alatt. Bukovinában „az 1910. évi (osztrák) népszámlálás szerint a tartomány lakossága 800 198 fő volt, ebből ruszin és ukrán 38,88%, román 34,38%, osztrák-német 21,24%, lengyel 4,55%, magyar 1,31%, szlovák 0,08%, szlovén 0,02%, olasz 0,02%, és kevés szerb, horvát, török, örmény, cigány. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor, 1918. november 28-án a tartományban élő románok kimondták az egyesülést a Román Királysággal. Ekkor a román királyi hadsereg bevonult a tartományba, de az északi rész egy ideig a nyugat-ukrajnai nacionalista köztársasághoz tartozott. Az 1919. évi Saint Germain-i békeszerződés a tartományt Romániának adta, és elkezdődött az erőszakos románosítás. 1923–1926 között az összes nemromán iskolát bezárták.”¹⁴⁴ Helytelen tehát úgy tekinteni a bukovinai fejleményekre, mint Borsi-Kálmán teszi, mintha román területről lenne szó, ahol a román nép nehéz körülmények között haladt a polgári nemzetté válás útján Ausztria fennhatósága miatt. Hiszen Kelet-Galíciaként, 1775-től Bukovinai Hercegségként, 1849-től osztrák koronatarományként jobban fejlődött, mint Moldva. „1861-ben tartományi gyűlést kapott 30 taggal. 5 képviselőt küldhetett a birodalmi gyűlésbe. 1875-ben Csernovicban német tannyelvű egyetemet alapítottak; 1909-ben bevezették a közvetlen és titkos választásokat.”¹⁴⁵

Továbbá a kormányzási törvényeket, rendeleteket a Habsburg-uralkodó nevében hozták, azokért kizárólag a magyarokat felelőssé tenni nem lehet. Moldva és Besszarábia kérdését se megengedhető visszavetítéssel tárgyalni, azaz későbbi alakulatokat emlegetni korábbi időkre. Amint Havasalföldet is a maga történeti valóságában kellene megragadni. Dobrudzsát a szerző ki is hagyja, pedig a románok azt is követelték és megkapták, pedig ott sosem laktak ’románok’, azaz még makedo-románok se. És végül tehát eljutottunk azokhoz, aki maguk sikeresen harcoltak románná tételük ellen a Balkánon, mint fentebb tárgyaltuk és bőven adatoltuk. Ezért megengedhetetlen őket összemosni a mai románsággal, a mai román propaganda álláspontját

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bukovina.html>.

¹⁴⁴ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Bukovina_\(r%C3%A9gi%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bukovina_(r%C3%A9gi%C3%B3)).

¹⁴⁵ <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bukovina.html>.

papagájként ismételni, hogy élt román lakosság a Dunától délre is, Bulgáriától Albániáig és Szerbiától Görögországig, s hogy az ottani aromán (makedo-román), vagy a cincár, illetve kucio-vlach is román lenne. Ezzel ugyanis mi, magyarok adjuk a lovat a román gátlástalanság alá. És azzal is persze, hogy szó nélkül hagyjuk Anonymus és a krónikáink, valamint Bonfini félreértelmzését, ahol a blak szó alapján formálnak jogot 1100 évvel ezelőtti népünket azonosítani magukkal, amint minden alap nélkül az egész Kelet-római Birodalom lakosságára értett román megnevezés kapcsán is teszik.

És még térjünk vissza arra, hogy Borsi-Kálmán szerint a három birodalom okozta a polgári út nehézségeit a „románok lakta” területeken a „román nép” számára. Eleve, ha ő és a románok románok-lakta területről beszélnek, akkor kérdés, ki okozta és kinek a nehézségeket. Hiszen a magyarok és szászok is ott éltek. Nekik nem okozott nehézséget az „ausztriai” hatalom? Ezt is bizonyítani kellene, mert mint láttuk, a kormányzati akarat a bécsi uralkodóé volt, s annak a végrehajtását varrták a magyarok és szászok nyakába. De ennél is döntőbb érv, amit maga Borsi-Kálmán ír, hogy „a nemzetté válás számára legkedvezőbb adottságokkal rendelkező két román fejedelemség – Moldva és Havasalföld – fejlődése maga is átmenetet jelent a kelet-európai és a balkáni gazdasági és társadalmi struktúra között. Sőt, az újabb kutatások azt is valószínűsítik, hogy még e számos rokon vonást mutató két ország gazdaság- és ebből következően társadalomszerkezete sem teljesen azonos. Tipológiaiilag viszont joggal állítható, hogy mindkét fejedelemség társadalma *nemesi jellegű*, hiszen honi nemesi (bojári) osztályokkal rendelkezik (eredetükről és funkciójukról ugyan már megoszlanak a vélemények), melynek tagjai elvileg a földterület egyharmadát saját kezelésükben tartják, kétharmadát ellenben kötelesek a parasztok között fölosztani.¹⁴⁶ A parasztság jogi helyzete és szolgáltatási kötelezettsége nagyjában-egészében hasonló a kelet-európai jobbágyokéhoz. Ezenkívül mindkét fejedelemségben vannak süllyedőben lévő szabad paraszti közösségek is; nevük Havasalföldön *mosneni*, Moldvában *razesi*.”¹⁴⁷

Tehát a *nemesi jellegű társadalom* az oka a polgárosodás elmaradásának, nem a nagyhatalmi elnyomás, amit majd az egyedülés után az egész Nagy-Romániára kiterjesztettek, a bojári és a fanarióta lét minden hájjal megkent önérvényesítői. Am van itt egy további szóvá teendő. Borsi-Kálmán az előbbi bekezdésben még a polgárosodásról, a következőben már a nemzetté válásról, annak akadályairól beszél, amely két fogalom és annak tartalma természetesen nem lehet azonos. Azonossá a felszínes román pattalan kritika tette, de ha ez így jelenik meg a román érvelésben, akkor felmerül, hogy a két fejedelemség sem mély gyökerű, Moldva és Havasalföld létrejötte is igen késői, már a polgárosodás idején történt, nagyhatalmi (nem csupán török) vezénylettel, ahol azonban a fentebb tárgyalt okokból, hogy valójában az itt élt népek ismeretlenek előttünk, nem lehet csodálkozni az Erdélyhez képesti elmaradottságon, ami aztán az egyesítés után nem egyenlítőddött ki, sőt a bojár-fanarióta összefogás háttérbe szorította az erdélyi román értelmiséget a hatalom meghatározó helyei tekintetében és lezüllesztette a kormányzást.

Ugyanakkor Borsi-Kálmán arra is rávilágít, hogy a Regátban „a görög hatás oly erős, hogy az udvar, a fejedelmi akadémiák (közép vagy főiskolák), az udvari istentisztelet, a közélet s természetesen a jobb társaság nyelve elsősorban görög lesz. Így még azok is anyanyelvi szinten beszélnek, akik eredetileg román származásúak. Az összeolvadás a felső körökben (kezdetben a görögség javára) olyan nagy arányú, hogy mindkét fejedelemségben, különösen Havasalföldön egyfajta ’társadalom feletti’ elgörögösödött elitréteg kialakulását eredményezi, melynek ugyan-csak újjörög eredetű neve protipendada vagy protipenda, vagyis az első ötöd. Am mindez, némileg ellentmondásosan, nehézséget – az apróbb sűrűlódásoktól és a szinte törvényszerű klikkharcoktól (öshonosok—’új emberek’) eltekintve – valójában nem okoz. Sőt egyebek között később azzal a haszonnal is jár, hogy a görögül és románul, majd franciául (fölváltva vagy egyaránt) írogató román elit – a délkelet-európai viszonylatban fejlettnak tekinthető újjörög

¹⁴⁶ Ami önmagában modern kori intézménynek látszik.

¹⁴⁷ Uo.

polgárosodás igényeinek és tájékozódásának megfelelően mintegy első kézből ismerkedik meg a francia fölvilágosodás ... eszméivel és eredményeivel. Ezzel – és az érlelődő görög szabadságharcral is kapcsolatos ellenzékiességgel, valamint a nagy francia forradalom után Európa-szerte szanaszét széledő, a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó s kenyerüket 'penziók' nyitásával kereső francia emigránsok és tanárok tevékenységével párhuzamosan divattá válik a francia nyelv ismerete. Rövidesen nemcsak a fejedelmi udvarban s az előkelőbb bojárok udvarházaiban beszélik, de a görög iskolák tananyagába is fölveszik már a XVIII. század végén. Így azok a szerényebb társadalmi rétegekből kikerülő diákok (kereskedők, papok, kisbojárok ivadécai) is többé-kevésbé elsajátíthatják, akiknek nem tellett francia nyelvtanár. Paradox helyzet, hogy a neolatin nyelvet beszélő románsággal a fanarióta görögök ismertették meg a francia nyelvet...¹⁴⁸

Így az erdélyi románság gyökértelensége nem egyedüli a térségben, mert a regáti, előnyösebb helyzetű úgynevezett románok is inkább görögök és szlávok voltak, és uraik kapcsán a kunok emlegetése őket inkább a magyarokhoz kapcsolja, mint önálló műveltséghez vagy történethez, de ez a történeti vonal még egészében tisztázásra vár. A pásztorok is oda betérők. A sodródás, elvándorlás mellett a telepítés is nagy szerepet játszott a későbbi románság elődeinek erdélyi felbukkanásában, és ez az odatelepítés aztán végig folytatódott, még a XX. században is. A katonai kötelezettségek hiányában pedig a szaporodásuk is jóval meghaladhatta a háborúkban megtizedelt magyar lakosságét. A gyökértelenség másként mondva szervetlenség, a beágyazódás, otthonosság hiánya, nélkülözve műveltségi és mondai hagyományokat, a területhez kötött szokásokat, emlékeket. Nem véletlen a regáti görög és francia hatás erőssége, valójában kultúra közvetítő mivolta miatt. Így aztán a XIX. század végi néprajzi feltárók Erdélyben a korai, eredeti magyart tanulmányozhatták a románságnál, például Bartók a kolindák esetében.¹⁴⁹ Másik gyökértelenségi jelenség a társadalmi tagozódás szervetlensége, a megfelelő társadalmi szervezethez hiánya, ami ahhoz a később tragikusnak bizonyult fejleményhez vezetett, hogy a románság nem alkotván külön rendet, nem vívhatta ki szabadságjogait, nem szervesült negyediknek a három nemzet mellé.¹⁵⁰

És minthogy az erdélyi román jelenlét igen későn jelentkezett valójában, a korai megjelenésre utóbb ideológiai megalapozást kerestek, hogy a valóságosnál sokkal korábbi megjelenést látszólag igazolják. Ez a látszólagosság vált aztán jellemzőjévé az erdélyi román értelmiség érvelésében, túlzásaiban, sőt hazugságaiban, ami azonban nem ragadt meg széles körben, hanem csak Erdély elcsatolása után vált elterjedt ún. kontinuitás elméletté, miszerint a románok a Dácia tartományt Erdély egy részében berendező rómaiaktól származtatják magukat. Nem veszik figyelembe azonban, ami „a kontinuitás elméletével a legnagyobb baj, hogy a rómaiak visszavonulása után, a 3-4. századtól a 14. századig – az első román vajdaság megjelenéséig – ezer év alatt a feltételezett neolatin nép sem államszervezetileg, sem építészeti nem produkált értékelhető emléket. Ezt az űrt próbálják megmagyarázni olyan tévhitekkel, miszerint a románok felhúzódtak a hegyekbe.”¹⁵¹

Ez utóbbi mondatokat már Lucian Boia önvizsgálatában olvashatjuk, aki szerint a románságnak „a mindenkori Európától való, a 14. századtól napjainkig tartó mérhetetlen elmaradása, leszakadása nem tekinthető véletlennek. A szerző elismeri, hogy a mitológián alapuló román történetírás olyan mélyen beágyazódott a román közgondolkodásba, hogy súlyosan befolyásolja az egész nép tisztánlátását, józan ítélőképességét. Ezzel hozható összefüggésbe a kommunizmus bukása után újult erővel feltörő kisebbségellenesség, a másság elutasítása, ami állandó kerékkötője az ország fejlődésének.” Helyteleníti Erdély elrománosítását, hiszen „egyetlen

¹⁴⁸ Borsi-Kálmán (1992), 83.

¹⁴⁹ V. ö. Vargyas (1943). Gunda (1943).

¹⁵⁰ V. ö. Makkai (1941).

¹⁵¹ Lucian Boia bukaresti történészprofesszornak a román történetírás mítoszairól szóló második könyvét ismerteti Makkay (2013).

olyan erdélyi város sem volt Nagy-Románia létrejötte után, amelyben a román lakosság meghaladta volna az összlakosság 50 százalékát”, és szerinte „a modern kori Románia megteremtésében nagy szerepet játszó ’idegen elemek’ eltávolítása, elüldözése a mítoszokra alapozó román közgondolkodás kényszerítő eszközévé vált.” Sajnálatos, hogy „a legvitatottabb román történelemszemlélet a dák–római (dákoromán) kontinuitás elmélete” még „ma is változatlanul szerepel az iskolai történelemkönyvekben” Romániában, azaz Erdélyben, a magyarok számára is tanulandóan. Ez tudathasadásos helyzetet okoz a magyar gyerekekben, akik szembesülnek „a Románia történelmét oktató iskolai történelemkönyvek és az otthoni útravaló között tátongó óriási szakadékkal. Ilyenkor az erdélyi magyar történelemtanár felelőssége, hogy mind a hivatalos román, mind a magyar történetírás dolgairól érdemben tájékoztassa diákjait.”¹⁵²

Bár „a kommunizmus előtt a történészek egy része tényként fogadta el, hogy a Dunától délre is létezett neolatin népesség”, „hogy a korai középkorban a románság jelenléte legalább annyira jól dokumentált a Dunától délre, mint amennyire hiányos a Dunától északra. A kommunista történetírásban a hangsúlyt Erdélyre, illetve Románia területére összpontosították, és régészeti érvekkel próbálták alátámasztani. A történész¹⁵³ szerint azonban a kerámiatöredékek nem beszélnek, nem tudjuk megállapítani belőlük, hogy a leletek szláv vagy valamilyen neolatin lakossághoz köthetők.” Azaz Lupescu Radu szerint „a román történelemírás erősen alávett a modern Románia születésének. Értelmezésük szerint vannak bizonyos stációk, amelyek nyomán szinte fátumszerűen létre kellett jönnie Nagy-Romániának. Ezek jól megfigyelhetők az Erdély történetét értelmező leírásokban, amelyek Gelu Vlad Menumorutal kezdődnek, de történészeiket nem érdekli, hogy mi történt utána. Ugranak négyszáz évet, a következő állomásuk a román származásuként elkönyvelt Hunyadi János, utána Mihai Viteazul kora következik. A közöttük levő több száz évről a román történetírás nagyvonalúan megfelelnek”. És „a keményvonalas román történészek általában azt hangsúlyozzák, hogy Erdély különálló terület volt, nem tartozott a Magyar Királysághoz, s hogy a királyság nagyon nehezen tudta megőrizni. Mindez egyféle hivatalos felvezető a ’dicső végkifejlethez’, amely szerint elkerülhetetlen volt Erdély egyesülése Romániával.”¹⁵⁴

Am „a kolozsvári történész szerint hiba lenne Lucian Boia könyveit a román történetírás gyökeres megújításának jeleként értelmezni. Úgy véli, a hivatalos román történetírást továbbra is a keményvonalas tábor képviseli, a kulcsfontosságú pozíciókat ők töltik be, az ’alternatív’ szemlélettel próbálkozó román történészek egyelőre a szakma periferiáján foglalnak helyet. Jó jel azonban, hogy az új történésznemzedékekben is felbukkannak tehetséges ’másként gondolkodók’, akik Boiához hasonlóan mítoszromboló igénnyel közelítenek a történelmi tényekhez. A kolozsvári szakember Adrian Rusut említi, aki a közelmúltban jelentetett meg átfogó munkát az erdélyi középkori várépítészetéről az eddigi román történelemszemlélettől merőben eltérő új megvilágításban. Rusu nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a középkori Erdélyben semmiféle román államiság nem létezett. A román történészek által a földvárakat ’román erődítményekként’ beállító tévhitről Rusu azt írja: azok egyértelműen a magyar vármegyerendszer kiépítésének a tárgyi emlékei.”¹⁵⁵

Továbbá „tény, hogy az erdélyi magyar és román történészek ma már külön malomban örölnék. Sok erdélyi magyar régész, történész, művészettörténész tevékenykedik egyetemeken, közintézményekben, őskortól a jelenkorig a teljes spektrummal foglalkozva. Lupescu szerint az erdélyi történészek a román és a magyarországi szakemberközösségnek egyaránt méltó tárgyalópartnerei. A rendszerváltás óta sorozatban jelennek meg a hiányzó erdélyi magyar forrásmunkák. Egyetlen nagy probléma, hogy az erdélyi múltat feltáró forrásmunkák csak magyar nyelven látnak napvilágot, így nem hozzáférhetők a román nyelvű szakma számára. A Sapiencia

¹⁵² Uo.

¹⁵³ A cikkíró Lupescu Radu kolozsvári magyar történetíró idézi.

¹⁵⁴ Makkay (2013).

¹⁵⁵ Uo.

tanára azonban ezt átmeneti állapotnak tartja, a magyar forrásmunkák megjelenését követően rövidesen eljön az az időszak is, amikor az erdélyi múlt hangsúlyosan szerepel majd angol nyelvű szakirodalomként, és román nyelven is hozzáférhető lesz. Az ördögi körből az erdélyi magyar történészek közreműködésével lehetne továbblépni, ha a szakma komolyan veszi a román és a magyar történetírás közötti híd szerepét. Lucian Boia sikernek örvendő könyvei előkészíthetik a terepet a nyitásra. Más út nincs, mert – mint ahogy Boia fogalmaz – hazugságokra épített társadalmaknak nincs jövője.”¹⁵⁶

Ilyen nyitásnak vehetjük Cezar Maroti román politikus-publicista véleményét arról, hogy „ha a románok szeretnék az egyesülést a Moldovai Köztársasággal, akkor első lépésként teljesíteniük kell a magyar kisebbség elvárásait”. Mert „a Moldovai Köztársaságban élő orosz anyanyelvű lakosoknak sokkal jobb a helyzetük, mint a romániai magyaroknak, és érthető, ha nem akarnak olyan államhoz tartozni, ahol nem használhatják anyanyelvüket a hivatalokban. Amíg Romániának gondot okoz, hogy tiszteletben tartsa a magyar kisebbség elvárásait, addig nehezen hihető, hogy jobban fogunk viszonyulni az orosz kisebbséghez. Úgyhogy, ha a románok valóban szeretnék az egyesülést a Moldovai Köztársasággal, akkor az első lépésként le kell mondaniuk az idegengyűlöletről, és tiszteletben kell tartaniuk minden romániai kisebbséget, különsképp a legnépesebbet közülük, a magyart”. Ő „egy olyan Nagy Romániát szeretne látni, amelyben mind a magyar, mind az orosz nyelvet elismerik.”¹⁵⁷ E közleményből azonban látható, hogy a megfogalmazás közhangulatot kiszolgáló módot mutat, azaz nem elvi okból, nem az emberi jog, a humánus vezet a megfontolást, hanem a haszonszerzés, mint mindig is korábban.

Csüllög Gábor és Gulyás László összehasonlító elemzésének összegzése szerint „Európa államai eltérő korúak, egy részük a kora középkorhoz kötheti államiségének megteremtését, még ha eltérő formákban, dinasztikus kapcsolatokban élte is meg az azóta eltelt évszázadokat.”¹⁵⁸ Más részük fiatal állam, korábbi állami terekből kiszakadva, vagy függő, részleges államiségát alakította át a nagyhatalmi politikák függvényében önálló államiséggé a 19-20. században. Jellegzetesen ilyen térsége Európának a Balkán és Kelet-Európa, amelynek fiatal államai közül különösen kitűnik államiségének sajátos történeti fejlődésével és területi változásaival Románia.”¹⁵⁹

Szőcs Leventétől megtudjuk, hogy a jelenleg Peruban élő Gabriel Catalan román történész szerint mégha a jelenkori román történetírás kritikusan viszonyul is a kommunista időszakhoz, a fanatikus etnocentrizmusból két évtized után sem enged. Ugyan „az utóbbi öt évben történtek bizonyos változások, de ezek inkább a tananyag szerkezetét és a módszertant érintik, a tanulók elé kerülő tartalom jóformán érintetlen. A történelemhamisító mítoszok elsősorban a román nemzet kialakulását, a magyarokkal szembeni elsőbbségét és Erdélyt érintik. A tankönyvek összemoszák a mai Románia területén élők történetét a románok történetével. Például abból, hogy a történelmi források szerint Nagyszebenben már 1373-tól volt ágyúöntő, azt a következtetést vonják le, hogy 'a mi harcosaink az elsők között voltak Európában, akik ilyen fegyvert használtak'. 'Mi' alatt természetesen a románokat kell érteni.” Továbbá „a románság körében uralkodó vélemény például, hogy a magyarok 'mostanában' telepedtek be Erdélybe, így akár 'haza is mehetnek', ha nem tetszik nekik, ahogy a románok bánnak velük.” Virulensen „megmaradtak a nacionalista, xenofób, sovén hangsúlyok is, ezeket pedig csak fokozzák a politikusok és a sajtó által terjesztett előítéletek és sztereotípiák.” Catalan nem ért egyet a nagy hírű Lucian Boia professzorral a történelmi mítoszok szerepének értékelésében: „Szerintem téved, amikor azt állítja, hogy a mítoszokat mindössze elemeznünk kell, anélkül, hogy megpróbálnánk 'kiiktatni' vagy helyettesíteni őket.” Ellenben kiiktatandó mítoszok: „a dákoromán (dák–római)

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Maroti (2013).

¹⁵⁸ Ilyen tehát Magyarország, a Magyar Királyság, amely a nemzeti létét ilyen állami életben élte végig.

¹⁵⁹ Csüllög (2012). 113-126.

kontinuitáselmélettől a román keletkezéselméleten át azokig, amelyek a középkori, úgynevezett román államokról és a románság elsőbbségéről szólnak. Úgy véli azonban, a felsoroltak közül egy sem fog eltűnni a történelemkönyvekből, mert a politikai, tudományos és tanügyi elit nem hajlandó semmisnek nyilvánítani a múltját, esetenként az életművét. Legalább egy generációnak le kell cserélődnie ahhoz, hogy le tudjunk számolni a mítoszokkal – véli Catalan. De szükség van még valamire: mindkét ország politikusainak le kellene mondaniuk a nemzetieskedő diskurzusról. Természetesen a civil szférának sem kell karba tett kézzel várnia: a két népet egymás ellen fordító mítoszokat bírálni kell, 'kivesézni' vagy legalább helyettesíteni olyanokkal, amelyek jobban illenek a XXI. századhoz.”¹⁶⁰

Újabb nagy kérdés, amit Balázs D. Attila tesz fel, hogy „mi lesz a kun származású havasalföldi uralkodók sorsa?”¹⁶¹ Mert „Romániában gyanús módon leállították a havasalföldi fejedelmek maradványainak genetikai vizsgálatát”. És „a kulturális miniszter, Puiu Hașotti nem átalította ország-világ előtt ismét letenni a garast a gyenge lábakon álló dák–római kontinuitáselmélet mellett. Történt ugyanis, hogy a miniszter nemrég leállította a Basarab fejedelmi család származását célzó kutatásokat. A bukaresti régészeti intézet megpróbálta volna tisztázni, igaz-e az a feltételezés, miszerint a Havasalföldi fejedelemség megalapításában kulcsszerepet játszó Basarab család valóban kun származású s nem román. A történész végzettségű Hașotti eredetfeltű érvelése igencsak inog, mert mint fogalmazott: 'talán fontos lenne az eredmény a tudomány számára, de ezek az uralkodók meghatározták nemzeti történelmünket és kisebb jelentősége van annak, hogy kun származásuk volt-e'. Pedig Valahia neve az első román források feltűnése előtt Kunország volt, ennek emlékére őrzik mai helynevek (Comana, Comanca, Comani), valamint a Coman családnév is... Ebből a kun családfából származott aztán Mircea cel Bătrân, Vlaicu Vodă, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș és több más moldvai, havasalföldi uralkodó is. Az elméletet évekkel ezelőtt már Neagu Djuvara, a mai román történetírás rangidős személyisége is felvetette, bizonyára Hașotti nagy bánatára. Djuvara szerint a korabeli románnak nevezett – vagy hitt – uralkodóréteng kun volt, így a dinasztiaalapító I. Basarab is, aki az a legenda-beli fejedelem is egyben, akit Negru Vodának, Fekete Vajdának nevezett el a nép. A Basarabnak adott Fekete vajda név az arcszínére utal, amint azt Aleppói Pál szíriai utazó és Miron Costin is feljegyezték: a románok a kunokat sötétebb bőrűeknek tartották. A darázsférszekbe nyúlt Djuvara persze már akkor tudta, hogy a román nemzeti érzékenység nem tudja megemészteni, hogy legnagyobb fejedelmei kunok voltak, vagyis, hogy igaz történelmet írni veszélyes Romániában... A balkáni kunokat a románság olvasztotta be, de a Moldvába betelepített székelyek és magyarok megúszták ezt a veszélyt, főként annak köszönhetően, hogy az egri püspök magyar főpapot nevezett ki föléjük, akinek székhelye Milcov város volt az azonos nevű folyó partján (a tatárok később eltörölték a föld színéről ezt a helységet). Ez a mozzanat szolgál alapjául a feltevésnek, hogy a moldvai csángók kun leszármazottak.”¹⁶²

De ezekre a kun csontokra nem lehet román államiságot építeni, ráadásul „a Dnyesztortól nyugatra lakó kun törzsek fejedelme, Barsz keresztény hitre tért, és a magyar király fennhatósága alá helyezte országát és népét. IX. Gergely pápa (uralkodott 1227-41) már 1229-ben az Olt, a Duna és a Szeret folyók közötti területen, a Kárpátokon túli Milkó (rumén Milcov) folyó mellett Karácson (2000: Crăciuna) központtal fölállította a kunok térítésére a milkói püspökséget (első püspöke Theodorik magyarországi domonkos rendfőnök). II. András király (uralkodott 1205-35) fia, (a későbbi IV.) Béla már 1220-tól ifjabb királyként kormányozta Erdélyt és a magyar fennhatóságot elismerő kunokat. A tatárdúlás (1241-42) után a kun püspökség megszűnt, a kun lakosság szétszóródott. Eltűnéséhez nagyban hozzájárult, hogy a vlah (oláh) lakosság számbeli túlsúlyba került. Így a magyar fennhatóság csak elviekben maradt fenn.”¹⁶³

¹⁶⁰ Szócs (2012).

¹⁶¹ Balázs (2012).

¹⁶² Uo.

¹⁶³ <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kunorsz%C3%A1g.html>.

És „Basarab nem ortodox, hanem katolikus hiten volt, s ha a kunok szét is szóródtak és beolvadtak a többségbe, az udvarban az írásbeliség nem vlah, hanem egyházi szláv nyelven folyt. Közben azt se feledjük, hogy a források szerint a vlahok a 12-13. században jelentek meg Erdélyben és a Kárpátokon túlnyúló szörényi bánságban, s erősen kötődtek a megújult bolgár cársághoz.”¹⁶⁴ Mindez tehát messze áll attól, hogy erre a kun majd vlach területre modern kori román jogosultságot lehessen építeni. Különösen, ha e vlach az Anonymus emlegette blak vagy bulak nép.

A román vajdák eredetét illetően végzett bukaresti DNS-vizsgálatról, amit a XIV. század második felében uralkodott Vlaicu Vodă maradványain kezdtek, Kádár Gyula történész, a székelyleföldi Történelmi Magazin folyóirat főszerkesztője nyilatkozott: „A Vlaicu vajda maradványait tartalmazó sírt 2012. június 28-án, a Román Tudományos Akadémia jóváhagyásával tárták fel. I. Basarab Vladislav, vagyis Vlaicu vajda 1325–1377 között élt, 1364-től uralkodott. Édesanyja magyar származású, a magyar királyok távoli rokona, Dobokay Klára volt. (Némely román történetíró Doamna Mariát emleget.) Vladislav – románosan Vlaicu – édesapja Nicolae Alexandru, a vajdaságot alapító Basarab fia volt. A Basarabok kun–tatár származása nyilvánvaló, családfájuk visszavezethető egészen Dzsingisz kánig. Rásonyi László turkológus professzor szerint a Basarab szó jelentése ’leigázó apa’, a török ’bas’ leigázni, lenyomni jelentéssel bír.”¹⁶⁵ A Havaselvét megalapító vajda az Aranyhorda hercege, Batun kán ükunokája, Dzsingisz kán hetedikigleni leszármazottja volt... Arra a kérdésre, hogy miért baj az, ha egyértelműen bebizonyosodik, hogy I. Vladislav, románosított nevén Vlaicu vajda kun származású volt, Kádár így felelt: ’Számukra jobb a mítosz, azaz a dák–római származtatás, az imaginárius őstörténet, mert azzal igazolni lehet a több ezer éves ősiséget Erdélyben és a mai Románia egész területén. Míg a kun származású vajdák létezésének elismerése azt mutatná, hogy a vlachokat, a románok elődeit, a hajdani Kunország területén a kun vezetőréteg szervezte államba. El kellene ismerni, hogy a román etnogenezis része a kun is. Ez baj Bukarestnek, mert még mindig fontosabb a ’tisztá’ dák–római származás tézise, mint elfogadni, hogy a román államiság kezdete a kunokhoz kötődik, tehát csak a 13-14. századig vezethető vissza. Nos, ezért kellett leállítani a DNS-vizsgálatokat is.’ A kutatás közben leállított román tudósok összehasonlítják Vlaicu DNS-ét az osztrák és orosz múzeumokban őrzött kun mintákkal. A DNS-mintákat begyűjtő fiatal kolozsvári történész, Alexandru Șimon szerint ’mindenik történész azt állít, ami az eszébe jut. Mi ki akarunk törni ebből a zónából, és a bizonyítékok alapján érvelünk.’ Legyen így, de Kádár Gyula figyelmeztet is bennünket, mert szerinte a románság nyíltan és őszintén csak akkor fog beszélni erről, amikor már a székelyleföldi magyarságot is felszámolták, úgy, ahogy Erdély magyar régióival és városaival tették.”¹⁶⁶

4.4.2. Cáfolatok

A dákó-román vagy román folytonossági elmélet komoly cáfolatával sokan foglalkoztak, mint Deér József,¹⁶⁷ Gáldi László,¹⁶⁸ Makkai László,¹⁶⁹ Tóth (1943) I. Zoltán¹⁷⁰ és Kniezsa István.¹⁷¹ Utóbbi érvelését röviden felidézzük, kiemelésekkel élve a mai hangsúlyok kitételére. Mint Kniezsa elmondja, a román nyelv kialakulásának, valamint az erdélyi római-román folytonosság kérdésének *háromféle elmélete* alakult ki. „A legrégebbi vélemény szerint, amely a magyarországi humanista történetírók (Bonfini) hagyományára támaszkodik és amelyet az erdélyi román triász (Șincai, Maior, Clein) fogalmazott meg, *a románok a rómaiak dáciai*

¹⁶⁴ Balázs (2012).

¹⁶⁵ V. ö. Rásonyi (1981).

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Deér (1943)

¹⁶⁸ Gáldi (1942, 1943).

¹⁶⁹ Makkai (1941, 1943), Gáldi (1943).

¹⁷⁰ Tóth (1943, 1946).

¹⁷¹ Kniezsa (1938, 1941, 1942).

gyarmatosításának egyenes leszármazói. A román nép és nyelv tehát eszerint itt Erdélyben alakult ki és innen terjedt azután el a szomszédos vajdaságok területére és a Balkánra. A történeti, néprajzi és főleg nyelvészeti kutatások azonban csakhamar rámutattak ennek az elméletnek tarthatatlanságára. Kiderült, hogy *a románság négy ága: az északi* (amelyet a románok dákorománnak neveznek), az *isztriai*, a Szalonikitől keletre lakó *megleni* és a Macedónia délnyugati részén pásztorkodó *arumun* olyan közös sajátságokat tüntet fel, amelyek csak hosszú időn keresztül tartó közös fejlődéssel magyarázhatók. Ez a románság, még a nyelvegység korában igen erős *albán hatás*on ment keresztül, azaz a románságnak valahol az albánok tőszomszédságában kellett élnie. Mivel pedig az albánokról tudjuk, hogy a Dunától északra sohasem laktak, kétségtelen, hogy ez a románság sem alakulhatott ki a Dunától északra fekvő területen. Mint legújában egy német tudós bizonyítja, *az albán őshaza a mai Albánia északi részén levő Mati folyó völgyében keresendő*,¹⁷² a román őshazát tehát szintén valahol azon a vidéken kell feltételeznünk. Még érdekesebb azonban az, hogy a románság négy ága közül éppen az északi ág nyelvében mutatkozik a legerősebben az albán hatás. Ezeknek a Balkánra mutató pozitív bizonyítékoknak pontosan megfelelnek az Erdély területére vonatkozó negatív érvek. Tudjuk, hogy a rómaiak a dák lakosság legnagyobb részét kiirtották, tehát *nem volt lehetőség* olyan mértékű római-barbár együttélésre és az ősi lakosság romanizálására, mint ez a római birodalom más provinciájában történt. A római uralom különben itt igen rövid ideig tartott ahhoz, hogy ez a romanizálási folyamat komoly eredményeket érhetett volna el. A rómaiak Dáciát rendben és teljes alapossággal önként ürítették ki, tehát módjukban volt az egész lakosságot kivonni belőle.¹⁷³ Hogy ezt valóban meg is tették, bizonyítja a római kultúrának a későbbi dáciai emlékekben való *teljes hiánya*, nem is beszélve arról, hogy a legcsekélyebb nyoma sem bukkant fel olyan latin feliratoknak, amelyek a román nyelvre jellemző változásokat tüntetnének fel. Mindezen érvek alapján a komoly tudósok nagy többsége már régóta elvetette az erdélyi román kontinuitás elméletét és azt vallja, hogy *a románság a Balkánon alakult ki és Erdélybe csupán később vándorolt be*. Ezek között a tudósok között vannak németek (Schlözer, Rössler), franciák (G. Paris), csehek (K. Kadlec), horvátok (P. Skok), magyarok (Hunfalvi, Tamás, Gáldi stb), sőt románok is (Filippide).¹⁷⁴ A románok balkáni eredetét különben társadalomtörténeti érvek is támogatják.”¹⁷⁵

A második elmélet úgy alakult ki, hogy mivel „a román közvéleményben nemzeti dogmává kövesedett” az erdélyi román kontinuitás elmélete, a román tudósok nem helyezkedhetnek szembe vele kiátkozás és kiközösítés veszélye nélkül. „Minthogy a román nyelvnek vitathatatlanul balkáni eredetével mégis kénytelenek számolni, megalkották az úgynevezett *hozzá vándorlási elméletet*. Eszerint a román nyelv lényegében ugyan a Balkánon, az albánok szomszédságában alakult ki, azonban a római elem Dácia területén sem pusztult ki egészen. Itt is maradtak bizonyos romanizált elemek, amelyek az idők folyamán a Balkánról történt román bevándorlókkal erősödtek. A mai románság tehát egy ősi római-dák lakosságnak és a Balkánról bevándorolt románságnak a *keveréke*. A római-román kontinuitás elméletének hívei ma kivétel nélkül ezt a hozzávándorlási elméletet vallják.”¹⁷⁶

A második elmélet alátámasztására született később a *román nyelvatlaszból* vett érvelés. „Abból a tényből ugyanis, hogy a román nyelv sok esetben régiesebb alakokat őrzött meg, mint a többi újlatin nyelv (olasz, francia, spanyol, portugál stb), arra következtetnek, hogy a román nyelv ezeket az *archaizmusokat* csak itt a helyszínen őrizhette meg.”¹⁷⁷ Mivel ilyen archaizmusok nagyobb számban főleg a *mócok* nyelvében találhatók, egy német tudós, Gamillscheg, azt

¹⁷² Stadtmüller (1941).

¹⁷³ Alföldi (1940).

¹⁷⁴ V. ö. Tamás (1935) és Gáldi (1942). 7-34.

¹⁷⁵ Kniezsa (1942). V. ö. Makkai (1941).

¹⁷⁶ Kniezsa (1942).

¹⁷⁷ Puşcariu (1936).

a területet, amelyen a románságnak római kor óta megszakítatlan hagyománya volna, a mócok lakóhelyén, azaz az Erdélyi Érchegység területén jelöli meg.¹⁷⁸ Azonban a román nyelvatlasz adatai ilyen következtetésekre *nem alkalmasak*, aminthogy különben semmiféle nyelvatlasz ősi települési kérdések eldöntésére nem lehet alkalmas. A nyelvi régiességekből nem lehet arra következtetni, hogy egy bizonyos nép arról a területről rajzolt volna ki, vagy pedig arra, hogy egy bizonyos nép a kérdéses régiességek területén őslakó volna.¹⁷⁹ Hiszen köztudomású dolog, hogy a régiességek *sohasem a központokban, hanem a nyelvterület szélein*, a közlekedési útvonalaktól távol eső vidékeken szoktak megmaradni. A legrégebbi szláv nyelvet nem a szlávok őshazájában, a Kárpátoktól északra találjuk, hanem Macedóniában, Krajnában stb, pedig ezekről a szlávokról tudjuk, hogy csak a Kr. u. VI. században költöztek ide be. Gamillscheg okoskodása alapján tehát a szlávok őshazája Macedónia déli részén lett volna. De ugyanezt mondhatnók a németekről is, hogy őshazájuk pl. az Alpoktól délre feküdt volna, mert hiszen a legrégebbi nyelvjárások éppen itt, az olasz nyelvhatár szélén találhatók. Gamillscheg tételének tarthatatlanságát azonban akár magyar példával is bizonyíthatjuk. Csak a székely és a palóc nyelvjárásokban vannak a közmagyar *-nál, -hoz, -től* ragok helyett *-nott, -ni, -nól* ragok (papnott ‘papnál’, papni ‘papnál’, papnól ‘paptól’). Ezek a székely–palóc ragok ősbbe a közmagyar ragoknál, mert míg a közmagyar ragok a magyar nyelv külön fejlődésének szakaszában keletkeztek, a székely–palóc ragok az ugor egység korából származnak.¹⁸⁰ Ugyanis pontosan a mi ragjainknak megfelelő alakban a vogulban és az osztjákban is megvannak. Azaz, Gamillscheg következtetése alapján, azt mondhatnók, hogy nemcsak a magyar, hanem az ugor őshaza is – azaz a vogul-osztják-magyar nyelvközösség területe – mondjuk a Székelyföldön lett volna!”¹⁸¹

De mivel ezt az elméletet nem tudják alátámasztani helynevekkel, *a román folytonosság továbbra sem bizonyított*, sőt ennek hiányában méginkább összeomlik. „A helynevek, főleg a folyónevek ugyanis igen fontos forráscsoportot jelentenek minden régi településtörténeti kutatásnál. Minden új nép át szokta venni a régi lakosság által használt víz- és egyéb helynévanyagot, míg a régi lakosság, amennyiben nem pusztul ki, megőrzi ősi elnevezéseit... Amennyiben a románok a római kor óta a mai napig megszakítatlanul élnének Erdély területén, joggal elvárnék, hogy a római neveket is a nyelvük fejlődésének megfelelő szabályos alakban őrizték meg. Ezzel szemben nemcsak teljesen elfelejtették a római városok neveit (Sarmizegethuza – románul Grădiște = a szlávból, Apulum – Bălgard = a szlávból, a mai Alba-Iulia a magyarországi latinból van átvéve, az viszont a magyar Gyulafehérvár fordítása, Potaissa – Turda = a magyarból; Napoca ~ Cluj = a magyarból, Porolissum ~ Moigrad = a szlávból stb), ami már magában véve, világosan *bizonyítja a kontinuitás megszakadását*, de nem őrizték meg az erdélyi folyóneveket sem. Pedig a folyónevek minden vidéken a legállandóbbak. Pannóniában is, Dáciában is feledésbe merültek a városnevek, a folyónevek közül azonban elég sok maradt meg. Ilyenek pl. Pannonia területén a Duna, Rába, Zala, Dráva stb. Erdélyben is több folyónévről tudjuk kimutatni, hogy a római korból, illetve a római kor előtti időből származnak. Ezek: Maros, Szamos, Körös, Temes, Olt, Ompoly, Berzava. Azonban ezek a nevek a románban nem a nyelvük fejlődésének megfelelő alakban vannak meg, hanem világosan magukon viselik az idegen közvetítés bélyegét. Egy római kori Marisusnak ugyanis a románban legfeljebb Mareș, de semmi esetre sem Mureș felelne meg, hiszen a románban a latin a sohasem válik *u*-vá. Ellenben az ó-magyar Morisból, amely a magyarban szabályos megfelelője egy Maris-nak, igenis Moris, Moreș, illetve a hangsúlyos *o*-ból *r* előtt, *u*, azaz Mureș lesz. Hasonló az eset a Someș névénél a latin Samus-szal, az Olt-nál a latin Alutus-szal szemben. A Timiș latin Tibiscus-szal szemben már a szóbeli *-b-* ~ *-m-* különbség miatt sem lehet ősi. Ezeknél a neveknél maguk a román

¹⁷⁸ Gamillscheg (1940, 1941).

¹⁷⁹ Vö. Tamás (1940), 345 skk.

¹⁸⁰ Ami azt jelenti, hogy a kb. 7000 évvel ezelőtt a Kárpát-medencéből északkelet felé eltávozott kottafejes kerámiát készítő földműves népünk akkori nyelvi állapota.

¹⁸¹ Kniezsa (1942).

tudósok is elismerik, hogy nem mutatják a római nevek megszakítatlan hagyományát (Drăganu). A román tudósok azonban – és utánuk Gamillscheg – néhány névről mégis azt tartják, hogy alakjuk szerint a római kortól kezdve megszakítatlan hagyományuk van a románban. Ezek szerintük a Körös, Ompoly és az Abrud folyóknak román Criș, Ompoi ~ Ampoi és Abrud nevei volnának. Azaz, az a három folyó, amely éppen a mőcok vidékén ered. Gamillscheg ezért ki is jelenti, hogy a római-román hagyományok tehát itt nem szakadtak meg teljesen. Csakhogy a három név magyarázata náluk teljesen téves. A Criș alaknak pontosan megfelelő Crisius a forrásokban nem található. Különben is az a tény, hogy a románok is a három Köröst egy névvel nevezik – Crișul repede, Crișul negru, Crișul alb – azt bizonyítja, hogy ők e nevet egy a folyók mentén nyugatról-keletre felhatoló néptől vették át, hiszen e három folyót egy névvel csakis a három folyó összefolyásánál, azaz az Alföldön nevezhették el, de semmi esetre sem a forrásvidékükön, ahol még azt sem tudhatták, hogy a három folyó egyesül. Az Ampoi név pedig a maga szóvégi -oi-jával a latin Ampeius helyén világosan elárulja a magyar közvetítést, hiszen csak a magyarban szabályos ez a változás. Az Abrud viszont csupán a XIII. század óta ismeretes, tehát a román kontinuitás bizonyítására még akkor sem volna alkalmas, ha a folyónév eredete tisztázva volna.¹⁸² *A római korból ismeretes folyónevek román nyelvi alakjai tehát határozottan a római-román folytonosság ellen tanúskodnak.*¹⁸³

Ezért létrejött egy *harmadik elmélet* is, amely a dákö-román kontinuitás ugyan elhagyja, de „a románok beköltözését Erdély területére mégis igen korai időre, a Kr. u. VI–VIII. századba helyezte.”¹⁸⁴ Azaz, eszerint a románok, bárha nem is ősi lakosai Erdélynek, mégis több száz évvel megelőzték volna a magyarokat és a szászokat. Csakhogy éppen itt, egy bizonyos területen, a népek egymás utáni sorrendje tekintetében állunk aránylag a legbiztosabb talajon. A fő forrás e kérdésben is a helynévanyag. A vegyes lakosságú terület helynév anyagának az illető népek nyelvén használt alakjából egész kétségtelenül megállapítható, hogy *melyik nép az átadó, melyik az átvevő*, azaz, mivel a helyneveket a korábban ott lakó nép nevezte el, melyik jött korábban a másikkal. Ennek alapján tudjuk megállapítani a szláv–német, szláv–magyar, magyar–német stb. települések sorrendjét. Az erdélyi helynévanyag alapján az eredményeket így foglalhatjuk össze: A folyók és nagyobb patakok magyarban használt nevei között a már említett ismeretlen eredetű ősi neveken kívül néhány szláv (Ilosva, Beszterce, Lekence, Deberke, Torockó, Orbó, Sztrigy, Dobra, Cserna, Seben, Kovászna, Bisztra stb), német (Vidombák) és török (Küküllő) néven kívül az óriási többség a magyarból származik (Lápos, Szócs, Szilágy, Egregy, Almás, Nádas, Kapus, Sajó, Füzes, Sebes, Székelyjő, Belényes, Fenes, Ludas, Nyárad, Aranyos, Gyógy, Székes, Feketeügy, Árpád, Szederjes, Pogányos, Ménes stb). *Nincs azonban egyetlenegy fontosabb név sem, amelyet a magyarság a románból vett volna át. Sőt a románban sincs egyetlen nagyobb víz sem, amelynek a neve a románból eredne, kivétel nélkül mind idegenből van átvéve.* Néhány német (Ghimbav, Porumbac, Hârbav) és szláv (Bistrita, Târnava = Küküllő, Gârbova = Orbó, Dobra, Bistra, Cernavoda = Feketevíz, Cerna, Belareca, Vicinic stb) néven kívül a többi kivétel nélkül a magyarból van átvéve (Lăpuș, Suci, Sălăgiu, Agriș, Almaș, Nadăș, Căpuș, Șieu, Fizeș, Sebeș, Săcuien, Beiuș, Timiș, Ludoș, Niraju, Arieș, Geoagiu, Secaș, Fechetig, Arpaș, Sudriaș, Pogăniș, Miniș stb). Sőt, a Marostól északra még a szláv neveket sem közvetlenül a szlávból, hanem a magyarság közvetítésével vette át (Ilisua, Lechinta, Deberche, Trăscău, Țibin, Covasna stb.).¹⁸⁵ Ez a tény kétségtelenül igazolja, hogy *Erdély vizei már régen el voltak nevezve, amikor a románság e területre érkezett*, különben föltétlenül kellene legalább néhány román nevet is találnunk köztük. Az is kétségtelen, hogy *nem a románság, hanem a magyarság jelent meg előbb Erdélyben*, hiszen nem a magyarok vették át a vízneveket a románból, hanem megfordítva. Sőt, a névanyagból az is kitűnik, hogy a románokat még a németek

¹⁸² V. ö. Melich (1925-29).

¹⁸³ Kniezsa (1942).

¹⁸⁴ Philippide (1925, 1928).

¹⁸⁵ Kniezsa (1940).

is megelőzték. A víznevek vizsgálata Gamillscheg elméletének is a leghatározottabban ellene mond. Hiszen a feltételezett román őshaza vizei között a fent már említetteken kívül olyanok is vannak, mint Aranyos–Aries és Gyógy–Gioagiu, azaz tiszta magyar töből származó nevek, amelyeket a románok is átvettek. Mivel pedig elképzelhetetlen és ilyen példánk sehol az egész világon nincs, hogy egy őslakó nép területe legnagyobb vizeinek neveit elfelejtse és kései jövevényektől tanulja meg újra, ez csak azt bizonyíthatja, hogy *a románok még erre a területre is csak a magyarok után érkezhettek*. A víznevek tanúsága tökéletesen megegyezik a lakott helyek, várak, városok, falvak neveinek tanúságával is. A XIV. század közepéig oklevelekben említett *hegységek* között nincs egyetlenegy román eredetű név sem, sőt ezeknek a neve a románban is kivétel nélkül idegen és óriási többségében *a magyarból származik*. Román eredetű helynév először a XIV. század közepén bukkan fel, de kizárólag csupán az addig teljesen lakatlan magas hegyvidékek területén (Kaprevár, Marzsina Krassó-Szörény megyében, Nuksora Hunyad megyében stb).¹⁸⁶ Azután is csupán a hegyvidéken keletkezett helységek nevei között találunk román eredetű nevekkkel, mint pl. Krassó-Szörény megyében, az Erdélyi Érchegységben, a Bihari hegyekben, a Rézhegységben, Máramarosban stb. De még ezeknek a neveit sem nevezi a magyarság román alakban. Román nevek, amelyek a magyarba is a románból kerültek át, általában csupán a XVI. században keletkezett írtásokon találhatók. Mindebből csak azt következtethetjük, hogy *a románság jóval a magyarság és a németesség után került Erdély területére*. Önálló, a magyar, szláv és német telepektől független helységeket pedig – egy-két délvidéki területtől eltekintve – csupán a XV, sőt a XVI. században kezdett alapítani.”¹⁸⁷

Ezek után ennek a tarthatatlan elméletnek fenntartása lehetetlennek látszik, mégis fenntartották, sőt, mint láttuk, a mai napig tanítják is az ifjúságnak. Ebben a helyzetben aztán további ellenérvek, cáfolatok születnek, mutatják a lehetetlen állapotot, amelyek közül most a mainapi internetes hozzászólások közül idézünk párat.

Az ellenvetések már-már szokásosnak mondható, közleletű összegzése:

„1. Az állítólagos Daciát elfoglaló római légiók nem is voltak rómaiak, hanem a meghódított távoli provinciák zsoldosai.

2. Lehetséges, hogy egy 'nagy, hazafias nép', amely vitézül harcol Traianus császár ellen 150 év alatt összeolvad őseinek meghódítóival? Ez tagadja a hazafiság és a vitézség sokat emlegetett téziseit. Magyarország 1/3-a 150 évig volt török uralom alatt, mégsem olvadt össze a meghódítókkal.

3. A román történelem nagy büszkeséggel beszél a rómaiak és dákok háborúiról, de mélységes szerénységgel hallgat, hogy a dákok vagy dáko-románok hol voltak 105-től 1330-ig, közel ezer évig, amikor Károly Roberttel hadakoztak.

4. Általánosan elfogadott elv kezdett lenni, hogy a románság a Balkánról elvándorolt állattartással foglalkozó, állandó mozgásban levő félnomád nép volt.

5. Feltételezve, ha a románok Erdélyben voltak, feltevődik a kérdés, hol vannak a temetőik, és a dákok vagy a későbbi időkben épített temetőik, mert a legtöbb templomuk 1918 után épült Erdélyben. Hol vannak a történelmi ereklyék, tárgyak, amelyek bizonyítanák itt létüket? Ilyenek nincsenek, és ha vannak, csak hamisítványok.

Tehát a románok nyelve, kialakulása nagyon vitatott, csak kölcsönvették más népektől. Vallásuk ortodox, ez is keleti kötődésüket bizonyítja, a többi összes latin eredetű nyelvet beszélő népek, olaszok, franciák, spanyolok mind katolikusak. Tehát vallásukat is kölcsönözték.

Még két 'apróság', hogy a románok egészen a XIX. sz. második feléig csak szláv nyelven, szláv betűkkel írtak. Nem kevésbé lényeges, hogy az első román nyelvű Bibliát Erdélyben adták ki magyar nyomdában, magyar segédlettel.

¹⁸⁶ Kniezsa I.: Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. AECO. III, 280. kk. főleg 231; Magyarország népei a XI. században. 447–50. Erdély földrajzi nevei... (uo. a román helynevek térképe eredetük szerint.)

¹⁸⁷ Kniezsa (1942).

Végül is a románok egy olyan nép, amelynek sem eredeti nyelve, sem vallása, sem történelme, sem kultúrája nincsen, mindent csak kölcsön vett (értsd: ellopott). Hazug történelméből hiányzik 1000 év, akkor hol itt a kontinuitás? Bár az egész Kárpát-medence története vitás, de abban biztosak lehetünk, hogy a románság nem Erdélyben alakult ki.”¹⁸⁸

Ugyanez más szavakkal, rövidebben:

„A román (vlach?) nyelvben ugyan nem, de a nemesi rétegben az 1500-as évek végéig megfigyelhető a kun/besenyő hatás. Ez gyakorlatilag annyit tesz, hogy addig a vezető réteg kun és besenyő származású volt...

Az is érdekes, hogy a rómaiak 'leszármazottai' a XIX. század közepén még nem latin, hanem cirill betűket használtak. Mert Bizánci, majd szláv hatás alatt álltak évszázadokig, nem pedig nyugati hatás alatt.

Egy olyan nyelv, amiben az igen DA, soha, semmilyen körülmények között nem lehet latin eredetű.”¹⁸⁹

Felmerülnek bizonyos részletkérdések is:

„Rásonyi hoz egy forrást, miszerint Rubruquis francia misszionárius és felfedező 1235-ben a mongol nagykan udvarában blakokkal találkozik: 'De illa regione Pascatur huni qui postea Hungari, unde est ipsa maior Hungari... cum illis concurrerunt Blaci et Bulgari et Wandali... Et iuxta Pascatur sunt Illac, quod idem est quod Blac...' Azaz: 'Ebből az országból Pascaturból (Baskíriából) jöttek ki a hunok, akik azután magyarok: innen van a nagyobb (régibb) Magyarország... velük jöttek a blakok, a bulgárok és a vandálok... És Baskíria mellett vannak az illakok, akik azonosak a blakokkal.'

Roger Bacon említést tesz a régi és az új Magyarország, illetve Bulgária között élő blakokról.”¹⁹⁰

„A vlach szó jelentése idegen. Alkalmazták más népekre is, de végül a románokra ragadt. De ameddig Bizánc fennhatósága kiterjedt a Balkánra a kora középkorban, addig latinnak nevezték őket. A vlach az ófelnémet walah=idegen szóból származik (így kelta eredetű), mely a szlávban (!) lett vlach alakú. A magyarban az oláh és az olasz szavakban él tovább....

Még egy nagy 'logikai bukfenc' van a románok történetében: mégpedig a nyelvük. Hogy tudták megőrizni így, szinte 'vegytiszta' formában a latint – összehasonlítva pl. a többi latin nyelvvel, a franciával, az olasszal, a spanyollal, etc. Különös ez annak fényében, hogy nagyon erős szláv (és talán magyar) hatásnak voltak kitéve végig a történelmük során, amit jelez az a tény is, hogy a XIX század közepéig cirill betűkkel írtak. Úgy hidalható át a dolog, hogy ez a román nyelv relatív fejletlensége miatt történt. Nyelvüket nem használták széles körben, valószínűleg a szláv és a magyar sokkal elterjedtebb volt, az első írásos emlékek is talán a 16. században jelent meg. Gyakorlatilag nagyon elemi szinten létezett a nyelvük. Majd mikor jött az ő nyelvújításuk, ill. összehozták a dákö-román elméletet, ekkor szinte eredeti formájában vették fel a régi latin nyelvet, hogy ezzel is alátámasszák a Római Birodalom örökösei címet... Erős túlzással egyedül az igencsak szláv 'da' azaz 'igen' szócskát nem tudták kiszedni a rögzült hagyományaikból.

A román nyelv újlatin ugyan, de azt 'vegytiszta' latinnak mondani nagyon erős túlzás. Egy tanulmányban a következő összetételt állapították meg (a különböző eredetű szavak aránya a mai beszélt román nyelvben): 1.) latin gyökök 71.66%, amiből 30,33% 'természetes latin', 22,12% francia, 15,26% 'mesterséges latin', azaz műszavak, 3,95% olasz. 2.) szláv gyökök 14,17%, amiből 9,18% ószláv, 2,6% bolgár, 1,12% orosz, 0,85% szerbhorvát, 0,23% ukrán, 0,19% lengyel. 3.) német: 2,47%. 4.) újjörög: 1,7%. 5.) tráko-dák gyökök: 0,96%. 6.) magyar:

¹⁸⁸ Töriblog (2018a), Hozzászólások.

¹⁸⁹ Töriblog (2018b), Hozzászólások.

¹⁹⁰ Töriblog (2018c), Hozzászólások.

1,43%. 7.) török: 0,73%. 8.) angol: 0,07% (növekvőben). A többi mintegy 6-7% bizonytalan eredetű.”¹⁹¹

Beszámoló a romániai „elméleti” és gyakorlati állapotokról magyar szempontból és annak világbeli fogadtatásáról:

„A történelemhamisítás mindenhol tetten érhető az erdélyi magyar városokban. Ahol egy magyar történelmi emlékmű áll, oda egy még hatalmasabb román emlékművet, azaz ’történelmi bizonyítékot’ emeltek. Az új generációk pedig elhiszik, hogy az volt ott korábban, az az igazabb, s a magyaroké csak egy ’másolat’, vagy valami származékos erőködés annak bizonyítására, hogy Erdély nem a románoké. Hogy miért ragaszkodnak a dáko-román elmélethez? Szerintem annak az az oka, hogy a dákokat, mint a rómaiakkal megküzdő, azoknak ellenálló, harcos, hősiességet jelenít meg (önmaguknak és a nagyvilágnak), s ugye egy ilyen őstől szívesen származtatná magát bárki, hiszen a rómaiaknak ellenállni tudó nép – e logika szerint – még a rómaiaknál is erősebb, ügyesebb, agyafűrtabb, hősiesebb lehetett. Ezzel szemben egy olyan románizálódott illíriai hegyi néphez, amely az avarok elől délkeletre ’futott’, majd onnan kirajzott, észak-kelet felé vándorolt, mikor ’már tiszta volt északon a levegő’, nos, hozzá tartozni nem annyira vonzó, mint a rómaiakkal harcoló, versengő dicső néphez. Másrészt a valódi elmélet felvállalásával igen kellemetlenné válna az a tény, hogy Erdélyhez ősi jussuk nemigen van.

Erdély hovatartozásának a kérdése ezért geopolitikai vagy nemzetpolitikai kérdés, amely független a történelmi tényektől. Mivel ez jórészt politika, és nem mentes az érzelmeiktől, nem szabad belekeverni a pusztán történelmi kérdéskörbe. Fontosnak ugyanis, hogy Erdély hovatartozásának nincs köze ahhoz, hogy ki volt ott előbb. Kétségtelen, hogy a ’ki volt ott előbb’ kérdéskör mindkét fél részéről nyíltan, vagy csak burkoltan, de a saját jogot próbálja alátámasztani, ami a történelmi tények oldaláról nézve nagyon káros jelenség, ugyanis lehetetlenné teszi az objektív vitát.

Az illír eredet, vagyis inkább balkáni eredet – hiszen a román etnogenezisben nem csak az illírek vettek részt valószínűleg, hanem a Balkán teljes latin népessége – azért egyáltalán nem lebecsülendő, mert Jusztiánusz császár, vagy Diocletianus császár is a Balkánról származott, így pl. ők is abból a népességből származtak, akikből a románok (is) kialakultak. Szóval éppen erre is lehetne nemzeti identitást építeni. Persze ez a hajó már elúszott, a román társadalomban olyannyira benne van a hamis eredetmítosz, hogy ha az ottani történészközösség komolyan rászánná magát és megdöntené azt, annak súlyos társadalmi hatásai is lehetnének. Bár azért náluk is sok a hozzáértő, aki tisztában van az elméletük tarthatatlanságával.

A ’román őstörténetről’ sajnos Európában mindenhol kizárólag a ’dáko-román’ elméletet ismerik, és persze az átlagember el is hiszi, mert csekély az egyetemes történelmi ismerete, csak a saját országukról tudnak valamit, akkor is szinte csak a 20. századról. A múlt század elején viszont ez az elismerés általános volt, mert akkor a románok elég aktívak voltak a saját maguk megismertetésében. De manapság komoly történészek egyre kevésbé fogadják el az elméletet. Német nyelvterületen pl. ott vannak az áttelepült erdélyi szász történészek (pl. Kurt Horedt), akiknek a munkái elérhetőek, és nem fogadják el a kontinuitást. Francia és angol nyelvterületen is egyre kevésbé. A tudományos köztudatban már benne van, hogy az elmélet vitatott. Ráadásul a románok között is van, aki nem fogadja el.”¹⁹²

A hamis elmélet célja:

„A történelem során minden esetben volt valamiféle kontinuitásra utaló próbálkozás a területszerzésben. Egyszerűen kellett a megfelelő sajtó, így a magyarok hun eredete, de még az osztrákok német-gót, illetve a magyarság finnugor eredetét firtató magyarázatai is ezt a célt szolgálták: ha a magyarok finnugor származásúak, akkor nem lehetett igaz a hun-avar-magyar kapcsolat, így tulajdonképp jogos örökségként járt az osztrákoknak Magyarország területe,

¹⁹¹ Töriblog (2018d), Hozzászólások.

¹⁹² Töriblog (2018d), Hozzászólások.

illetve a románoknak Erdély, valamint szépen látható hasonló a mai szlovák törekvésekben is. Igaza meg annak van, aki nagyobb hangerővel és gátlástalansággal mondja.”¹⁹³

A románok a 900 éve magyar fennhatóság ellenére való többséggé túlszaporodásának okai: „Több hullámban telepítették le őket: 1) a tatárjárás után, 2) az 1600-as évek végén, miután a török többször alaposan feldúlta Erdélyt, 3) a török kiűzése után. És nem más, mint a magyar birtokos nemesség, mert kellett nekik a munkáskéz. Román többsége egyébként valószínűleg a 2-3. pont környékén lett Erdélynek. De nemcsak a magyar birtokos nemesség, hanem magyar királyok is telepítették őket, így pl. IV. Béla a tatárjárás után, a rendesen megfogyatkozott népesség részbeni pótlására, illetve a királyi hatalmat erősítendő a nagybirtokosokkal szemben.

A török időkben viszonylag hamar a török birodalomhoz került Havasalföld, majd Moldva, az előbbi így évszázadokra elkerülte a nagyobb lakosságfogyással (háborús áldozat, elvándorlás stb) járó háborúskodás, bár persze szenvedés nekik is jutott éppen elég.

A XIX-ik században a frissen alakuló Román Királyságba már nagyjából az egész Balkánról folyt a bevándorlás, plusz a Habsburg-politikának köszönhetően Erdélyből is sokan menekültek, áttelepültek, majd beolvadtak a dinamikusan fejlődő, kevesebb terhet kivető országba. Az utóbbi párszáz év román vezető politikusai valamivel aktívabban, okosabban intézték a dolgaikat saját érdekeik szerint, mint a magyarok.

Nemcsak telepítés folyt a magyar nemesség és a királyok részéről, hanem a románok mentek oda maguktól is. De Erdély jelenlegi etnikai térképe a magyarok szempontjából még mindig a honfoglalás kori időkre emlékeztet: Erdély közepén egy tömbben élnek, ami köré ’kialakult’ – a fentiek szerint – a betelepítések nyomán egy nagy román gyűrű. A magyarok maradtak egyhelyben (persze vannak még szórványban is), a románok meg ott vannak körben mindenhol, jóval többen, mint a magyarok.

Aztán románokat Erdélybe a román kormány is telepített a II. világháború után. Főleg a magyar határ mellé. Elkerülendő egy második revíziót. Az apropót meg az adta, hogy földosztást hajtottak végre, államosították a magyar arisztokraták földjeit, ill. az egyházét is. Egyébként hasonlóképpen változtatták meg Dobruzsza etnikai szerkezetét is, ott nem is éltek románok azelőtt, hogy megszerezték volna a területet. Viszont az etnikai viszonyok formálásában nem volt akkora nagy hatása a partiumi telepítéseknek.”¹⁹⁴

Latinosítás:

„A XVIII-XIX. sz. folyamán a román nyelv egy – a magyaréhoz hasonló – nyelvújításon esett át, amely során gyakorlatilag egy mesterséges latinizálást hajtottak végre és ennek köszönhető a latinnal való nagyfokú hasonlóság. A nyelvújításban a modern kor kifejezéseit a franciából vették át; de számtalan hétköznapi román szó van, amely egyértelműen latin és nem fogható a nyelvújításra (paine = panem = kenyér, apa = aqua = víz, piept = pectus = mellkas, musca = musca = légy, carne = carne = hús st). A nyelvújítás olyan szavakat honosított meg, mint justitie = justice = igazságszolgáltatás vagy az autonomie, solidaritate, patrie, corruptie.

A román név és a román fejedelemségek a 18-19. században jelennek meg először. Addig Havasalföld és Moldova földrajzi területként léteztek. Ott a 18. századig vlachok, magyarul oláhok éltek. A 11-15. századig a vezető réteg besenyő, kun és bizánci görög leszármazott volt.

Kb. 600-tól 973-ig (II. Baszileosz és Simeon háborújáig) nagyjából békésen éltek Megalé Valakhiában, s ekkor érte őket a legnagyobb albán (és görög) hatás. Utána telepedtek át nagyobb számba Makedóniába. Az itt esetlegesen a X. század végéig megmaradt latin népesség nyelve hatást gyakorolhatott rájuk, de a XII. századig itt szedték föl a bolgár-szláv (főképp egyházi) jegyeket.

Fontos lenne összehasonlítani ebből a szempontból az eredetileg délibb aromun és a töredékben fennmaradt eredetileg macedóniai [mengelo-rumén (’morlák’)] közötti különbségeket. Ez utóbbiak nyelvi különállásának az oka az lehet, hogy ezek voltak a bolgárok által a Szkopje–

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Uo.

Nis vonal mentén lévő városokba és a Rodope területére letelepített katonáskodók, akiknek a második bolgár birodalom létrejöttében jelentős szerepük volt. Ma már természetesen a 'déli' (megale valachiai) aromun nyelvjárások a meghatározók Albániában, Macedóniában, Bulgáriában és Szerbiában is.”¹⁹⁵

A román paradoxon:

„Az a paradox helyzet van, és mint román történelmi érdekesség, hogy a román civilizációnak sokkal kevesebb köze van a római civilizációhoz, mint bármelyik nyugat-európai népnek, annál több viszont a keleti keresztény és a szláv civilizációhoz. A románok a magyar 'város' szóból eredő 'oras' szót használják a városi települések jelölésére, ami mutatja, hogy a románok nem használták a város szót addig, amíg kapcsolatba nem kerültek a magyarokkal. Márpedig városok nélkül végül is milyen civilizációról/népről beszélhetünk?”¹⁹⁶

5. A Habsburg elnyomó kormányzás szerepe

5.1. Birodalomegyesítő központosítás a nemesi nemzetek elnyomásával

Amikor Habsburgok érdekeiről és utasításairól beszélünk, akkor ez alatt a Habsburg monarchiát éltető és fenntartó hatalmi kört értjük, ahol az adminisztrációt – egy idő óta – főként cseh arisztokráciát adták, és a magyar főurak meghatározó része is az udvarnak szolgált, mert az ország és a katolikus hit megőrzését csak így látta biztosítva. A Habsburgok maguk egyáltalán nem álltak azon a politikai vezetői tapasztalati szinten, hogy mindezt átlássák, kezdeményezzék, de a hatalmi játszmák mégis őket hozták helyzetbe. Nem szabad elfeledni, hogy a Habsburgok nem született királyok, hanem velencei/firenzei (?) kalmárok voltak, és Habsburg várát csak megvették. Európai mértékű hatalomra pl. éppen a magyar Kun László király segítségével kerültek. Aztán pedig még kevésbé szabad elfeledni, hogy a mai Habsburgok csak anyai ágon azok, hiszen Mária Terézia azért került trónra, mert fiú ágon a dinasztia kihalt. A magyarokkal pedig ugyan megszavaztatták a női ági örökösödési jogot, – csak 1723-ban, III. Károly alatt, – de a női uralkodó trónra léptét sem II. Frigyes porosz király, sem a bajor választófejedelem, sem Spanyolország és Franciaország nem ismerte el, és ezért megtámadták Csehországot, Felső-Ausztriát és az itáliai birtokokat. Bár a királynő csak a magyar rendek segítségével tudta megtartani hatalmát, őket 1760-ban mégis kihagyta az államtanácsból, és az országgyűlést szüneteltetve rendeletileg kormányzott, elégettette a magyar történelmi műveket, például Pray György *Annales Regnum Hungariae* c. munkáját.¹⁹⁷ De ő rendelte el a székelyölést, a mádэфalvi veszedelmet is, és próbálta teljes alávetésbe taszítani a magyar népet. Akik ma a Habsburgoknak legitimációt nyújtanak, az Anjou-ág, azaz pontosabban, a loraine-i (Lotaringia), de az is királlyá emelt család – Caroling – fiú ágát jelenti, azaz őket is a pápa teremtette királyként. Nem csupán egy felemelkedni vágyó családról van szó, hanem olyan nyugati szellemi rendszerről, amely országunkra és népünkre támadva, erre szándékozott terjeszkedni, miközben a protestantizmussal élethalálharcot vívott.

Ahogy a magyar protestánsoknak különösen erdélyi fellépése meggyengítette a töröknek való országos magyar ellenállást, – esetlegesen a protestantizmus érdekében és a katolicizmus és Habsburg-ház ellenében az egész országnak török kézre juttatását is elképzelve, megcélózva, – ugyanúgy Bethlen Gábor fejedelemsége idején az egész magyarság kiirtására szöttek tervet Bécsben. Előbbiről Pezenhoffer Antal értekezik egy hosszú, 13 kötetre rúgó legújabb történelmi áttekintésben igen sok adattal alátámasztva a pontos megközelítést, amely igyekszik feloldani a protestáns egyoldalúsítást.¹⁹⁸ Utóbbiról pedig Pusztaszeri László ad ismertetést, ami közben

¹⁹⁵ Töriblog (2018d), Hozzászólások.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Vesd össze: Encyclopedia (1994), 528.

¹⁹⁸ Vesd össze: Pezenhoffer (2006).

felsorolja a történelmünkkel kapcsolatos Habsburg-érdekű agymosás tételeit is.¹⁹⁹ Nem akarunk itt a kétféle megközelítés igazság- és hamisságtartalmának mérlegelői, kiegyenlítői lenni, és csak annyiban foglalkozunk vele, amennyiben magyarázatot szeretnénk kapni a tényre, hogy a magyar történelmi alkotmány érvénye ellenére a magyar nemzet, azaz a népképviselő háttérbe szorult, ami az erdélyi rendeknek a bécsi központi kormányzati hatalomnak való kiszolgáltatottságát okozta és a románság népként való elismerését meggátolta.

A magyarázat egyik eleme Pusztaszerinél a sokat hangoztatott érv, hogy „a török elleni háborúk és a másfél százados hódoltság időszakában a korábbi magyar írott kútfők sokasága elpusztult, többnyire a harci cselekmények következtében. Ismeretes azonban az az eset is, amikor II. Lajos özvegye, Mária királyné 1526 augusztusának utolsó napjaiban gályákon menekítette a török elől Budáról a királyi udvar értékeit, s a levéltári anyagot szállító egyik gálya Visegrád magasságában elsüllyedt, rakománya a vízbe veszett. Továbbá a Budát és az ország más helységeit elfoglaló török seregek nemcsak elpusztították, hanem magukkal is vitték a könyvtárak²⁰⁰ és levéltárak kincseit. Az önálló magyar államiság elvesztésének egyébként is nyomasztó élménye ezáltal tragikusan összekapcsolódott a nemzeti emlékezet lepusztulásával, ami nemzettudatunkat hosszú időre védtelenné tette az idegen tudatformák behatolásával szemben.” Továbbá „különösen súlyosan jelentkezett ez 1541 után, amikor a török Budát és az ország középső területeit elfoglalta, és I. (Szapolyai) János (1526-1540) halálával a magyar nemzeti királyság megszűnt létezni. Az I. Ferdinánddal (1527-1564) trónra kerülő Habsburg dinasztia sok országból és tartományból álló birodalom felett uralkodott, s az uralkodás logikája azt diktálta, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai szempontból rendkívül tarka képet mutató alkotórészek egységes elvek és módszerek szerinti kormányzására tegyenek kísérletet. E tekintetben Magyarország jelentette a legnagyobb akadályt, mert a körvonalazódó birodalom az önálló nemzetállami fejlődés útján a német és szláv tartományok előtt járt, továbbá a Ferdinándot trónra segítő magyar rendek azt várták az uralkodótól, hogy a Magyar Királyság ősi jogrendje, alkotmánya társadalmi hagyományai alapján kormányozza, és csupán személye kapcsolja össze hazánkat a Habsburgok Lajtán-túli tartományaival. A magyar rendek az összbirodalmi szemléletet és kormányzati törekvéseket elutasították. A magyar közjogi fejlődés és az ennek alapján kialakult társadalmi gyakorlat a XIII. század közepe óta csak az angol fejlődéssel volt rokonítható. Az Aranybulla, mint a nemesi alkotmány alapidokumentuma, az állam- és alkotmányfejlődés racionális, jogilag szabályozott formáját állította szembe az etelközi szerződés nyomán kialakult szakrális, atyai királyság hatalomképevel. Ugyanakkor a magyar társadalom még évszázadokig elfogadta a személyes alkalmasságon és a karizmatikus akaratátvitel erején alapuló paternális kormányzást. Felkelések és szabadságharcok sorával tiltakozott ugyanakkor az ellen az elidegenedett, személytelen hatalom ellen, amit a Habsburg dinasztia legtöbb uralkodója képviselt.”²⁰¹

Pezenhoffer szerint azonban a rendek túlzottan is ellenálltak a Habsburg királynak, amivel az nem szállt szembe olyan erőszakkal, amint megtehetette volna, így megfelelő intézkedés sem történt az ország érdekében. Erdélyben komoly katolikus üldözésről számol be, ami egyenesen a katolikusok eloláhosodásához vezetett. Pusztaszeri pedig felemlíti, hogy a karizmatikus képességekkel nem rendelkező „Habsburg uralkodók, az általuk képviselt államérdek érvényre juttatása végett, gyakorta a magyar alkotmányosság félretételével az adminisztratív kényszer, a fizikai elnyomás, valamint az agymosás, a források és hagyományok megsemmisítésének eszközéhez folyamodtak. Ennek következtében az abszolutizmusra törekvő uralkodók és a magyar rendek konfliktushelyzetei kenyértöréshez és fegyveres összetűzésekhez vezettek, amelyekre a bécsi hatalom az esetek többségében nem az alkotmányos állapot helyreállításával, hanem véres

¹⁹⁹ Pusztaszeri (1985), 215-227. V. ö.: Érdy (1848), Érdy (1861), Fejér (1829), Horváth (1842), K. Pauer (1862), Nagy (1939), Nyáry (1922), Nyáry (1863), Szűcs (1978), Wertner (1940).

²⁰⁰ V. ö.: Terdzsüman (1982).

²⁰¹ Pusztaszeri (1985), 107-108.

megtorlással válaszolt.”²⁰² Pezenhoffer azonban azt mondja, hogy a Bocskai-felkeléstől kezdve a felkelések a protestáns érdekből történtek, polgárháborút keltve és a török érdek diadalát elősegítve.

Ám van, aki még erőteljesebben fogalmaz a Habsburg-kormányzattal szemben, egyenesen spanyol típusú terror bevezetésével vádolva abszolutizmusának a rendekkel folytatott központosító harcát, hogy megtörje azok hagyományos kapcsolatát a néppel. Jászi Oszkár szerint a rendek és a protestantizmus szövetsége ellen II. Rudolf lépett fel erőteljesen, felségárulási perekkel és valóságos háborúval, amely politika aztán „végzetesen befolyásolta a Monarchia későbbi sorsát... A harc fegyverrel, ideológiailag pedig a jezsuiták közreműködésével folyt ellenük. ...először vallási téren alkalmazták machiavelli öntudattal az ’oszd meg és uralkodj’ hírhedt Habsburg-elvét. Később nemzeti síkon elsősorban ennek köszönhető annak a politikai és morális légkörnek a kialakulása, amely teljesen lehetetlenné tette a Habsburg-birodalom egyes részei közötti organikus szolidaritás kialakulását. A vad vallásüldözés hatására a császári hatalomnak a nemesi szabadságjogok elleni harca következményeként valamiféle szövetség jött létre a földbirtokairól önkényes eljárásokkal elűzött nemesség és a vallásuk miatt üldözött, adókkal és katonai szolgálattal erejükön felül sújtott polgárok és parasztok között a Habsburg-abszolutizmus, a német bürokrácia és a velük szövetkezett katolikus főpapság ellen. Ez a részben társadalmi, részben vallási és részben nemzeti mozgalom egy sor félig nemzeti jellegű felkelésnek adott tápot a Habsburgok ellen, s ezek egyes esetekben, egy-egy erős és nagyratörő egyéniség vezetésével a Habsburg-birodalom alapjait is megrengették, mivel a nemzeti és társadalmi elégedetlenséget gyakran tovább tüzelték és pénzelték a Habsburgok külső ellenségei. Az első ilyen típusú nemzeti hős Bocskai István volt, aki a birtokától megfosztott kisnemesség és a vallása miatt üldözött, önkényes adóztatástól sújtott parasztság csaknem legendás vezéréként török segítséggel olyan széles körű felkelést szervezett a Habsburgok ellen, hogy már trónjuk került veszélybe, s Rudolf kénytelen volt az 1606-os bécsi békében garantálni a magyar protestánsok vallásszabadságát. Ugyanakkor a félig független erdélyi fejedelemség egyre inkább a régi feudális világ centruma lett, és sajátos típusú magyar nacionalizmust hozott létre a Habsburgokkal szemben s az üldözött protestantizmus védelmében. Erdély a vallásszabadság bástyája lett a Habsburg-klerikalizmus ellenében, s az 1557-es tordai országgyűlés, amely törvénybe iktatta a vallásszabadságot, egyik korai formája volta az ellenreformáció módszerei elleni tiltakozásnak.”²⁰³

Ugyanakkor a kérdéskör ilyen ellentmondásos mivolta vagy beállítása történészeink részéről magyarázatot kíván. Ezt Dümmert Dezsőnél találtuk meg, aki szerint „a magyar történetírás modern módszerű, forráskritikai iránya már a Habsburgok monarchiájában, a bécsi kormány állandó cenzúrája és nyomása alatt alakult ki. Ez a nyomás pedig mindig a Habsburg-dinasztia eredendő jogosságának elismerését akarta kikényszeríteni nem csak az akkori jelenben, hanem visszamenőleg: a történeti múltban is. Ezt a törekvést maguk a Habsburgok is örökölték német császár-elődeiktől, és a törekevés gyökere I. Ottó korába nyúlik vissza. Ottó, a Nagy Károly-féle birodalom visszaállításának nagy tehetségű szervezője, de egyúttal, ami az ilyen törekvésekkel együtt jár: álmodója is, valóban arról ábrándozott, hogy a szomszédos cseh és lengyel példákra, ahol sikereket ért el, Magyarországra is kiterjessze hűbéri hatalmát. Jogigényt is tudott támasztani arra hivatkozva, hogy az egykori római Pannónia – a mai Dunántúl – az avarok leverésével Nagy Károly birodalmának részévé lett. A későbbi német császárok a XI. századi sikertelen, sőt, minden szépítés nélkül kimondható: csúfos vereségek után is fel-felvették, minden jogi és minden reális alap nélkül a magyar királyi címet. A Habsburgok hosszú uralma azután egyenesen szuggerálni akarta a magyarságot, hogy saját történetét ne önmaga belső valóságának szemléletéből, hanem a német igények képzelt, külső teóriáinak szemszögéből ítélje meg, azt sugalmazva, hogy ez a nemzeti elfogultság nélküli ’tárgyilagosság’. S valóban, egyes

²⁰² Pusztaszeri (1985), 108-109.

²⁰³ Jászi (1982), 118-119.

történetíróink, akik még a Habsburg-monarchia időszakában éltek ifjúságukat, a két világháború között sem tudtak egészen megszabadulni – bár többnyire tudat alatt – ettől az évszázadokon át erőltetett befolyástól.”²⁰⁴

5.1.1. A cseh nemzeti nemesség kiirtása, a magyar kiirtásának terve

A II. Rudolf után következő mérsékeltbb kormányzás idején a nemesség kereste egymást a Habsburg-monarchia országaiban és egyeztetett különösen a török veszély ellen, és közös nemesi tanács létrehozását is tervezték. E „feudális koalíció egyre jobban fenyegette a Habsburgok központosító törekvéseit. Mikor a teljesen bigott, szenvedélyes, spanyol alkatú II. Ferdinánd (1619–1637) került a trónra, elkerülhetetlenné vált a protestáns partikularizmus és a Habsburg katolikus univerzalizmus élethalálharca, amely a harmincéves háború viharaiiban Németország atomizálásához és a Habsburg-dinasztia hatalmának megszilárdulásához vezetett. II. Ferdinánd személyisége valósággal megtestesítette a jezsuita ideált, mely nem ismert mérsékletet és kíméletet. Inkább pusztaságokon uralkodik, mint hogy eretnekek uralkodója legyen – mondogatta... Ferdinánd a maga politikai ellenfeleit egyszerűen Isten ellenségeinek tartotta... Dogmaként hirdette, hogy terrorral teszi üdvözlétté a népet... Óriási vagyonokat koboztatott el” például Cseh- és Morvaországban, amit „arra használt fel, hogy létrehozzon egy trónjához hű arisztokráciát.... Megszűnt a régi küzdelem a dinasztia és a nemesség között, a szervilis udvari nemesség pedig megfelelő eszköznek tűnt a birodalom egyesítéséhez.”²⁰⁵ Ami tehát lassan felőrölte a Monarchia erkölcsi erejét, hogy mindenkit a birodalmi eszmény igájába akartak hajtani, és üldöztek minden önálló, eredeti gondolkodást, amely új utakat és eszközöket keresett a szabadabb élethez, együtt tevékenykedéshez. Helyette a szervilizmust jutalmazták, a szavakban kifejezett alaki lojalitást.

A totális hatalmi állam (Machtstaat) e spanyol mintájú elvét, hogy az állam összetartható csupán katonai erővel, a teljesen a tróntól függő udvari nemesség segítségével és a római katolikus egyház támogatásával, valamint a királyhoz és családjához kötött örökletes magánjellegű országbirtoklás és személyi függés (dinasztikus és patrimoniális monarchia, a Habsburg-hitbizomány szervezete) erkölcstelen rendszerét leleplezi a Bárá Joseph Hormayr által közzétett következő dokumentum. „Az államtanács ama ülésének jegyzőkönyvéről van szó, amelyet II. Ferdinánd elnökletével tartottak a magyarországi rendteremtés ügyében. A tanácsban részt vett a pápai nuncius, a madridi és a firenzei követ, Csehország kormányzója, Franz Dietrichstein bíboros, Wallenstein fővezér s a kor több más kiemelkedő személyisége. A spanyol követ előterjesztést tett, miszerint ura és királya hajlandó lenne 40 évig negyvenezer katonát adni a császárnak a magyar felkelés leverésére. 'Ekképpen ezt a császári Felséghez oly hűtlen egész nemzetet gyökerestől ki lehetne irtani, s a fővárost és a környékét meg lehetne szabadítani ezeknek a szörnyetegeknek a zaklatásaitól.' S amikor a tanács egyes tagjai kételyüknek adtak hangot a tervvel kapcsolatban a magyarok közismert vitézsége miatt, a spanyol követ így folytatta: 'A legbölcsebb lenne bármi áron megvásárolni a törököt és így elválasztani a magyaroktól... A magyarokat állandóan ingerelni kellene, a törököt pedig bizalmatlanná tenni irántuk, s ha lehet, örökbékét kötni velük. A legjobb módszer, amit már Spanyolországban kitalaszthattunk: idegen kormányzót kell a barbár magyarok fölé ültetni, aki új, teljesen önkényes törvényeket szab, a jogorvoslás bármi lehetősége nélkül... Ha a magyarok panaszkodnának Bécsben, a válasz ez lenne: 'Őfelsége nem tud ezekről az eljárásokról, amelyek az ő legmagasabb személyének nagyon nemkívánatosak. Ily módon ezek az állatok, akik nem látnak az orruknál messzebb, nem vádolhatnak a császárt, s minden gyűlöletük a kormányzók ellen fordulna... Az ilyen ígához hozzá nem szokott magyar nép ily módon megpróbálna fellázadni szigorú kormányzói ellen. Ez a felkelés pedig megteremtené a kívánt alkalmat az árulók kegyetlen megbüntetésére és megkínzására.' Ezt a rettenetes és szinte hihetetlen nyilatkozatot, melyet csaknem szó szerint

²⁰⁴ Dümmert (1977), 139-140.

²⁰⁵ Jászi (1982), 120-122.

így közölt Hormayr, aláírta az egész államtanács és a császár, s ennek alapján bízták meg Wallersteint és más katonai vezetőket minden népi megmozdulás féken tartásával Magyarországon”²⁰⁶ Egyelőre csak annyit tegyünk hozzá ehhez, hogy Erdélyben lett is kormányzó, Gubernátor volt a neve, a királyi Gubernium végrehajtó hatalmát irányítani.

Pusztaszeri is kitér e máig sokat vitatott elhatározásra, Habsburg-féle ’végső megoldásra’ a magyarokkal kapcsolatosan, aminek hitelességét tekintélyekkel bizonyítja: „A megtorlás minden bizonnyal legdurvább, szerencsére a gyakorlatban nem kivitelezett titkos tervezetét készítette elő az a titkos tanácskozás is, amelyre Bethlen Gábor első hadjáratának kezdetekor, 1619-ben került sor Bécsben. A tanácskozásról készült latin nyelvű feljegyzést egy bécsi folyóirat tette közzé 1828-ban. A feljegyzés szerint jelen volt Harrach és Hajch császári tanácsos, Dietrichstein morva bíboros, Wallenstein herceg tábornagy, a pápai nuncius, a spanyol és velencei követ, valamint egy további, név szerint nem említett személy. A résztvevők a kiobbant háború okait elemezve megállapítják, hogy Bethlen felkelésére a magyar nemzet ősi szabadságának és előjogainak korlátozása miatt került sor, és a magyarok csak az eredeti jogállapot visszaállítása esetén téríthetők ismét az uralkodó hűségére. Annak nincs nyoma, hogy a tanácskozáson a császár személyesen is jelen lett volna, de ismeretes, hogy a hajthatatlan és a legdurvább egyeduralmat megvalósító II. Ferdinánd környezetében az a tónus uralkodott, amelyről a feljegyzés tanúskodik. Eszerint a spanyol követ megkérdezte, hogy milyen katonai erők állnak a birodalom rendelkezésére és meddig tudnak a töröknek ellenállni. A válasz szerint a birodalom 34 ezer főnyi hadsereget állíthat ki, amely 40 ezer spanyollal, továbbá lengyel hadakkal kiegészítve nemcsak a támadó magyarok visszaverésére, hanem megsemmisítésére, sőt kiirtására is elegendő lenne. A törököt vesztegetéssel kell Bethlen pártjáról leválasztani. ...az ominózus konferencia kiegyezés helyett a háború folytatása mellett döntött, azt indítványozta, hogy minden, tizenkét évnél idősebb magyart le kell gyilkolni, az életben maradottak haját kitépve, homlokukat szurokkal kell megjelölni. Ezt addig folytassák, amíg a lázadók vezérét el nem fogják, vagy az ki nem menekül az országból. Az elnéptelenedő területeket pedig idegenekkel telepítsék be. A felterjesztett határozatot a császár aláírta, és végrehajtásával a gátlástalan zsoldosvezért, Wallensteint bízta meg. Wallensteint azonban a harmincéves háború váltakozó szerencsével folyó eseményei a csehországi és németországi hadszíntéren marasztották, Bethlen pedig évekre kiverve a császári hadakat Magyarország területéről.”²⁰⁷

Jászi szövegétől kissé eltér ez a beszámoló, és ezért, a nem egyforma beszámoló szövegek, de az eredeti hiánya, valamint a határozat hihetetlen kegyetlensége miatt, szokásba jött megkérdőjelezni hitelességét. Jászi azonban kiáll a hitelessége mellett: „Még ha figyelembe vesszük is minden enyhítő tényezőt, a kor brutális légkörét, a feudalizmus kegyetlen módszereit és örök intrikáit, a dolgozó osztályok és a szegények ellen irányuló zsákmányéhes szellemet, az idegen érdekek által megfizetett összeesküvéseket és árulásokat, az idézett nyilatkozat akkor is rettenetes dokumentuma Ferdinánd uralkodása szellemének, amely változatlan maradt utóda, I. Lipót alatt is. A prelátusok, jezsuiták, mohó arisztokraták kis csoportjából álló úgynevezett bécsi kamarilla egyre döntőbb súlyt kapott, a császár pedig új lendülettel folytatta az ellenreformációt, abszolutisztikus centralizációs politikát az egész Monarchia területén, különösen pedig Magyarországon.”²⁰⁸ Jászi szerint Hormayr az igazat mondta, mert 1. a legjobb magyar történészek és 2. hozzáértő osztrákok is hittek neki, s az nem ellenérv, hogy 3. a Habsburgokra nézve szégyenteljes dokumentum eltűnt. És „4. a későbbi magyarországi Habsburg-politika szelleme megfelelt a dokumentum elveinek. 5. Néhány bekezdését a jeles bécsi kritikus és publicista, Hermann Bahr is idézte 1907-ben, egy szenzációt keltő könyvében. A könyvet a cenzorok megcsonkították, s később lefoglalta a rendőrség. Joseph Redlich professzor és barátai az ügyet a

²⁰⁶ Jászi (1982), 123.

²⁰⁷ Pusztaszeri (1985), 109-110. V. ö. Oborni (2002).

²⁰⁸ Hormayr (1845), 116-119.

parlament elé vitték, ahol a dokumentum hitelességét tudomásom szerint nem vonták kétségbe.”²⁰⁹

Pusztaszeri sem kerüli meg a hitelesség kérdését a népirtás tervének dokumentumát illetően: „Legutóbb, 1987-ben Dümmerth Dezső tárta a nyilvánosság elé, de már a XIX. század eleje óta ismeretes Magyarországon. Az említett bécsi folyóirat előtt, az 1811/1812. évi országgyűlésen Horváth István, a fiatal és túlzó nacionalista országbírói titkár terjesztette, akinél a Bécs-ellenes túlhevültség jelölhető meg indítékként. Ezen az alapon még az sem lehetne kizárható, hogy általa készített hamisítvánnyal állunk szemben, ha feljegyzéseiben nem utalna arra, hogy Jakosich József, budai ferences házfőnök forrásgyűjteményéből másolta ki az iratot. Jakosichról pedig köztudott volt, hogy kapcsolatban állott Kollár Ádámmal, Mária Terézia királynő rejtélyes pályát befutott könyvtárigazgatójával. Ugyancsak a Kollár-hagyatékkal függhet össze Joseph Homayr báró 1828. évi forrásközlése a bécsi folyóiratban. Mi lehetett Homayr báró indítéka? Habsburg-ellenesség bizonyára nem, mert császárhű elkötelezettségéhez nem férhet kétség. Sőt talán a bécsi titkosrendőrségnek is ügynöke volt. Inkább talán a hatalom erejét, és I. Ferenc szenvtelen abszolutizmusának eltökéltségét kívánta aposztrofálni az újabban ismét 'rebellis' hangokat megütő magyarokkal szemben. Tény, hogy Homayr figyelmeztetése – ha annak szánta az irat kiadását – célba jutott. Kossuth Lajos is ismerte, mert utalt rá egy 1870-ben kelt levelében.”²¹⁰ Jászinál azonban Homayr mozgatójaként más eszmeiséget találunk: „a hatalmas tudású kitűnő történész 1816-ban lett a Habsburgok hivatásos történetírója, de 1828-ban elhagyta az országot, és Bajorországban elfogadott egy állást, hogy megmeneküljön a metternichi rendszer zaklatásaitól. ettől kezdve a Habsburgok rendszerének éles kritikusa lett.”²¹¹

Pusztaszeri kitér a kézirat feltalálójának személyére, Kollár Ádámmra is, aki „az iratot a bécsi udvari levéltárban minden valószínűség szerint megtalálta. Az önmagát egyszer magyarnak, másszor szlávnak nevező Kollár Ádám Ferenc, a királynő bizalmas híve az 'ausztroszláv' felfogás egyik nagy tehetségű, de magyar szempontból kártékony tevékenységet kifejtő alakja volt. Tevékenységével – a lényegét tekintve változatlan, csupán eszközeiben árnyaltabb – kényszer helyett a meggyőzést előtérbe helyező összbírói politikát szolgálta. Ez a – Mária Terézia által rendkívül leleménnyel alkalmazott – politika, a másfélszáz évvel korábbi fegyveres népirtással szemben, a szellemi népirtás legváltozatosabb formáit alkalmazta, a történelem-hamisítástól a provinciális, magyar, és a fejlettebb európai életforma és szokásrend propagandisztikus szembeállításáig. Mindenekelőtt a magyar nemesség fiatal, fogékony tagjainak látóköréből kellett eltüntetni a nemzeti múlt lelkesítő eseményeit és személyiségeit, hogy a következő lépcsőben már könnyebben lehessen egy gyökereit vesztő nemzedéket új nyelvre, új életideákra téríteni. Ennek a törekvésnek a szolgálatában írta Kollár, 1764-ben megjelent 'De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicarum regum Hungariae libellus singularis' című könyvét, amelyben a magyar egyházi és világi törvényhozás múltjának önkényes magyarozásával, saját korának uralkodói törekvéseit kívánja történetileg is alátámasztani. Ügyesen és szellemesen tagadja a rendek régi beleszólási jogát a törvényalkotásba, amikor előbb Werbőczyt idézi, miszerint 'a még pogányok módjára élő magyar nemzetnél lett volna minden törvényhozó hatalom, az csak Bonfiniusnak álmodozása', majd Szent Istvánra hivatkozik, aki egyeduralkodóként 'rendelte' és 'parancsolta' törvényeit. Dümmerth minden korábbi dicsérettel és elismeréssel szemben lerántja a leplet Kollár kétarcú működéséről, aki – bár könyvét az 1764. évi országgyűlés a királynővel betilttatta – a források meghamisításával, talán megsemmisítésével is, tévutakra terelte a nyiladozó magyar történettudományt. 'Kollár volt tehát az első történeti propaganda-író, aki a magyarok kezdetől való szolgaságának eszméjét éppen az államalapító Szent István királyra való hivatkozással hirdette. Ő volt az első, aki a

²⁰⁹ Jászi (1982), 124.

²¹⁰ Pusztaszeri (1985), 110-111.

²¹¹ Jászi (1982), 123-124.

Magyarországot megalapító királyt »a mi legszentebb törvényhozónk« kijelentéssel, a bécsi udvar céljaira kisajátította.²¹² Kollár, s a bécsi udvar szolgálatában és közvetlen vonzáskörében működő néhány más történész esetében aligha kétséges, hogy tevékenységüket hivatalos megrendelésre végezték. Feladatukat mindenekelőtt az képezte, hogy a valóság és a források ügyes manipulálásával hatásos érveket szolgáltatassanak az aktuális politika történeti alátámasztására. Az önmagát magyarnak valló Kollár azonban nemcsak a magyar hagyományrendszer és államgondolat rombolásában, hanem a szláv népek nacionalizmusának élesztésével a birodalom majdani felbomlásában is jelentős szerepet játszott.²¹³

5.1.2. Az új eszmék üldözése és a saját kultúra és emlékeinek lerombolása

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy a Martinovics-féle összeesküvés felfedése után üldözni kezdtek hazánkban minden új eszmét – és annak hirdetőjét – a hatalom részéről, miközben az osztrák politika nagyban törekedett a tudományos igényű kormányzás képének és gyakorlatának a kialakítására. Így értékelendők végsősoron azok a munkálatok is, amikkel például a Magyarországra vonatkozó történeti forrásokat összegyűjtötték.²¹⁴ E dokumentumgyűjteményben Adamus Kollar az adatok abc-sorrendben történő előadásával törekszik az objektivitás látszatát kelteni. Az egyoldalúan csak a nyugati kapcsolatainkat bemutató dokumentumok természetesen számunkra igen hiányosak, mert mind a négy égtáj felé voltak kapcsolataink, önállóságunk és kisugárzásunk bizonyítékeként, amit Kollár ily módon igyekezett eltüntetni.²¹⁵ Működésének eredményei az osztrák uralkodói törekvéseket igazolták, munkássága a magyar nemzetre nézve hátrányos eredményt hozott, mert a magyar történelem olyan szükségszerű folyamatként állítódott be, mint amely rendeltetés-szerűen haladt a nyugati kultúra és kormányzás befogadása felé, s amely ezt a kultúrát német és osztrák közvetítéssel fogadta volna be. Ennek az átfogó, birodalmi politikának az igénye tehát a nemzetek fölötti érdekek érvényesítésével gyengíteni a nemzetalkotó erők szerepét. Aholis a katolikusok ehhez az előbbi, a protestánsok ehhez az utóbbi erőhöz lettek sorolva, vagy csapódtak oda. A birodalmi politika a nemesi nemzet korlátozásával egyidőben új szerepköröket támasztott saját maga támogatására, melyekbe kiszolgálóit emelte, magasra értékelve őket, mint történt ez Mária Terézia részéről Grassalkovics Antal esetében, aki az ország legnagyobb földbirtokos ura lett és hercegségi rangot kapott.

Pusztaszeri a történelmi tudat pusztulásáról szólva idéz Érdy Jánostól, a XIX. századi történettudóstól, aki az idegen hatalom szerepéről írta 1848-ban, hogy „az Árpádok korszakában, ha a fejedelem kidőlt, fia vagy nemzetségének azon ivadéka lépett a helyére, kinek a nemzet intézményei szerint legközelebbi joga volt a királyi székre, s ennek miként származata, úgy érdeke, hatalma s dicsősége azon egy volt a nemzetével: ellenben azon idegen nemzetségnek országlása alatt, kiket a nemzet szabad választása emelt a királyi székre, hazánk viszonyai egészen megváltoztak. Idegen származású fejedelmeink érdeke, nemcsak hogy egygyé nem olvadt, hanem többnyire ellenkezett is a nemzet érdekével; ők a nemzettől nyert fényt, a hozzájuk közelebb álló idegenekre és a hazának elfajult gyermekeire árasztották, kik erejüket gyakran összeölelkezve hazánk kínszenvedéseinek gyarapítására fordították, amiért még köztiszteletre, a népek hálaérzetére is tartottak számot, fennhangon hirdetve a világnak, hogy ők boldogítják a nemzetet, dicsőítik a hazát, hatalomra s fényre emelik a magyar királyi széket. Nem is csodálhatni, hogy a szabadság eltűnt szabad hazánk egéről, s oly elvek lettek uralkodóvá, melyek, mivel nem a hazaszeretetből, nem a nemzet életéből nyiladoztak, előlték a nemzet jellemét, és az elfajulás, meghasonlás átka s emésztő viszálykodás borítja el a nemzet erejét.”²¹⁶

²¹² Vesd össze az ennek folyamányaként tekinthető mai „Koppányozást”, vagyis Szent István király és műve tiszteletének elvetését.

²¹³ Pusztaszeri (1985), 111-112. Vö.: Dümmert (1967).

²¹⁴ Kollar: *Documenta...*

²¹⁵ Kollar: *Scriptores...*

²¹⁶ Pusztaszeri (1985), 114-115.

Érdy ezen kívül felvet még egy számunkra igen izgalmas kérdést is, – amit Pusztaszeri László aztán részletesen kidolgozott itt idézett könyvében, – hogy az Árpád-ház kihalta „a nemzetre kikényszerített tévedés, és régisége által megszentelt balítélet”, mivel „Koppi Károly egyetemi történettánár már 1790-ben hirdeté, hogy az Árpádok férfi ága a Croy nemzetségben még most is virágzik; csak hogy Koppi Károlynak ezen állítása, részint mivel azt a kútfők hiányában nem tudta megbizonyítani, részint pedig politikai okoknál fogva részvét nélkül hangzott el; Koppit pedig azért, hogy ezt kimondá, de meg nem bizonyítá, büntetés is érte, és Schwartner Mártonnak ellene 1791-ben írt cáfolata, mely jutalmat nyert, Koppi állítását még valószínűségétől is megfosztotta.”²¹⁷ És mivel Pusztaszeri már nincs ’kútfők hiányában’, tudja ’megbizonyítani’ az Árpádok máig élő leszármazottait. Koppit viszont elbocsátották állásából, de kanti-anizmus miatt is,²¹⁸ és mert a kortárs francia szellemben értelmelte a hatalom kérdését.²¹⁹

Érdy igen jól felismerte, hogy „az összbirodalmi politikából fakadó agymosás deformálja a nemzet jellemét, és a belső viszálykodás öli a nemzet erejét. Az átpolitizált, s kurzusszem-pontoknak alárendelődött magyar történettudomány pedig koronként helyezte olykor merőben ellentétes megvilágításba múltunk eseményeit.” Igaz, hogy a XIX. század végére „a gazdasági-lag emelkedő nemzet történettudománya az Árpádok korát, a dicsőséges középkort” vizsgáló-dása egyik kiemelt tárgyának tekintette és a források feltárása és kiadása terén nagy érdemeket szerzett, de „oly sok nemzeti romantikával elegyítette, színezte a középkor-képet, hogy az már a hitelességét is veszélyeztette. Az I. világháború és az összeomlás ezt a nagyigényű középkor történeti iskolát szétzilálta, s a két világháború közötti időszakban még az országrekonstrukció érdekében sem tudott eredeti fényében feltámadni. Ami pedig a továbbiakban következett, az céljait tekintve megegyezett a Mária Terézia korában a politikai gyakorlat szolgálatába állított agymosással.”²²⁰

Ezek után már jobban megértjük a Habsburgok, illetve a Habsburg-pártiak érdekében megvalósított történelemhamisításnak az ő számukra való nagy jelentőségét, sőt az Árpád-ház ki-sebbitésének, fényes uralkodása nyomainak emlékezetből való kitörlésének kényszerét, aminek során és részeként nemcsak Árpád vezér és a nagy magyar királyok emlékét, hanem a régi magyar főváros nagyszerűségét elfelejtették, eltűntették. De nemcsak középkori okleveleinket, írott dokumentumainkat semmisítette meg szinte teljesen a ránk támadó ellenség az évszázadok alatt, hanem ahogy Divald Kornél írja, „Magyarország túlnyomó s hajdan legvirágzóbb rész-ének a műemlékeiből követ sem hagyott kövön”. És „Magyarországon a puszkapor feltalálása óta még rombolóbb történelmi katasztrófák nyomában évszázadok folyamán ismételtén új te-lepülések keletkeztek, amelyek az előző korszak épületeinek romjain épülve s e romok anyagát fölhasználva, még teljesebbé tették a pusztulást. Ha ily módon évszázadokra szánt monumen-tális építészeti emlékeink is elenyésztek, semmi sem természetesebb, mint hogy a szobrok és festmények, amelyek ezeket hajdan díszítették, szintén elpusztultak. A ránk maradt emlékek száma az elpusztultakéhoz képest végtelenül csekély. Nem csoda tehát, ha azok, akik dicső múltunkat voltaképen nem ismerték, rideg módon, pusztán a meglevő dolgok alapján ítélték s ráfogták Magyarországra, hogy jelentősebb kulturális és művészeti életnek a színhelye sohasem volt, és ami jelentősebb műemléke napjainkig fennmaradt, ez valamennyi külföldi mesterek alkotása.”²²¹ Mikor azonban Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Rómer Flóris korszakalkotó fellépésével a régiségek kutatása új lendületet vett nálunk, és sok műkincs került nyilvános-ságra, megdőlt a minket lejárató vélemény, hogy jelentős művészi élet nálunk sose volt vagy azt harmadrangú idegen mesterek jelentették, ami miatt századokkal elmaradtunk a nyugattól.

²¹⁷ Pusztaszeri (1985), 115.

²¹⁸ V. ö.: Darai (1995).

²¹⁹ V. ö.: Köpeczi (1986).

²²⁰ Pusztaszeri (1985), 115.

²²¹ Divald (1903), 5-6.

„A kutatás mai állása révén nyilvánvaló”, írja Divald 1903-ban, „hogy határszéli várme-
gyeinknek a mohácsi vész korában túlnyomóan németekkel benépesített városain kívül, de itt
is csak a török hódoltság koráig, a német hatás hazánkban művészi tekintetben épp oly jelen-
téktelen volt, mint politikai téren, s hogy ha Európa művészeti mozgalmaiban, mint a keresz-
tény népek sorában a legfiatalabb kulturális nemzet, később pedig történelmi viharai miatt, a
magyarság nem is jutott vezető szerephez, nem egyszer volt a legelső azoknak az európai nem-
zeteknek a sorában, amelyek a művészi téren korszakonként vezérszerephez jutó népek vívmá-
nyait közvetlenül vették át s többé-kevésbé önállóan tovább is fejlesztették.”²²² Például a csúcs-
íves építészet stílusának meghonosításával Németország keleti felét, a reneszánszéval az összes
közép- és észak-európai országot megelőztük, amiért egyik sem lehetett annak közvetítője fe-
lénk. Sőt Prokopp Mária szenzációs felfedezése Boticelli esetében az, hogy kezdeti művészet-
ének magyarországi befolyásolásáról van szó a magyar késő gótikus stílus által. Ez a mi Zsig-
mond király korabeli későgótikánk a legfejlettebb, a legfényesebb Európában. A reneszánsz
kezdetének magyarországi magas színvonaláról pedig éppen Boticelli esztergomi szereplése
tanúskodik: „1470-ben jutott el a hír Firenzébe, ... hogy Botticelli milyen pompás Erényábrá-
zolásokat készített Corvin Mátyás király híres Magyarországon a Firenzében is ismert, jeles
humanista Vitéz János primás-érsek Studiólójában.” Így aztán „a Mediciek számára éppen a
magyar primás-érsek dicsérete volt a döntő érv, hogy Botticellit a szolgálatukba fogadják”. Ak-
koriban „igen gyakori volt az itáliai művészek magyarországi foglalkoztatása”.²²³

És ez azt mutatja, hogy nemcsak tovább fejlődtek önállóan Magyarországon az idegenből
merített művészeti vívmányok, hanem voltak eredeti vonások is művészetünkben. „Így a Ko-
losvári-testvérek prágai szent György-szobra is, amelyet egy kiváló műtörténész a renaissance
kori híres lovasszobrok előfutárjának tart, s amelyet a külföldi művészet-történelem rendszerint
a német szobrászat kapcsán tárgyal. Ez emlék mestereinek több alkotásáról van tudomásunk,
amelyek a prágai szent György-szobornál jóval jelentősebbek is lehetnek, de nyom nélkül el-
enyésztek. Hogy az említett szoborhoz fogható műtörténelmi jelenség emlékünknél több is volt,
azt nem nehéz elképzelni, ha végig pillantunk a pusztulások hosszú során, amelyeken keresztül
Európának egyetlen országa sem esett át annyiszor és oly nagy mértékben, mint Magyaror-
szág.”²²⁴

A keresztény kultúra művészetének virágai már a tatárjárás óta pusztulnak. Az akkor fel-
gyújtott székesegyházaink, templomaink gerenda tetőzete leégvén, „évekig fedetlenül lévén ki-
téve az idők viszontagságainak, kevés kivétellel újjá kellett építeni mind”. Ezért „változatlan
állapotban a tatárjárás előtti időből, ennek lezajlása után aligha maradt fenn jelentősebb építé-
szeti emlék Magyarországon; maga a történelmi katasztrófa művészettörténeti szempontból
véve még azért is fontos, hogy a Franciaországból Európa szerte akkoriban szétszivárgó csúcs-
íves építészet gyors elterjedését elsegítette.”²²⁵ Így aztán az országnak éppen a pusztítás miatt
a legtöbbet szenvedett része, a Duna–Tisza-köze, illetve e két folyót környező „vidék lett e
tatárjárás után nemzeti létünk és kultúránk legvirágzóbb színhelye az utolsó Árpádok és a ve-
gyes házbeli királyaink korában, amidőn az Anjoukkal Magyarország világhatalmi állást ér el.
Hazánk említett részein terültek el érsekségeink és püspökségeink székhelyei, amelyek, miként
egyebütt Európában, s különösen a középkorban, úgy nálunk is főhelyei lehettek a művészi
életnek. A török hódoltság korában Magyarországnak ez a legvirágzóbb része sínylette meg
legtovább és a legnagyobb mértékben a muzulmánok dülését, még pedig olyannyira, hogy sok,
hajdan virágzó helységről és városból a nevén kívül semmi sem maradt ránk, s ott, a hol új
települések keletkeztek a régiek helyén, ez utóbbiak romjaiból építkeztek, úgyhogy belőlük kő
kövön nem maradt. Hajdani székesegyházainkról egykorú hazai és külföldi források sokszor

²²² Divald (1903), 6.

²²³ Prokopp (2008), 50.

²²⁴ Divald (1903), 7.

²²⁵ Uo.

emlékeznek meg az elragadtatás hangján, miként királyaink, főpapjaink és főuraink palotáiról is.”²²⁶

Városainknak, kastélyainknak, kolostorainknak a török elől nagy számban elmenekült lakossága ingó művészeti emlékeink értékesebb darabjait magával vitte a hódoltságtól mentes határszéli városainkba, kastélyainkba, kolostorainkba, amelyek és kincseik azután majd azoknak a területeknek a viszontagságaiban veszttek oda. „A hűtlenségi pörök címén megindított vagyoneklobzások kapcsán több közvetlen adatunk is van arra nézve, hogy egy-egy főúri kastélyból, mint például a XVII. században külföldön is híres késmárki Thököly-várkastélyból, szekérszámra hurcoltatott el a császári udvar műkincseket Bécsbe. Régi várainknak a bécsi udvar kívánságára történt tömeges lerombolása II. Rákóczy Ferencz szabadságharcának a leverése után, profán emlékeink pusztulását tette teljessé.” De ez még nem minden, ennyi még nem volt elég: „II. József császárnak kolostorokat eltörlő rendelete folytán sok, évszázadok viharával dacoló műemlékünk vált elhagyottá, dőlt romba, úgyhogy ma már csak dűledezett, pusztá falak jelzik a helyüket. II. József császár 140 kolostort törlött el. Ezek között voltak a bencések, ciszterciták és pálosok kolostorai is, akik nemcsak a tanítás terén, de művészettörténeti szempontból véve is nevezetes szerepet töltöttek be nálunk, bár ez utóbbi érdemük behatóbb méltatásával eddigelé még senki sem foglalkozott. A kolostorok eltörlésével egyidőben a szerzetesek kincstárát, templomaik felszerelését is elkobozták. Az egykorú lajstromok bizonyossága szerint ekkor rendkívül sok, anyagi és művészi értékénél fogva egyaránt szerfölött becses olyan tárgy került kótyavetyére, amelyet szerzeteseink még nemzeti királyaink korából, tatár és török elől bujdosva rejtettek el és őriztek meg.”²²⁷

5.2. A szelídebb erőszak rendszere

Az ellenreformáció és a Habsburg ellenes nemesség felszámolása mellett a kormányzati hatalom megerősödéséhez a török elleni győztes háború is hozzájárult. Az 1699-es karlócai békével majdnem egész Magyarország Habsburg uralom alá került, úgyhogy nem maradt erő, amely szembeállt volna a Habsburgokkal. Hatalmuk „felívelése oly átütő erejű volt, hogy közvetlenül Budának, az ország szívének a visszafoglalása után, az 1687-es országgyűlés nemcsak a Habsburg férfiág öröklési jogát fogadta le, hanem kiterjesztette ezt az előjogot a dinasztia spanyol ágára is, és lemondott a törvénytelen császári rendelkezésekkel szembeni fegyveres ellenállás ősi jogáról. Ugyanez a diéta polgárjogot adott 167 külföldinek, a Habsburgok új arisztokráciájának, mely megbízható testőrsége lett a most már öröklődő Habsburg uralomnak. De az alkotmányos garanciáknál is biztosabb alapot jelentett a Habsburgoknak a földbirtokrendszer teljes újjászervezése az országban.”²²⁸ Minthogy az ország nyolctizede török uralom alatt volt, azt a császári hadsereg által meghódítottak nyilvánították és a rajta lévő birtokokat a korábbi tulajdonosoknak, akik immár császári alattvalók lettek, nagy váltságdíjjal kellett megváltaniuk. Ebből óriási összegű bevétel keletkezett, és a kisajátítás réme fenyegette a nemfizetőket. Így a nemkívánatos személyektől törvényes ürüggyel meg lehetett szabadulni, és a császárhű katolikusok nagy adományokat kaphattak. És „az egyre inkább németesítő tendenciákat mutató felsőpapság fokról fokra befolyásosabb lett. Sok külföldi egyházi testület és pap özönlött az országba a nemzeti érzelmű hazai papság megbénítására.”²²⁹

Ezek a tényezők elsőprő erejűvé tették a XVIII. század elejére a Habsburg monarchia hatalmát a birodalomban, amit a Rákóczi-vezette szabadságharc sem tudott legyőzni, akit szövetségesei és a franciák is cserben hagytak. A magyar várakat lerombolták és a török alatt az elnéptelenedett területekre magyarokat, németeket, románokat, ruténeket és szerbeket telepítettek, de leginkább németesítő szándékkal, Habsburg párti patriotizmussal, különösen a katonai határőrvidéken. Mindennek méretei a XIX. századi amerikai bevándorláshoz voltak hasonlóak.

²²⁶ Uo.

²²⁷ Divald (1903), 8-9.

²²⁸ Jászi (1982), 126.

²²⁹ Jászi (1982), 127.

III. Károly király alatt (171–1740) a birodalom kereskedelmi és vámunióra lépett, bár a magyar nemesség ennek erősen ellenállt, hogy ne kelljen adóznia. Előtte I. Lipót közös alkotmányt akart, de az elmaradt, viszont a Károly által szorgalmazott és magyar rendek által elfogadott *Pragmatica Sanctio* mint „1722–32-es magyar törvény nemcsak a leányág magyarországi trónutódlási jogát jelentette ki, hanem egyúttal azt is, hogy a császár minden királysága és országa (Németországon kívül) *indivisibiliter* és *inseparabiliter*, azaz feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul kapcsolatba kerüljön Magyarországgal és a hozzá csatolt országokkal és területekkel a trónra jogosult császár jogára alatt. A dokumentum – bár ünnepélyesen hangsúlyozza a magyar rendek előjogait – elismeri a magyar korona országainak örökös kapcsolatát a dinasztia más országaival, s ezt a kapcsolatot az iszlámmal szembeni harcban létrejött védelmi szövetségként magyarázza... A Habsburg-birodalom, amely eddig pusztán katonai, dinasztikus és patrimoniális egységet képviselt, a *Pragmatica Sanctio*-ban nyert első ízben jogi megfogalmazást és ezzel együtt bizonyos morális összetartó erőt.”²³⁰

Mária Terézia (1740–1780) „új, egyéni eszközökkel folytatta a dinasztia hagyományos céljainak megvalósítását: az egyesítés, a németesítés és a katolizálás munkáját.”²³¹ A magyar arisztokráciát Bécsbe csábította, a köznemességet pedig a lovagakadémia, a Theresianum és a magyar nemesi testőrség keretében kívánta átnevelni.²³² Az arisztokrácia többnyire el is németesedett, de a testőrírók megfordították a velük kapcsolatos terveket, és a magyar felvilágosodás élharcosaivá váltak.²³³ „A császárnő azonban nemcsak folytatta dinasztiaja régi abszolutisztikus hagyományait, hanem két új, nagyon lényeges elemmel gazdagította is az osztrák állam-eszmét. Az egyik az a tevékenysége volt, hogy amellyel az országok korábbi laza konglomerátumából egyre egységesebb és erősen központosított bürokratikus államot hozott létre.” A másik, hogy „kormányja az egész birodalomban... egy sor alapvető társadalmi reformot hajtott végre”. De „átfogó kulturális tevékenysége más oldalról az udvar és a jezsuiták kizárólagos befolyása alatt álló merev abszolutizmus szellemét sugározta. Őszintén kívánta a köznép jólétét, de kizárólag a régi Habsburg szellemében és annak szűk határai között. Még a nemesség uralmát is meg óhajtotta őrizni társadalmi téren... A szellem birodalmában is visszariadt az újtól. Cenzorai valóságos háborút viseltek a betiltott könyvek ellen.” Viszont „pontosan a császárnő módszerei vezettek elkerülhetetlenül a nemzeti érzés és eszme kialakulásához azzal, hogy lefektették a nagy néptömegek anyagi és szellemi kultúrájának alapjait. Bármennyire osztrák, sőt németesítő jellegűek voltak a császárnő törekvései, munkája nemzeti szempontból is forradalmivá válhatott abban az értelemben, hogy a parasztság nagy tömegeit felébresztette több évszázados álmukból... eljutni a nemzeti tudat első, homályos fokára. Mária Terézia munkája a nemesség kiemelkedő elemei szempontjából is forradalmi volt. A német és francia kulturális hatások, melyekkel a császárnő pompás nemeztközi udvarában naponta kapcsolatba kerültek, ellenhatásként ráébresztette őket a maguk alig létező, elmaradott nemzeti nyelvének és irodalmának tudatára. Ez a folyamat játszódott le Mária Terézia testőrségének soraiban, ahol néhány lelkes, fiatal magyar kritikus vagy költői lélek magasabb szintre emelte a sorvadó magyar irodalmat és kidolgozta újjáélesztésének programját.”²³⁴

A „forradalmár despota” II. József élethalálharcot vívott a magyar feudalizmussal, mellőzte Magyarország Szent Koronáját és az országgyűlést, „egy vonással eltörölte a jobbágyságot, s bevezette az általános adózást, a közteherviselést... Bejelentette a jobbágyság korlátlan költözési jogát. Megengedte, hogy a földesúr engedélye nélkül házasodjanak, szakmát tanuljanak, iskolába járjanak, s szellemi foglalkozást űzzenek. Ezek az intézkedések megrémítették a feudális magyar köröket, annál is inkább, mivel az elmaradott parasztság teljesen félreértette a

²³⁰ Jászi (1982), 132.

²³¹ Jászi (1982), 133.

²³² Más kérdés, hogy utóbbi mintáját Rákóczi testőrségéből vette. (Ballagi, 1878, 25-27.)

²³³ Dévay (1764), Előszó. Ballagi (1878), 46-52.

²³⁴ Jászi (1982), 138-144.

humanista császár terveit, és helyenként nyílt felkelésbe tört ki. Erdélyben rettenetes parasztfelkelésre került sor Horia és Cloșca vezetése alatt... A helyi kormányzat területein József figyelmen kívül hagyta a régi területi felosztást, és császári hivatalnokok kezébe adta a közigazgatást. Elválasztotta a igazságszolgáltatást a közigazgatástól, és mindenütt megpróbálta mellőzni a régi feudális hatóságokat.” És „bár nem szüntette meg a római katolikus egyház kiváltságos helyzetét, a protestánsokra és a görögkeletiekre is kiterjesztette a szabad vallásgyakorlást... Hétszáz kolostort és zárdát oszlatott fel, csaknem 40 ezer szerzetessel, illetve apácával. A megmaradt rendek szigorú állami felügyelet alá kerültek... Mind a polgári, mind a büntető törvénykönyvet haladó alapokra helyezte, és az egész birodalomban érvényre emelte. Ugyanakkor szinte lázas telepítési politikába fogott annak érdekében, hogy képzett mesterembereket hozzon be Európa minden tájáról. Elődei paraszttelepítő munkáját is folytatta nyílt németesítő tendenciával. A németet vezették be államnyelvként a Monarchia egész területén, ugyanakkor úgy szervezték át az egész iskolarendszert, hogy az ifjúság ezen a nyelven tanuljon. Ez a mérész, de elsietett politika, mely tökéletesen félreértette a nemzeti fejlődés egész lélektanát, új korszakot nyitott nemcsak Magyarországon, hanem Csehországban és Horvátországban is. II. József akarata ellenére a nemzeti ellenállás tényleges előmozdítója lett.” De ez „inkább a nemzetségek növekvő féltelme volt, hogy attól, hogy a közigazgatásban betöltött szerepüket, állásukat átveszik a német hivatalnokok.” Mégis a francia forradalom hírére „az idegengyűlölet és a német nyelv iránti ellenszenv... hevesen nyilvánult meg a birodalom más részeiben is”. II. József rendszere összeomlott, rendeleteit a türelmi rendelet és a jobbágyszabadítás kivételével visszavonta és visszatért a régi alkotmányhoz.²³⁵

Utána I. Ferenc (1792–1835) rendszere teljesen megmerevedett „a francia forradalom okozta földrengés” miatt és a Monarchia sorsát kérdésessé tevő irányzatok bomlási folyamatot, az öntudatra ébredt tömegek törekvései válságok sorát indították. A császári abszolutizmus és a nemzeti és politikai demokrácia került szembe, és előbbi rendőri és katonai erővel akadályozta meg utóbbi érvényre jutását, aminek sikere folytán európai vezető szerepre tett szert a Szent Szövetség vezető államaként. Benne Metternich vezette Ferenc-féle rendszer megvédte magát az alapjait rengető támadástól, de a Monarchia későbbi felbomlási okait magából kitermelve. Mert ezt a rendszert fél évszázadig működtetve „a birodalom végleg képtelenné vált magáévá tenni a kor követelményeit, bevezetni azokat a reformokat, amelyek nélkül egy állam sem létezhetett Európa szabadabb és demokratikusabb légkörében.”²³⁶ Ezt ismerték fel a magyar reformkor hangadói, azért lépett fel Széchenyi István és Wesselényi Miklós a magyar ügy mellett.

Ha ellentmondást találunk a reformkori és a '48-as eszmék, valamint a nem magyar nemzetiségek törekvése között, annak oka, hogy a magyaroké is teljesen el volt nyomva, előbb azért kellett küzdeni a Bécsi Udvarral, s ez a harc külön folyt, nem a többi nemzetiséggel együtt. Ezért javasolták, hogy előbb legyen magyar függetlenség, aztán jöhet a többi nemzet ügyének megoldása. Így a korszak legjelentősebb tényezője a nemzeti egység és önrendelkezés volt, ami ellen az *ancien régime* minden irányban folytatta öngyilkos küzdelmét. „A rendszer a német nacionalizmust nem kevésbé gyűlölte, mint a magyart vagy az olaszt (amelyek ebben a korszakban a legfejlettebbek voltak), de semmi kifogása nem volt az ellen, hogy egy nép a maga körében beszélje, ápolja, sőt fejlessze saját nyelvét. A nemzeti gondolatban azok az elemek rémítették meg különösen, amelyek az akkori európai államrendszert kívánták megdönteni, s a nemzeti területeket akarták egységes alapokon újjászervezni.”²³⁷ Természetesen ilyen államrendszert megdönteni akaró és a nemzeti területeket újjá szervező törekvések nem a kis népek körében éledtek ekkor, ez tehát visszavetítés Jászi részéről. És ekkor még a külső ösztönzés és támogatás se indult el ilyen irányban a nagyhatalmak részéről, akiket a Szent Szövetség elrendezése kielégített. Viszont, ha ő nem is említi külön, mi tudjuk, hogy a magyar nemzeti

²³⁵ Jászi (1982), 135-127.

²³⁶ Jászi (1982), 147.

²³⁷ Jászi (1982), 154.

törekvések esetében hamarosan kenyértörés és szabadságharc, valamint trónfosztás következett. Aminek leverése egyáltalán nem riasztotta el sem az olasz, sem a délszláv és román nemzeti függetlenségi törekvéseket.

5.3. Kiszakadási törekvések a birodalomból

5.3.1. Szeparatizmusok

A magyar kiszakadást a Habsburg Monarchiából már a Kelet Népe-vita²³⁸ Széchenyi és Kossuth között felvetette, amit Széchenyi a magyar megsemmisülés tragédiájába torkolló útnak látott már 1841-ben, és annak megvalósulása kezdetekor 1848. szeptemberében ő összeomlott. A Habsburgok-trónfosztásának is volt előzménye a Rákóczi-szabadságharcban. Először úgy látszott, hogy Kossuthnak lesz végül igaza. Az 1848-as párizsi forradalom hatása Bécsi zavargásokhoz vezetett, és Metternichet a császár menesztette, akinek „negyvenéves rendszere egyszerre csak összeomlott a nép örömmujjongása közepette. Az abszolutizmus teljesen elvesztette lába alól a talajt, s egyik napról a másikra elfogadta Magyarország teljes függetlenségének tényét anélkül, hogy világosan megértette volna az új alkotmányos helyzet igazi jelentőségét, vagy megpróbálta volna ezt az új alkotmányt összhangba hozni a Monarchia többi részének állapotával... De ahelyett, hogy komoly erőfeszítéseket tett volna a birodalom új, demokratikus alapokra helyezésére és az oly különböző kulturális szinten álló nemzetek és népek fejlődési lehetőségeinek ésszerű összehangolására, a régi abszolutisztikus, militarista rendőrállam az alkotmányos engedmények első percétől kezdve csak a pillanatra várt, hogy eltörölje a népek szabadságjogait, és visszaállítsa a régi önkényuralmat.”²³⁹

Erre az első lépés I. Ferenc József császárrá tétele volt, aki ellenállt minden újnak, pedig akkor még megmenthető lett volna a Monarchia. A magyar szabadságharc orosz cári segítséggel történt leverése utáni megtorlás azonban nem ért célzt, és a magyarok passzív rezisztenciája után a kiegyezés dualista rendszerével megvalósultak a '48-as alkotmány vívmányai. Kellett hozzá Ausztria Poroszországtól elszenvedett königgrätzi veresége is, a Monarchia mély válsága. De Ausztria ebből se tanult, „most, hogy kizáratott a német birodalomból, és elvesztette itáliai birtokait, a szent római birodalom délibábja szertefoszlott”, nem tett lépéseket „Ausztria történeti missziója felé, amely abból állt volna, hogy otthont, védelmet és nemzeti fejlődési lehetőséget nyújtson a Közép-Európában teljes elszigeteltségben vagy honfitársaiktól elszakadva élő kisebb nemzetek számára.” És „a magyarok is csak saját nemzeti államuk problémájával törődtek. Nem fogták fel igazán az új helyezett követelményeit, s nem tették fel a kérdést, hogy mi fog történni a Monarchia többi országával és nemzetével, amelyekkel a Pragmatica Sanctio összeköti őket.”²⁴⁰ Fontos körülmény volt a nemzetiségek kiszakadási törekvései felé, azaz a későbbi széthullás irányába, hogy Ausztria a Poroszország elleni visszavágás érdekében egyezett ki a magyarokkal, – a császár a felsőbb osztályokkal, – hogy biztosítsa a németek ausztriai és a magyarok magyarországi vezető szerepét. Sőt Ferenc József – az ottani erős cseh és lengyel nemzetiség miatti – az ausztriai nehéz parlamenti helyzeteket magyar segítséggel oldotta meg mindig. Az ultrakonzervatív császár rokonszenvezett a magyar nemességgel, „változhatatlan politikai dogmaként fogadta el a dualista kiegyezés rejtett tartalmát, azt, hogy a magyar feudális osztályok garantálják az uralkodónak hadserege és külpolitikája egységét, az pedig teljesen szabad kezét ad nekik a belpolitikában, különösen az ország nemzetiségei feletti uralom terén.”²⁴¹

Ez az uralom pedig a Deák Ferenc felfogása szerinti Eötvös József-féle nemzetiségi törvény ellenére is erőszakos asszimilációvá, magyarosítássá vált a végrehajtás során. A törvény szándéka a béketeremtés volt a hatmillió magyar és a hét és félmillió más nemzetiségű között.

²³⁸ Széchenyi (1841). Kossuth (1841), amely Kossuth egyetlen itthon írt könyve. V. ö. Baráth (1900a, 1900b).

²³⁹ Jászi (1982), 160.

²⁴⁰ Jászi (1982), 181-182.

²⁴¹ Jászi (1982), 418.

Megegyezés a hajthatatlan nemzetiségi követelések és magyar szélsőséges álláspont között. Előbbi felosztotta volna az országot nemzeti alapon különálló közigazgatási egységekre, utóbbi egységes magyar nemzetállamot akart. „E cél elérése érdekében Eötvös törvénye úgy rendelkezett, hogy a nemzetiségeknek legyenek saját elemi és középiskoláik, és bizonyos arányban a felsőoktatásból is részesedjenek; korlátozás nélkül fejleszthessék egyházi intézményeiket; a nem magyar középosztály megfelelő részt kapjon az állami hivatalokból; a megyék, járások és falvak helyi közigazgatása a lakosság anyanyelvén történjen; és általában akadálytalanul fejlődhessen a nemzetiségek kulturális és nemzeti élete. Az egész elképzelés azon a gondolaton alapult, hogy a nemzetiségek ne alkossanak különálló területi vagy nemzeti alapon szervezett egységeket, hanem egyénileg kapjanak ugyanolyan jogokat és lehetőségeket, mint a magyar állampolgárok. A hivatalos megfogalmazás szerint 'a magyar nemzeti egyenjogú tagjai' lettek. A 'magyar' szó itt (a feudális kor szellemében, amely a többi nemzethez tartozó nemességet is egységbe tömörítette a magyarral) nemcsak a magyarokat, hanem az ország összes állampolgárát jelentette.”²⁴²

A nemzetiségek azonban ekkorra már kifejlődött öntudattal bírtak, s a Magyar Királyság határain kívül élő rokonaik a nemzeti tudat és az önálló állam kiépítése terén előre léptek, mintát, biztatást nyújtottak. Így aztán „bár elfogadták az ország politikai egységének elméletét, a nemzetiségi törvény engedményeit nem tartották megfelelő garanciának nemzeti létük biztosítására, és területi autonómiát kívántak.”²⁴³ De az akkori erőviszonyok között új kiegyezést kötni lehetetlen volt, ezért már a nemzetiségek is elfogadták volna a törvény betartását, mert alkalmazása a belső harcok közepette egyre kevésbé érvényesült. Pedig Deák még úgy gondolta, hogy „a magyarnak olyan nagylelkűnek, olyan igazságosnak kell lennie, hogy azok az elmaradottabb népek, amelyekkel ősi közösségben élünk, úgy tekintsenek ránk, mint idősebb testvéreinkre, aki nem uralkodni akar fölöttük, hanem vezetni őket a jog és a kultúra ösvényein.”²⁴⁴ Ám ettől a szellemtől az új politikai vagy uralkodó réteg eltávolodott, a csak nevében szabadelvű pártpolitika eszközével magának biztosította a befolyásos állami hivatali és megyei közigazgatási állásokat. Amelyekből kevés volt, ezért a nemzetiségi középosztályt igyekeztek kizárni belőle. A velük való együttműködés hiánya azonban visszaütött, és a magyar dzsentri réteg is hanyatlani kezdett. Az ország nagyfokú gazdasági fejlődésében szerepet játszóknak között sokan voltak, akik azokban az évtizedekben váltak magyarrá. Az egységes nemzetállam eszméje lett a győztes eszme, aminek hatására a nemzetiségek végleg az elszakadásban látták jövőjüket.²⁴⁵

5.3.2. Az olasz és a délszláv irredenta

Irredenta az a törekvés, amikor egy nemzeti közösség ki akar szakadni addigi államából, hogy nemzettestvérei államához csatlakozzon. Az olasz egység létrejöttével az ausztriai olasz közösség ellenállhatatlan vágyat érzett csatlakozni Olaszországhoz. Annál is inkább, mert a nagy múltú műveltségét az ausztriai lét nem engedte kibontakozni. Az olasz irredenta egészen mozgalommá vált, támogatta az olasz kormány is, azaz nyilvánvaló volt, hogy elkerülhetetlen. Ausztria mégsem egyezett bele a kölcsönösen előnyös olasz ajánlatba, hogy a dél-tiroli területért cserébe Trieszt és Fiume szabad város, a nemzetközi kereskedelem központja lett volna.²⁴⁶ Ez volt aztán az egyik oka az olasz kilépésnek is a hármasszövetségből és az antant hatalmak felé fordulásának, aminek eredményeképpen megkapta aztán Dél-Tirolt is és Triesztet, Fiumét is. Meg nem erősített felfogás szerint Dél-Tirolért kárpótlásul a Saint Germain-i békében a nyugat-magyarországi területeket kapták, amiből lett Burgenland tartományuk,²⁴⁷ hogy önálló

²⁴² Jászi (1982), 409-410.

²⁴³ Jászi (1982), 410.

²⁴⁴ Jászi (1982), 412.

²⁴⁵ Jászi (1982), 413-415.

²⁴⁶ Jászi (1982), 493-496.

²⁴⁷ V. ö. Csihák (1915).

államot alkossanak és ne csatlakozzanak Németországhoz, illetve, hogy ne erősítse a szlávokat, akik igényelték maguknak, mint az északi és déli szlávokat összekötő folyosót.

„Az irredenták közül kétségkívül a délszlávoké volt a legveszélyesebb, hiszen ez vezetett végül a világháborúhoz és a Monarchia összeomlásához, de még ez sem tekinthető természetéből adódóan megoldhatatlannak... A délszláv helyzet fő vonásai lehetővé tették volna, hogy a délszláv népek feltartóztathatatlan nemzeti egységtörekvése a Monarchiára nézve kedvező útra terelődjön, s a nemzeti integrációt ne Belgrád, hanem Zágráb vagy Szarajevó teremtsen meg.”²⁴⁸

5.3.3. A román irredenta

A románok nagy száma az Osztrák-Magyar Monarchia területén és a Román Királyságban, valamint a dákoróman eredet tanával tüzelt nemzeti öntudat volt az oka a román irredentának, amely „az összes román terület” egyesítésére tört. A Habsburg Monarchia hatalmas kulturális és gazdasági fölénye a Román Királysággal szemben azért nem gyakorolt végül meghatározó vonzóerőt az erdélyi románokra, mert nem biztosította az akadálytalan nemzeti fejlődést saját keretein belül az ott élő románság számára. Pedig „a román kultúra valódi magja Erdélyben alakult ki, ahol néhány messzire látó magyar fejedelem tudatosan támogatta a románság nyelvi és egyházi kultúráját. Ilyen körülmények között viszonylag egyszerű feladat lett volna megőrizni a az erdélyi románok kulturális és gazdasági fölényét a királyság területén élők fölött. Az erdélyi románok ugyanakkor a közigazgatás, a nyugati kultúra elsajátítása, a fegyelmezettség és a morális tartás terén is felülmúlták a román királyság lakosságának zömét, amelyet megrontott a fanarióta uralom, vagyis azoké a görögöké, akik török támogatással, ázsiai szellemben kormányozták az országot.”²⁴⁹ Azaz a román irredenta iránya megfordítható lett volna, hogy a regátiak akarjanak az erdélyiekhez, így a Monarchiához csatlakozni, és szintén ebbe az irányba hatott a románok félelme a pánszlávizmustól. A két román király törekvése is a *modus vivendi* kialakítása volt a Habsburg-monarchiával. Ám a magyar nemzeti egységtörekvés erőltetése – mesterséges magyarosítás – miatt sok erdélyi a Regátba ment vagy menekült és ott az irredenta kampányt erősítette, amely mozgalom hatása Erdélyben már a román tömegeket is elérte. S emiatt az első világháború küszöbén az is felmerült, hogy Románia letér a hármas szövetségtől és csatlakozhat az antanthoz. Ami aztán meg is történt, és a jutalom érte Erdély volt.²⁵⁰

5.4. Türelmesség—türelmetlenség

Takács József igen őszintén, velős megfogalmazással élve, a *türelmességben* jelölte meg magyar sorsfordító jellegzetességünket,²⁵¹ még ha e fogalom lejáratódott is a 20. században.²⁵² Sok más fogalommal együtt, hiszen a politika a fogalmak mögötti értelmezést és cselekvést azok eredeti értelmével összeegyeztethetetlen, sőt összeférhetetlen módon is képes volt végezni. Türelmességünket a mellérendelő gondolkodással és a kiválóan együttműködő tevékenységgel lehet magyarázni. Nálunk a vallási és nemzeti türelmesség törvény volt az Erdélyi Fejedelemségben, a legtovább Európában, míg akkor máshol ártatlan emberek tízezreit gyilkolták le az igaz eszme nevében. A Habsburgokkal megszűnt a türelmesség a nyugati és középső országrészünkben, és irtózatok indultak a türelmesség földjén: inkvizíció, keresztény testvérharc, idegen és magyar katonák harca, zsoldosok egymás közti rivalizálása. A Szent Liga felszabadítónak nevezett háborúja magyar népiirtásnak is beillett, még Erdélyben is elkezdtek a jezsuiták a türelmességet felszámolni. A magyar katonákat, mivel nem fordultak népük ellen, elbocsátották, akik vezért kerestek, s találtak is Tököly és Rákóczi személyében. „A kuruc harcok leverése után újra népiirtás kezdődött. A protestáló magyart csak a mocsárvilág védte meg.

²⁴⁸ Jászi (1982), 502.

²⁴⁹ Jászi (1982), 497-498.

²⁵⁰ Kloska (2016). V. ö. Galántai (2000), Hajdu–Pollmann (2014), Jeszenszky (1994) Julier (1933), Szabó (2009), Szijj (2000).

²⁵¹ Lásd: „A régi magyar kultúra alapvonása a határozott tolerancia, emberrel, állattal, növényvel, egyáltalán az egész természettel, az egész világgal szemben.” (Bencze, 2003, 273.) V. ö. Cser (2016).

²⁵² Takács (2003), 141-150.

Az egész Országban bekövetkezett az, ami a Habsburgok által uralt részen Ferdinánd óta folyt. Megkezdődött az összeuszításra való nevelés, a magyarság szétforgácsolása. Magyarat magyarra, katolikust protestánsra, szomszédot szomszédra, testvért testvérré uszíták. Az utolsó életben maradtakat az idegeneknek kellett eltenniük... Egyes vidékeken teljesen kiirtatták egymással a lakosságot, majd ezt követte a békésnek hazudott betelepítés. Aztán az idegenek javára telekkönyveztek... A madéfalvi események után a katolikus hit érdekében más síkra kellett terelni a magyarírtást és népírtást. Erre jó példát szolgáltatott a francia nacionalizmus. A kalapos király ezt ki is használta. Magyarírtásra felbérelte az oláh Horeát és társait, amit a történetírás hűbéri ellentétnek állít be.”²⁵³

Takács keserűen állapítja meg, hogy mialatt itt „az Árpádok előtt és alatt a lovas népeket a türelmesség jellemezte, a Habsburgok alatt a türelmetlenségre való nevelés volt a cél. A Horea segítségével kieszközölt népírtás után ez megváltozott. Következett a kényszerszülte türelem korszaka.”²⁵⁴ A magyarság látta, hogy ellenségeket, Habsburgokat szolgáló idegeneket telepítettek a nyakára, katonai stratégia szerint elhelyezve az országban. Egy hirtelen jött forradalom teljes kiirtással fenyegetett. Nem volt egy színmagyar lakosságú vármegye, és a szabad királyi városok is részben idegenekből álltak, de még a szász városok is kaptak ilyeneket, mivel a rebelleket támogatták. A Székelyföld a legnagyobb idegenek nélküli országrész, aminek szélén már voltak oláhok, és oláh ezred „vigyázott” a székelyekre. A reformkorban a magyarság kényszürtürelemből volt óvatos, a forradalom vértelen volt, de Jellasics hamar beindította a Habsburgok ördögi tervét. Ezen terv értelmében magyartalanítani kellett volna az országot. Isteni szerencse volt a jobbágyszabadításról szóló törvénycikk. Ha ez nem lett volna, akkor az idegen ajkú jobbágyságot urai ráveszik a magyarok lemészárlására. Így azonban a jobbágyság megoszlott, csak kevesen hallgattak uraikra, sokan tanácstalanul vártak, és sokan a magyar forradalom pártjára álltak. Ha az idegenajkú jobbágyság kiáll urai mellett, akkor vége a magyar nemzetnek. Nem ok nélkül gondolkodtak a nemzet nagyjai nemzethalálban. Nagyon közel volt hozzá a nemzet.”²⁵⁵

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után ezért már nem lehetett visszaállítani a jobbágyságot, mert a jobbágyok a császár ellen fordultak volna. De, amit nem tudtak megtenni a forradalom alatt, meg akarták valósítani a minden türelmességtől mentes Bach-korszakban, miközben az idegenajkúak követelték a forradalom leveréséért a jussukat. Sok-sok hazudozás után az uralkodó látszatkiegyezést kötött az összes követelődzője ellenségével, a magyarsággal. A politika a birodalom érdekeit a katolikus egyház berkein belül akarta érvényesíteni, az egyházon keresztül irányított uszítás és türelmetlenség tartotta össze a birodalmat. Mivel a császár kénytelen volt kiegyezni a halálraítélt nemzettel, a vezérvonal az ország gazdasági tönkretétele lett. „A császáriak számítását a zsidók akadályozták meg. A zsidók egy része már magyarérzelmű volt, s magyar érzelemből is cselekedett, de a legtöbben a saját zsebük hasznára hozták helyre a halálraítélt nemzet nemzetgazdaságát. Ezért a bécsi udvar valósággal sugallta a zsidók iránti ellenszenvet. Ez is a katolikus papságon keresztül működött. A magyarokkal akarták kiirtatni a zsidókat, s az idegenajkúakkal a magyarságot. Ezért ment a zsidóellenes uszítás, s ugyanakkor a nyelvi-nemzeti uszítás is. A birodalom felbomlása után a Kisantant államai elsőszámú ellenségei nem a zsidók, hanem a magyarok lettek. Ezen államok mohósága miatt a sorrend megfordult, s a zsidóírtás még néhány évre eltolódott. Később a zsidóírtást a magyarokkal akarták megcsináltatni. *Bár a Kisantant több zsidót gyilkoltatott le, mint a magyarság, mégsem beszélnek róla. Sőt a Kisantant fővédnöke – Franciaország – sincs messze az első számtól a zsidóírtás listáján.*”²⁵⁶

²⁵³ Takács (2003), 144-145.

²⁵⁴ Takács (2003), 145.

²⁵⁵ Takács (2003), 145.

²⁵⁶ Takács (2003), 146.

Takács a türelmetlenséget a továbbiakban is főszereplőnek látja, mert a szétesett birodalom türelmetlen, mohó népek osztozkodtak, akik magukat nemzetnek tartották, nemzetállamnak, holott a többségük mondvacsínált volt, és sosem volt történelmi tényekre hivatkoztak. „Egy soknemzetiségű birodalomból, amelyet a rossz irányított, több soknemzetiségű államcskát hoztak létre, amelyeket szintén a rossz szándék vezérelt. Tették mindezt az akkora nagyon használatos *'Népek, nemzetek önrendelkezési joga'* jelszavának teljes megtagadásával. A béke Franciaországban kötött, s minden *'győztes'* állam francia módra szeretett volna egynyelvű államot alakítani. Tehát ki kell irtani először az összes másként beszélőt, majd a másként gondolkodót. Úgy cselekedtek, mint a franciák. Fennkölt jelszavakat hangoztatva, demokráciáról, jogegyenlőségről beszélve irtották a népet. Történelmi kegyhelyek, falvak, temetők tűntek el, új falvak születtek egy hasból húzott határvonal mentén. A Kárpátok medencéjében megszűnt mindenforma türelmesség a más iránt.”²⁵⁷

Tehát a magyarságnál „ennek a türelmes és multikulturális beállítottságnak hátrányai is voltak a magyar történelemben. A türelem ugyanis a társadalmi–politikai életben oda vezetett, hogy a türelmesen elfogadott, a magyarság közé bevándorló népek egyrészt nem voltak hasonlóan türelmesek. Másrészt a magyar társadalmi-politikai ellenállás mindig passzív rezisztenciaként jelentkezett, akár a Habsburg elnyomással szemben, akár később a nemzeti szocializmussal, majd a szovjet nemzetközi szocializmussal szemben. Természetesen ez a passzív rezisztencia – főként az utóbbiakkal szemben – nem bizonyult sikeresnek, jobban mondva nem volt sikeresen dokumentálható. A hosszan tartó türelem néha gyors, váratlan fölkelésekben, eleve kudarcra ítélt szabadságharcokban robbant ki (például 1848-ban, 1956-ban).”²⁵⁸

Takács nem hallgatja el, hogy a trianoni trauma hatására a csonkaországban is akadozott, szünetelt a türelmesség, ahol először a menekültek áradata szülte a türelmetlenséget: a pesti munkanélküliek rovására előnyt élveztek az elszakított országrészek menekültjei. A rövid idejű kommunizmus is fokozta a türelmetlenséget, s annak folytatása a láthatatlan kommunisták részéről Horthy alatt. Valamint a hirtelen felduzzadt létszámú úr, katonatiszt, vasutas stb, akik nem tudtak szakmájukban elhelyezkedni, és sok lett az olcsó munkaerő is. „A visszacsatolásoknál némelyik katonai egységek úgy jöttek, mint a gyarmatba, pedig a nép felszabadítókat várt. A belbiztonság emberei a rendes emberek között keresték az árulót... Családegyesítésekről beszéltek a rádióban, de valójában hallgattak azon családokról, amelyeket az új határ vágott el. Türelmetlenség volt minden új határ mindkét oldalán, kivéve azt a részt, ahol visszaállt az Istenszabta határ... A két világégés közötti és a második alatti korszak mégis a türelmesség korszaka volt. De ez a türelmesség teljesen más, mint az Árpád-kori. Már Európában mindenütt nagyban folyt a zsidóirtás, de a kissé kibővített csonkahan még a zsidók menedékekül szolgált. Itt pattant el a húr a legkésőbbben, s azért látszik iszonyatosnak, mert eléggé gyorsan folyt. Akármilyen is beszélnek, itt maradt életben a legtöbb zsidó. A második párizsi feldarabolás után legalább három évig népiirtások, áttelepítések, kitelepítések következtek. Most már Bukarest is követte a prágai nyájas politikát (soha be nem tartott szép törvények leírata, s hangoztatása) és látszólagos jogokat ad. Többek között kintről látszó önkormányzatot a székelyeknek. Aztán jön a világmegváltó kommunizmus türelemparancsa. Légy türelmes, bántsad a vallást! Légy türelmes, irtsd ki a más! Mindenki egyforma lesz! Mit jelent ez az utolsó, talán azt, hogy nem létezhet két ember a földön. A világmegváltó kommunizmus alól a látszatforradalmak meghozták a felszabadulást. Ez nem szabadulás, hanem szabad dűlás. Sajnos csak a türelmetlenség lett felszabadítva, kiszabadítva. Nagyon nehéz lesz a türelmetlenség rossz szellemét visszazárni a palackba.”²⁵⁹

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Bencze 2003), 275.

²⁵⁹ Takács (2003), 147.

6. Mulasztások és reménykedések

6.1. A román oldalon

Bretter Zoltán szerint „nem teljesen tanulság nélkül való, ha kicsit közelebbről megvizsgáljuk, hogyan sikerült Romániának egységes nemzetállammá válnia és mind jobban megközelítenie az idegennélküliség célját.” Ott, ahol a „területi nyereség” a történelmi „megkésetttség” árnyékában az „egyneműsítő önkény” forrásává vált. Bretter következtetése az, hogy „a multikulturalizmus diadalmas kisöprése Romániából olyan zsákutca, amelyről Bibó István adott jó jellemzést: a nacionalista hisztéria, amely eluralkodik a nemzeten, a nemzeti alkat (a politikai kultúra) torzulásával jár.”²⁶⁰ Ehhez pedig a román meghatározottságok figyelembe nem vétele vezetett. Azaz mulasztás, a feltétlen szükséges munka el nem végzése, a hatalom könnyebb végének megragadása. Mert nem számoltak azzal, hogy „a román fejedelemségek nagyon későn, a XIV. században alakultak ki, utolsóként a számottevő európai hatalmak közül” és „ezt az államalakulási folyamatot a végtelen instabilitás jellemezte. Kurta uralkodói szakaszok váltogatták egymást, voltaképpen minden szabályszerűséget – elsősorban a dinasztikust – nélkülözve. A halmozódó lemaradás(ok) leküzdésére 1859-ben adott először lehetőséget a két román fejedelemség, Havasalföld és Moldova egyesülése; de még inkább a román királyi dinasztia általános stabilitást nyújtó és eredményes modernizációs szakaszt elindító megteremtése, 1866-ban.”²⁶¹

De mivel „a sikerek perdöntő előfeltétele a világtörténelmi konjunktúra” volt, a fogyatékoságokat a román nemzeti tudat számára gyártott mítosszal pótolták. És a modernizáció hiányának tehertétele Nagy-Románia létrejöttével kényszerpályára lökte az országot. Ugyan „Erdély bekebelezése a regáti román politika célkitűzése volt”, de ezzel „olyan szerencse érte”, amire valójában nem volt felkészülve. Annyira nem, hogy képtelen volt figyelembe venni az erdélyi románok törekvéseit. Ők ugyanis korábban inkább maradtak volna az Osztrák–Magyar Monarchiában, és „csak 1914-től kezdve kezdtek el gondolkodni Erdély elszakításán”. És az elszakítás után teljesülve szerették volna látni eredeti céljaikat, eszményeiket, például az önrendelkezést. „Miközben a csatáren eleve megpecsételődött ezen eszmék sorsa”, minthogy elárulva addigi szövetségeseit, „a román királyság titkos megállapodást kötött Franciaországgal és Oroszországgal, melyben a háborúba lépésért cserébe ígéretet kapott Erdély annektálására.” A háborús győztesek oldalára kerülve, már nem a demokrácia és az etnikai elv érvényesítése volt napirenden, hanem „1918. december 1-jén a románok gyulafehérvári egyesülési gyűlése (békemenete) a háborús zsákmány birtokbavétele volt”. Ezért „a trianoni szerződésen nem múlt már semmi”.²⁶²

Mert ettől kezdve a románok írták az események forgatókönyvét, amelyet Barta Ferenc így foglal össze:

Már 1918. november 9-én a Román Nemzeti Tanács felszólította Magyarországot Kelet-Magyarországra, a történelmi Erdély átadására. A magyar kormány, mint aki nem érti a dolgot, másnap tárgyalásokat javasolt a helyzet tisztázására.

A románok 1918. november 10-én hadat üzentek Németországnak, de a háború másnap véget ért. A románok a győztesek közé kerülve már Erdély megszerzésére törtek, amire az 1916-os vereségük óta vártak türelemmel.

Így aztán az aradi november 13-14-i tárgyalásokon a magyarokkal nem akartak eredményt elérni, hiszen Iuliu Maniu aközben már Párizstól memorandumban kért engedélyt a román hadseregnek az erdélyi bevonulására.

November 15-én döntött a Román Nemzeti Tanács nemzetgyűlés összehívásáról Gyulafehérvárra, amit november 20-án hirdettek ki.

²⁶⁰ Bretter (2015).

²⁶¹ Uo.

²⁶² Uo.

Biztosra menve, a december 1-jei nagygyűlés előtt, már november 24-én a Román Királysághoz való feltétel nélküli csatlakozásra szólították fel a helyi tanácsokat.

Az Erdélyi Román Tanács novemberben román gárdákat szervezett, és azokat a magyar kormánnyal akarta felfegyvereztetni.

Eközben a Károlyi-vezette magyar kormány az antant partneri jóindulatát kereste azzal, hogy a gyulafehérvári gyűlésre való utazáshoz ingyenes különvonatokat biztosított.

Azaz a magyar kormány semmit nem tett a román készülődés ellen, aminek céljáról tudhatott a román röpiratokból, melyek barbár magyarokról szóltak, akik akadályai a dákoromán kontinuitás jegyében elérkező, az ősi román földeket a Tisza vonaláig visszaszerző fényes román jövőnek.

November 30-i gyűlésén a Központi Román Nemzeti Tanács szépen hangzó nemzetiségi, vallási, kulturális és politikai jogokat hirdetett meg a leendő román állam alapelveiként: teljes nemzeti szabadságot az összes együttélő nép számára, akik saját maguk közül választanak vezetőket, saját nyelvükön végzik a közoktatást, a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, valamint számarányuk szerint képviselik magukat az ország törvényhozásában és kormányzásában, továbbá az ország minden vallási felekezete egyenlő joggal és szabadsággal élhet. Ezeket a 1918. december 1-jei gyulafehérvári kiáltvány megismételte.

1918. december 1-én egyoldalúan, azaz nem törődve a magyarok, a szászok és a többi nemzetiség véleményével és szándékával, kimondták a románok által Nagy-Erdélynek nevezett 26 történelmi vármegye elszakadását Magyarországtól és bejelentették Erdély Romániához csatlakozását.

A kolozsvári Ellenzék című független napilap december 3-i száma ezt írta: „Nyitott kaput döngtet a román nemzetalkotó erő, amikor a nem létező magyar elnyomás ellen hadakozik. Viszont hamis vágányokon jár, ha a világ legdemokratikusabb köztársaságából a legoligarchikusabb, legkorruptabb monarchiába akarja átcsalogatni az erdélyi román népet a faji ébresztő szírénahangjával.”²⁶³

Erdély Romániába történt bekebelezése miatt viszont „a modernizációs kihívás elviselhetlenné vált. Immáron három olyan régiót kellett egy állam területén összehozni, amely még az előző, kisebb és mégiscsak homogénebb állam kulturális, társadalmi, gazdasági különbségeit sem küzdötte le. A modernizáció mindkét szakasza, az 1867-től 1918-ig tartó első és a két világháború közötti második is tele volt ellentmondásokkal”. Kiemeltnek tekinthetjük „a faluváros megosztottságot, ami aztán számos további, megoldhatatlannak látszó problémát szült, és végső soron a vasgárda, a sajátos román fasizmus hallatlan intellektuális sikeréért is felelős.” A regáti városiasodás foka 1912-ben 18 százalék, és „város és falu között éles etnikai különbségek is megjelentek, a modernizáció folytán.” A századfordulón „a városokban a románok aránya csak 68,59 százalék, Moldovában mindössze 54,55 százalék. Az 'idegenek' között Moldovában az állampolgárság nélküli zsidók aránya a városokban majdnem 40 százalék. Nem ritkák azok a városok sem Moldovában, ahol a zsidók abszolút többségben vannak, például a fővárosban, Iasi-ban. 1912-ben Bukarestben a román etnikumúak aránya 70 százalék körül mozog, de bizonyos szakmákban az 'idegenek' túlsúlya meghatározó: fogorvosok, szakácsok, kereskedők és szolgáltatók körében az 'osztrák–magyarok' vannak többségben, és a többi foglalkozási ágban is jelentős a jelenlétük.” Ehhez jött aztán 1919-ban a erdélyi nemzetiségek ottani majdnem fele aránya.²⁶⁴

Kijelenthető, hogy „az anyagi, gazdasági, intézményi és főleg a kulturális képességek” hiányában „növekedési válság” lépett fel, amivel az ország vezetése nem nézett szembe, hanem „liberális többséggel megszavazott új alkotmány 1923-ban kimondta, hogy 'Románia egységes nemzetállam', jóllehet ettől még beláthatatlanul messze volt Nagy-Románia multikulturális valósága. Az ó-romániai politika azonban – a transzszilván regionalizmust szorgalmazó

²⁶³ Barta (2018).

²⁶⁴ Bretter (2015).

románokkal is ellentétben – heves központosításba kezdett, és az új intézményeket Ó-Romániából származó káderekkel és kimustrált politikusokkal töltötte fel. 1938-ban maguk a románok is tiltakoztak egy memorandumban a románokat is el(ó-)románosító, balkanizáló politika ellen.” Ám II. Károly nem fogadta őket, „aki épp a királyi diktatúra bevezetésével foglalatoskodott, ami megalapozta a következő 60 év önkényuralmi hagyományát. A felemás demokrácia intézményei is, de főleg a saját tulajdonnal rendelkező egyházak, a felekezeti oktatás, a civil szervezetek – egyszerűen: autonómiák – és az ’idegenek’ kezén lévő vállalkozások még sikerrel ellenálltak a regionális különbségeket csak ügyel-bajjal leküzdő románosításnak. A magyar lélekszám legnagyobb vesztesége a 200 000 megélhetési kivándorló volt.” Eközben „a teremtés messianisztikus indulata vezérelte és vallásos áhítat lengte be a kulturális egyesítés misszióját, ami a Nagy-Románia létrejötte utáni új nemzedéket hajtotta. Világos volt, hogy valódi politikai aktivitás nélkül a kulturális teremtés megmarad pusztá intellektuális játszadozásnak. A politikus és népi próféta Corneliu Zelea Codreanu, a vasgárda és a Szent Mihály Arkangyal Légiosai mozgalom megteremtője elbűvölte a harmincas évek ifjúságát, amely megterhelte őt mindenható hatalommal, hogy a kulturális küldetést politikailag véghez vigye. A légio aszketikus, harcos szerzetesrend volt, közvetlen kapcsolatban a nemzeti megváltással, viszont intellektuálisan jelentős mozgalommá a harmincas évek értelmisége tette. A fiatal román értelmiség legjobbjai, gyakori párizsi és berlini tartózkodásuk idején, vigyázó szemüket a román parasztra vetették. Olyan kulturális minta kidolgozásán fáradoztak, amely képes meghatározni a mélyrománságot, s ezzel egyesíteni, ami csak formailag volt egyesültnek tekinthető, azaz létrehozni Romániát. Romániának egyik pillanatról a másikra nagyra kellett válnia, regionális hatalommá, miközben évszázadokon keresztül nagyhatalmak kénye-kedvének kitett, periferikus, balkáni országcskák voltak, amelyekből hirtelen Nagy-Románia lett.”²⁶⁵

Ilyenformán „a két világháború között létrehozták az ideológiát, a ’48 utáni kommunizmus s kivált a ’65 utáni posztstálinista Ceausescu-rendszer sikerre vitte az ’egységes román nemzetállamot’. Csakis egy önkényuralom volt képes a valamiféle kóros elváltozásnak tekintett multikulturalizmust a gyökereinél kezelni. A két világháború közötti központosítást hatékony államosítás egészítette ki, aminek célja az iparosítás és ezzel együtt a városi lakosság számának felduzzasztása, a földművelő munkássá alakítása. A hajdani mélyromán paraszt átváltozik folklorisztikus álparasztta, az életformák meg egységesülnek a kiszolgáltatott, szegény, városi munkás valóságában. Ha nem is lesz mindenki román érzelmű, de mindenki románul él. A multikulturalizmus lebomlását a kivándorlás teszi teljessé. Ceausescu németeket ad el az NSZK-nak (kivándorlási útleveleért cserébe fizet az anyaország). 1992-re már csak közel 9000 zsidó, 120 000 német maradt Romániában, és a magyar lakosság aránya is szinte megfeleződött. Az 1930-as 10 százalékról a 2011-es népszámlálás adatai szerint 6,5 százalékra csökkent. A fogyatkozás újabb nagy hullámát az 1987–2004 közötti ’megélhetési kivándorlók’ teszik. Számukat 180 000 főre becsülik. Ez a Trianont követő kivándorlás nagyságrendje.”²⁶⁶

Ezenközben „a románok azonban mindettől nem lettek boldogabbak. A mind kisebb etnikai diverzitás mind nagyobb nacionalizmussal és páratlanul sok népzenei tévécsatornával párosul.” Lucian Boia ezt „a bibói ’históriát’ így írja le: ’Nemzedékek sora nevelkedett egy árnyalatok nélküli nacionalizmus szellemében, egy olyan történelem ígézetében, melyben a románoknak mindig igazuk volt, tévedni pedig mindig »mások« tévedtek; olyan történelem ez, mely »gyanúsán« egységes és egy olyan eleve a románságnak »elrendelt« térben zajlik, melynek ismertető jegye az egységesség, amit egy olyan nép alakított ki, amelyiknek tagjai a nagy célokban mindig egymással szolidárisak voltak.’ Az a nép pedig, melytől sohasem állt távol ’idegen’ minták követése (lett légyen szó a zsarnokság keleti, görög, török mintáiról, avagy nyugati, francia, német mintákról), most hajlamos az ’idegenre’ mint valami gyanúsra tekinteni. És persze azokra a román értelmiségiekre is, akik ’idegen’ mintákat követve a románok

²⁶⁵ Bretter (2015).

²⁶⁶ Uo.

romántalanításának titkos ügynökei” szemükben. „A szomorú következtetés az, hogy itt érnek véget a történelmek. A romániai zsidóké – az egykori zsidó többségű Jászvásár ma már teljes mértékben román, a németeké – hiába Klaus Iohannis államfő sikere, az egykori német többségű városokból a németek már eltűntek, de közeleg a vég a magyarok számára is. 2032-re egymillióra apadhat a számuk, de az egykori erdélyi fővárosban, a magyar többségű Kolozsváron már 20 százalék alatt van az arányuk. Így a multikulturális Romániának is hamarosan végleg befellegzett. S jóllehet ilyen esetekben a kulturális adaptációs kényszer sokat enyhül, de ezzel együtt egy nemzet elveszítheti megújulási, kreatív képességeit is.”²⁶⁷

A 100 éves évfordulóra kiadott közleményében az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács a centenáriumi megünneplésével szembeni magyar távolságtartást az utóbbi száz év történelmének alapvető hiányosságával indokolta. Abban a tekintetben, hogy „Erdély és Románia egyesülésének a centenáriuma felkínálja a románoknak és a magyaroknak a lehetőséget, hogy újjáélesszék az 1918-ban megfogalmazott s beígért eszményt: ’legyünk a románok, a magyarok, valamint a többi államalkotó kisebbség olyan hazája, amely elkötelezett minden közössége vágyainak valóra váltása iránt’. Az aláírók felhívást intéztek honfitársaikhoz és a hatóságokhoz, melyben azt kérték: ’tiszteljék meg a centenáriumi azzal, hogy elvetik a nacionalista uszítást, kerülnek a konfliktust, illetve teret nyújtanak a reményeknek meg az építkezésnek’... Az aláírók megállapították: Erdély a komplementaritás terepe volt, és újra azzá válhatna, újra a vallási és a kulturális pluralizmus modellje lehetne. Az Erdélynek jellegzetességet kölcsönző identitások, valamint hagyományok ápolása a románoknak és a magyaroknak egyaránt hasznára válik. Mindkét nemzeti közösség biztonságát szolgálják a stabil határok és a kisebbségi jogok tiszteletben tartása. ’Ma semmi sem állítja szembe a románok és a magyarok érdekeit. A magyarok kulturális és területi autonómiatörekvései a jobb szervezés iránti vágyból fakadnak, s mint ilyenek mindannyiunk javát szolgálják. Az autonómia és a függetlenség fogalmai közötti zavar fenntartása némelykor félreértéseket takar, máskor pedig rossz szándékú manipulációt – állapították meg. A nyilatkozat kitér arra is, hogy ma semmi nem állítja szembe Románia és Magyarország érdekeit. A két állam vezetőit érő bírálatoknak, nem kell érinteniük a két nép hosszú távú kapcsolatát. Azt is rögzíti, hogy a romániai magyarok egyenlő s elidegeníthetetlen javaslattevési jogokkal bírnak a közös állam és haza újjáépítésére vonatkozó modellek tekintetében.”²⁶⁸

Az évforduló kapcsán az erdélyi jövőről sokan beszélnek, és mint Czeglédi Andrea fogalmaz, „van közös a magyar, székely, német és román lakosság mindennapjaiban. Ez pedig a Bukarestben basáskodó mindenkor román kormány miatt érzett elégedetlenség. Az infrastruktúra hiánya, az aránytalanul nagy, népnyúzó adók, az oktatás silánysága, az egészségügy hiányosságai (a beteg örül, ha némelyik kórházból élve távozik), a mindent behálózó, túlzott adminisztráció és korrupció egyaránt érint minden nemzetiséget Erdélyben. Erre kezdenek rájönni egyre többen a románság körében is, autonómiát, Erdély önálló államiságát fontolgatva. Az erdélyi románság autonómiatörekvéseinek fő szószólója Sabin Gherman újságíró, aki évek óta hangsúlyozza, mennyire káros Erdély egészére a bukaresti tolvajok harácsolása. Véleménye szerint a nemzetiségek közti együttműködés a kulcs az autonómia megvalósításához, nem pedig az asszimiláció. Ezzel a megállapítással tökéletesen egyet lehet érteni. Az egyetlen út, amely Erdély fejlődéséhez, lakosai boldogulásához vezet, az összefogáson alapszik. Sokan felhorkannak ezt hallva nemcsak románok, hanem a magyarok, székelyek közül is, saját jussuk elsőbbségét hangoztatva. Akadnak szép számmal olyanok is, akik ezt mégis helyesnek vélik. Talán meglepően hat, de románok is akadnak, akik támogatják az ötletet. Román családok magyar és német nyelvre oktatják gyermekeiket, magántanárt fizetve, így lépve a haladás útjára. Valamilyen előszelét érzik egy új kornak? Lehetséges... Ők azt mondják, hozzátartozik az erdélyi és európai kultúrához, hogy a gyermekeik Erdély nemzeteinek nyelvét ismerjék és beszéljék. Látják más európai országokban, hogy az efféle tudás hasznos és működő dolog, amely az országok

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ MTI (2018).

fejlődését segíti elő, a jövőt pedig ennek megfelelően képzelik el. Vannak magyarok is, akik az erdélyi autonómiát Svájc mintájára, többnemzetiségű, többnyelvű- és kultúrájú államként képzelik el.”²⁶⁹

Az utóbbi időben – mint láttuk, – már vannak román történészek, akik látszólag kritikusan viszonyulnak mind az 1918-as marosvásárhelyi gyűléshez, mind az utána történt román állami területszerzéshez. Szegő Iván Miklós mutat rá erre a látszólagosságra, amikor az itt többször idézett Lucian Boia legutóbbi magyarul megjelent könyvét²⁷⁰ ismerteti. Boia megállapítja, hogy „Erdélyre Romániának nem volt történelmi joga, Besszarábiával és Bukovinával ellentétben, ... hiszen Besszarábia valóban 1812-ig román fennhatóság alatt állt, Erdély viszont sosem képezte a román fejedelemségek részét.” És szerinte „az erdélyi románok jobban örültek volna az autonómiának: Románián belül is (1918 után), de korábban akár egy föderatív Habsburg-monarchiában is. Az első világháború előtt ezt akár jobban is szerethették volna, mint a Kárpáton túli Romániával, a Regáttal való egyesülést”.²⁷¹ Ám Boia úgy gondolja ma, hogy „a duális monarchián belüli erdélyi autonómiát ellehetetlenítette Magyarország kiválása az Osztrák-Magyar Monarchiából 1918 őszén. Az erdélyi románok Bécs és Bukarest között még hezitáltak volna, de Budapest és Bukarest közül csak az utóbbit választhatták.” Ugyanakkor „a gyulafehérvári román népgyűlés ... nem pótolhatta a népszavazást”, mert „a népgyűlésen nem vettek részt a magyarok és a szászok, s a gyűlést a román hadsereg bevonulásakor tartották”.²⁷² Boia a pártatlan leíró szerepében tetszeleg azután, amikor arról beszél, hogy a románoknak szerencséje volt, mert „Bukarest az antant mellé állva az első világháborúban Erdély megszerzésére tört. De ezzel lemondott az antanthoz (Oroszországhoz) tartozó Besszarábiáról. Végül az antant úgy nyert a háborúban, hogy a cári Oroszország összeomlott, így Erdély és Besszarábia, sőt Bukovina is Nagy-Románia részévé vált a két világháború között.”²⁷³

De a szerencsééhez kellett az a kettős árulás, amit Románia elkövetett azzal, hogy előbb a fontosabbnak tartott Besszarábia visszaszerzéséért a központi hatalmakat hitegette és aztán 1916-ban átállt az antant mellé és betört Erdélybe, hogy megszerezze azt. „Ám gyors vereséget szenvedtek, és Bukarest a központi hatalmak uralma alá jutott. Csak Moldvában tudták tartani a franciák által újjászervezett románok az antant keleti frontjának déli szakaszát. Ott az oroszokkal együtt küzdöttek, míg 1918-ban összeomlott a cár uralma. Ekkor a románok különbéke-re kényszerültek Berlinnel és Béccsel. 1918-ban így voltaképpen az antantot is elárulták. És miután Oroszország után hamarosan összeomlott a Német Birodalom is, az Osztrák-Magyar Monarchia pedig szétesett, Románia 'szerencsését' a továbbiakban már a győztes antant hatalmak – történelmi érvekkel nem igazolható – kelet-európai törekvései kovácsolták, és a magyarokra nézve végzetes békediktátum véglegesítette.”²⁷⁴

Ezt még Boia azzal tetézi, hogy az elmúlt száz év alatt folytatott elnyomó és beolvasztó politika által kialakult mai helyzetet próbálja visszavetíteni, mint ami utólag igazolja a békediktátumot, és most már meg kellene vele békélni egy nemzeti feletti nézőpontból: „Legyen ez a szerződéssorozat akár jó, akár rossz (vagy jó is meg rossz is) az eltérő nézőpontok függvényében, mégis ez a mai Európa keresztlevele. A második világháború után, majd jóval később, a kommunista tömb összeomlását követően végbement területi változások nem módosították érdemlegesen a kontinens térképét az első világháborút lezáró rendezéshez képest. Sőt, több az első világháború nyomán kialakult nemzetállam vagy utódaik azóta sokkal homogénebbek lettek, létezésük indokoltsága ma kevésbé vitatható, mint 1918-ban. Az akkor megszületett rend

²⁶⁹ Czeglédi (2018).

²⁷⁰ Boia (2015).

²⁷¹ Szegő (2015).

²⁷² Szegő (2015).

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ Uo.

visszafordíthatatlan.”²⁷⁵ Viszont Boia nézőpontja tehát minden csak nem nemzetek feletti: tisztán román nemzeti szempont mindez a megbékélésre biztatás, mert nem akarja jóvá tenni a károkat, amit az általa ’francia típusúnak’ nevezett politikai nemzeti modell okozott a kisebbségek kollektív jogainak kizárásával.

Igen furcsa, sőt megengedhetetlenül embertelen, Boia azon érvelése is, hogy „a ’versailles-i rendszer’ ha kezdetben nem is hozott létre ’kifogástalan’ nemzetállamokat, kiindulópontot jelentett azok ’nemzeti jellegének időben elhúzódó konszolidációjához, a többségi nemzet javára és a kisebbségek kárára’. Szerinte a nemzetállam ugyanis ’a maga módján eleve asszimilál’, ám ez az asszimiláció szerinte ’a második világháborúban, majd a kommunista korszakban kiegészült az etnikai és kulturális homogenizáció erőszakos programjával’ (holokauszt, németek kitelepítése-kivándorlása).”²⁷⁶ Azaz mintha meg lenne engedve az emberkísérlet, nemzeti kisebbségek kárára és egy születendő nemzet javára: amelynek megszületése esetleg még most is várat magára? Ám Boia elhárítja a románokról a felelősséget, felvévén a tárgyilagos szemlélő szerepét, amikor is előveszi a jól ismert indoklást, hogy „a legdrámaibb döntés, Ausztria–Magyarország feldarabolása, már csak a tények szentesítése volt. A birodalom magától omlott össze, és a békekonferencia nem tett mást, mint hivatalossá tette az új helyzetet.”²⁷⁷ És ugye, Románia pedig kénytelen volt bekebelezni Erdélyt és hozzáfogni a kedvére való homogenizáláshoz.

S miután Boia úgy érzi, mindent megtett a fennálló helyzet hegeli szükségszerűségkénti igazolására, megengedi magának, hogy elismerje: „az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása megbontotta a térség geopolitikai egyensúlyát. Ugyanis a versailles-i rendszer figyelmen kívül hagyta a földrész biztonságát – véli. Az első világháború előtt jól működő hatalmi egyensúly bomlott fel. Bár a nemzetállamok léte szerinte igazságosabb volt, mint a soknemzetiségű birodalmaké, de ezek az államok nem tudták sem magukat megvédeni, sem Európa biztonságát garantálni.” Amihez Szegő hozzáteszi, hogy „az egyensúlyhiány máig sújtja térségünket, hiszen a létrejött kisállamok... kiszolgáltatottá váltak a nagyhatalmi játszmáknak a 20., sőt – úgy tűnik – a 21. században is.”²⁷⁸ Egyetértünk vele, és biztatunk a helyzet megváltoztatására, ami Erdélyben a románság és magyarság kiegyezése, a térség régi fényének helyreállítása, a közös boldogulás útjának választása.

6.1. A magyar oldalon

Az egyik magyar honlapon kibontakozott ideai vita hozzászólója szerint „Trianonról ma is érzelmi alapokon álló legendák, megfogalmazások léteznek igen sokszor a médiában is, melyek igazodnak egy réteg érzületéhez. Ez a felfogás nem engedi a reális elemzések során megállapított eredmények köztudatba való átmenetét. Pedig erre nemcsak szükség van, hanem az elkövetkezendő időszak egyik feladata a történelmi múltunk helyes értelmezése minden felesleges túlfűtöttségtől mentesen.”²⁷⁹ Ennek megfelelően „a két szélső felfogás” aközött mozog, hogy „A magyarok nem érdemelték meg Trianont”²⁸⁰ és „Kedves magyar nacionalisták, ne Juncker elnöknél, hanem Apponyi grófnál tiltakozzatok!”²⁸¹ Utóbbit Bötös Botond tette fel, arra a saját korábbi feltevésére alapozva, hogy manapság már halott a nemzetállam fogalma, annak nincsen jövője.²⁸² Vegyük sorba ezeket a megállapításokat, hogy megfogadhatjuk a tanulságokat, vagy rámutathassunk az esetleges hibákra az érvelésben.

²⁷⁵ Uo.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ Aszalós (2018).

²⁸⁰ Orkus (2018).

²⁸¹ Bötös (2018b).

²⁸² Bötös (2018a).

Bötös azért gondolja, hogy a nemzetállamok „megszűnésre vannak ítélve”, mert a nemzetállami modell „európai találmány”, amely ugyan a 20. században elterjedt az egész világon, de „nagyon kevés helyen működött a helyi lakosság érdekében”, viszont „Afrikában és az arab világban elképesztő szenvedést, polgárháborút és kegyetlen zsarnokságot hozott”. Mert „például 1989 óta a háborúk mindössze öt százaléka robbant ki államok között. Ezzel szemben a háborúk többsége országokon belül következett be”.²⁸³ Ám ez a szemlélet igen felszínes, csak a megtörténtekeket, a jelenséget nézi, annak okait nem, sőt azokra vak, hiszen a gyarmati múltat, a gyarmatosítók határhúzásait meg sem említi, aminek következtében sok nép került más-más országba, és ez a megosztottság a gyarmattartók érdekét szolgálta. Emiatt a múltból a jelenbe ugorva mindent összemos, amit meg kellene különböztetni. Azt sem veszi figyelembe közben, hogy sem a szovjet, sem az amerikai vagy az európai uniós ember és nyelv nem született meg. A szovjet máris a múlté, az észak-amerikai földrész is zömmel angol nyelvű lett, míg az európai kísérlet most van dűlőfélben. Sőt az se érdekli, hogy az anyanyelven való boldogulás és tudásteljeség, a tudomány művelése sokkal üdvözítőbb, mint idegent erre használni. Végül pedig az emberiség, mint olyan, csakis ilyen egyes nemzeti nyelveken, műveltségekben valósulhat meg, és a nemzet alatti képződmények, etnikumok színesítik a palettát, amidőn azonban a világelsajátítást, az ember valósi szellemi erőit éppen ebben a színességben, sokféle megközelítésben láthatjuk a jövőben, míg a túlzott központosítás, uniformizálás lecsökkenti a képességet az emberiség előtt álló feladatok megoldása tekintetében.

Az iménti felszínes megközelítés folytatódik, kiterjed egyéb jelenségekre is, amennyiben Bötös szerint a nemzetállamok létét az is fenyegeti, hogy „a gazdaság és az információs világ globalizációja kihívás elé állította a nemzetállamok szuverenitását”. Mert már a nemzetállamoknak nincs monopóliumuk a nemzetgazdaság szervezése, a pénzmozgás irányítása és az információ áramlása terén. Szerinte „a Google és a Facebook átvette az irányítást, ezek a platformok ma a társadalmi valóság fő szervezői, de átvették az államoktól a térképkészítés és az ellenőrzés monopóliumát is. A digitális pénznemek ma már a pénznyomtatás állami monopóliumát támadják. A különböző kormányok nem urai a nemzetállamoknak. A pénztőke ma adóparadicsomokban köt ki”. És aztán még hoz több példát arra, hogy az egyes világcégek nem tartják be a nemzetállamok, a nemzetközi szervezetek törvényeit, előírásait, vagy az erkölcsi elveket, az elvárható emberségességet.²⁸⁴ De mindezzel az a gond, hogy túlzásba esik e jelenségek jelentőségét illetően, és nem világos, minek a nevében bírálja a világérintkezés megkönynyítésében elért eredményeket, miért is baj az, ha vannak határokon átnyúló kereskedelmi és beruházási folyamatok, és lehetne sorolni, egészen a pénzfolyamatok színességének az elvetéséig. De nemcsak azt nem látja, hogy valamiféle kripto-kommunista nézőpontot foglalt el ezekben a kérdésekben, hanem odáig megy, – és valószínűleg talán éppen ez a kiindulása is, – hogy „a jelenlegi populista politika előretörése és az autoriter rezsim felemelkedése valószínűleg a nemzetállami modell megmentésére irányuló kísérlet és az emberek jövőtől való félelemeire adott válasz. Hosszabb távon a diktátoroknak nincs esélyük fenntartani a nemzetállami modellt”.²⁸⁵ A sok bizonyítatlan állítása között tehát a következtetése sem lehet igaz, mert az emberiséget ma közvetítő nemzetek, különösen a nagy nemzeteket sehol sem „populista diktátorok” vezetik. S egyáltalán, ilyen szintű „elemzés”, mint ez, inkább vagdalkozás, egyfajta politikai kommunikáció egy „globális politikai rendszer” érdekében, de hogy az mi lenne, arról fogalmunk sincs. Ezért ebből az alapállásból megítélni a Trianon-traumát, szintén kérdéses lehet.

Rögtön a nyakunkba is kapjuk az áldást, mert Bötös szerint „Erdély és Románia egyesülése, ahogy a Monarchia és a történelmi Magyarország (Hungária) felbomlása, egy tucat nemzet számára hozta el az önrendelkezés lehetőségét, a magyarok számára a régóta vágyott tiszta

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ Bötös (2018b).

etnikai nemzetállamot.”²⁸⁶ No, itt aztán minden hamis, a Monarchia és Hungária összemosásától kezdve a „tucat nemzetet” át az önrendelkezésig és a magyarok vágyakozásáig. Nemcsak hamis, hanem ördögien kitervelten hazug. Szót sem kellene rá vesztegetni, de ezt nem Bötös találta ki, hanem a győztesek indoklását ismétli. Erdély nem egyesült Romániával, hanem az akkori Román Királyság hadserege a világháborúban győztes hatalmak engedélyével és segítségével megszállta. Ezt a megszállást sem a magyar, sem a szász lakosság nem akarta, és tragikusán, sok áldozattal jártan elszenvedte. Alig volt olyan nemzetiség, akinek nevében területet szakítottak ki Nagy-Magyarországból, amelynek ne lett volna kedvezményezett „anyaországa”. Még a szlovákok is csehszlovákok lettek, hogy a cseh anyanemzet keblére borulhassanak. Holott, ha tényleg az önrendelkezés ideje jött volna el, független szakértők elemzése szerint sem a szlovák emberek, sem a rutének nem szavazták volna meg egy népszavazáson a kiválást a Magyar Királyságból. De ez még igaz a nyugat-magyarországi szélekre is, és esetlegesen a Délvidékre, de akár Erdélyre is. Akkor miről beszélünk? És hogy jön valaki ma ezek tudatában ahhoz, hogy gúnyolódjon Csonka-Magyarországon, mint a „régóta vágyott tiszta etnikai nemzetállam”?! Egyrészt nem lett tiszta etnikumú a maradék ország sem, s Bötös elfeledkezik a békési románokról és szlovákokról, illetve utóbbiakról még sok helyen, valamint a svábjaikról, de akár a kisszámú többi nemzetiséget, etnikumot is említhetjük. Másrészt a tömörített hazug mondat még azt az állítást is magában rejt, hogy a nemzetiségek elmagyarosítása a magyar nép óhaja lett volna, holott bizonyítottan éppen a Magyar Királyságban nőtt fel sok olyan nemzetiség, és aztán vándorolt a mai lakóhelyére, amelyet aztán Trianonban a Magyar Királyság kétharmadnyi területével és a dolgos magyarság egyharmadával megajándékoztak.

Szokás lett a Trianon előtti országvezetőket felelősség tenni azért, hogy „elidegenítettük magunktól a nem magyar ajkú nemzeti kisebbségeket”, de ezt valójában soha senki nem bizonyította tételelesen, hanem az ellenséges vádak veszik át. S ha ezért „még ma sem sajnálnak bennünket nyugaton”, akkor abban nem igazság van, hanem a magyarokat elnyomó folyamat folytatása, amint azt ma Ukrajnában szélsőséges módon, de akár Romániában és Szlovákiában is látjuk, és Délvidéken is még csak reménykedünk a javulásban. De a vádaskodás érdekében a történelmi tények is mellőzhetők Bötösnél, hiszen Tisza István „háborús politikájáról” beszél, aki egyedül szavazott az I. világháború kirobbantása ellen a Koronatanácsban, és Bosznia-Hercegovina magyar bekebelezéséről, mely országot a bécsi kongresszus döntése csatolt az Osztrák–Magyar Monarchiához közigazgatásra, amelyben minden akkori nagyhatalom és érdekelt nemzet résztvett. S akkor lenne igaz, hogy ma csendben kell maradnunk Trianon miatt, elnézést kérve a 100-150 évvel ezelőtt élt magyar vezetők magyarosító politikájáért, ha az elmúlt száz évben nem az történt volna velünk pontosan, mint amivel Bötös a trianoni kedvezményezettekkel együtt minket vádol: „megtagadták tőlük az anyanyelvi oktatást”, a magyar nyelvű iskolákat bezárták még „Burgenlandban” is, sőt ott először és azóta se nyitották ki őket, valamint felszámolták vagy máig üldözik „a nemzetiségi szervezeteket, egyesületeket”, állami intézményes szinten folyik a magyarság üldözése. S ezenközben ugyan melyik kisantant államban jelent meg a Bötös által nálunk követelt „nyugat-európai demokratizálódás”? S milyen nacionalizmus volt a kisantant államaiban, ha a miénket „liberális nacionalizmusnak” nevezi Bötös?

Ne gondoljuk azonban, hogy a méltányos és mérvadónak számító hozzászólásokkal minden rendben lesz. Orkuszt Péter Miklós magunkat mentetgetése például rögtön felemlíti, hogy „a népiertástól a verbális megfélemlítésig a mai napig voltak és vannak atrocitások a magyar kisebbség ellen”. Ami igaz, mint tény, de nem helyes kisebbségnek mondani az őshonos magyar nemzeti közösséget. Ugyanakkor jogosan kifogásolja, hogy nem szokás beszámolni arról, hogy „amikor a Felvidék egy részét visszakaptuk, Horthy szlovák nyelven is elmondta a beszédét. Benes viszont kitelepítette a magyarokat és a németeket (pár tízezres népiertásról is beszélnek a történészek).” És az ennek alapjául szolgáló „Benes-dekrétumok Szlovákiában még

²⁸⁶ Uo.

hatályban vannak” mindig. Bötös írására válaszolva megkérdezi: „Miért a kommunista, hamisított történetírást, vagy a sovinszta, fasiszta szlovák történetírást kell alapul venni?” Orkusznak a mérsékeltek bizonyára felróják, hogy ha Bötös gondolatmenetét követnénk, aszerint „most is jogos lenne a visszacsatolás, mert most meg a magyar kisebbség van elnyomva. Mert most fogy a magyar, az emberi jogokat semmibe vevő román és szlovák intézkedéseknek is köszönhetően. Ez lenne az európai jog?” A mai magyarság lehetősége nemcsak az, hogy elnézést kérhet a múltért, hanem hogy „visszaveszi az elcsatolt területeket, ahogy Izrael tette kétezer év után, illetve tárgyalásokkal próbálkozik, békés eszközökkel. Hisz most a kisebbségekkel nem jól bánnak! A románoknak és a szlovákoknak miért nem mondja Bötös, hogy kérjenek tőlünk bocsánatot és önként adják vissza a területei(n)ket?” Aztán meg „Magyarország ellemezte a világháborút – legalábbis kezdetben, de nagyon sokáig egyedülként a Monarchia vezetői közül. Nem Tisza volt a császár. Nem a magyar elit irányította a Monarchiát. De még ha támogatjuk is a háborút, akkor miért kell olyan békediktátumot kötni az 1. világháború végén, ami konzerválja a problémákat, és gerjeszti a 2. világháborút?” Végül: „Trianon nem azért történt meg, mert rosszul bántunk a kisebbségekkel, ahogy a háborúk se a nacionalizmus miatt törnek ki: anyagi érdekeltségek miatt törnek ki háborúk. Trianon azért történt meg, mert a Kis-antant jutalmat kapott – teljesen mindegy, hogyan bántunk a kisebbségekkel abban a korban, amikor a britek koncentrációs táborba zárták a búrokat, de meg lehet nézni a bretonok, a baszkok, az elszászi németek, az írek, a skótok akkori helyzetét is.” Egy USA-beli fekete „1955-ben még nem ülhetett oda a buszon, ahova akart, csak a színes bőrűek kijelölt helyére, és ez senkit nem zavart se Európában, se Amerikában a politika tényezők között. Ahogy ma se mondja egyik politikus sem az araboknak, hogy vegyék már emberszámba a nőket, de még egy népiértást sem tudnak megállítani Szerbiában vagy Burmában, sőt még egy korrupt uniós országot sem tudnak fegyelmezni, vagy eljárást indítani ellene... Az első világháború célja a világ újrafelosztása volt. Mindegyik ország fegyverkezett, mert háborúzni akart az erőforrásokért. Arról nem is beszélve, hogy sok kis ország nem olyan veszélyes, mint egy nagy birodalom: az antant 'oszd meg és uralkodj!' -ot is akarhatott játszani egy hatalmas és erős ország felbontásával, amiben a kisebbségekkel szembeni bánásmód nem volt tényező.”²⁸⁷

Érdekes azonban, hogy a Trianonnal kapcsolatos álláspont „mérséklése” sem hoz kevésbé radikális „eredményt” és mentességet a félreértésektől. Aszalós Sándor szerint „a Trianonhoz vezető út igen messziről indul, és egyik fő oka a nemzetiségek létszáma, állapota, helyzete, másik ok pedig az Oroszországból induló pánszlávizmus volt. A Trianonhoz vezető út nemcsak a Habsburg Birodalom és Magyarország belügyeként tárgyalható, hanem a külpolitikai történések is erősen befolyásolták. Mindenekelőtt Oroszország szerepe és tevékenysége volt befolyással a Habsburg Birodalom életében... A reformkor idején a nemzeti öntudat kialakulása csúcspontján kevesen észlelték a nemzetiségekben rejlő veszélyt, pedig olyanok figyelmeztettek erre, mint Széchenyi István,²⁸⁸ ... Wesselényi Miklós.²⁸⁹ Wesselényi a Habsburg Birodalom föderalizálásának első programját dolgozta ki és nemcsak társadalmi reformokra, hanem a birodalom államszerkezetének és nemzetiségpolitikájának a módosítására is javaslatot tett. De Wesselényi sem mentes a XIX. században kialakult magyar nemzeti és nemzetiségpolitikai gondolkodástól. Wesselényi úgy gondolta, hogy a történelmi magyar állam határain belül, csak a magyar lehet 'államalkotó', és ahogy megfogalmazta: egyedül a magyar lehet 'polgári alkotmányunk s államunk fenntartására' alkalmas. Ahogy kifejezte a törvényhozásban és igazgatásban egy országon belül, 'több nyelv nem létezhetik'. Wesselényi politikai elemzésének téves pontjai ellenére Széchenyivel együtt előrevetítették a nemzetiségek jövőbeni viselkedését. Az

²⁸⁷ Orkus (2018).

²⁸⁸ Gróf Széchenyi (1842). Gróf Széchenyi (1858).

²⁸⁹ B. Wesselényi (1843).

1848/49-es szabadságharc pedig világosan megmutatta, hogy a nemzetiségek, elsősorban a románok, szerbek, horvátok miként is gondolják, képzelik el a saját jövőjüket.”²⁹⁰

De miért éppen Wesselényinek kellene mentesnek lennie „a XIX. században kialakult magyar nemzeti és nemzetiségpolitikai gondolkodástól”, ha minden akkor élt nyugati politikus is követi saját nemzete politikáját? Az e kérdés mögött álló túlzó követelményt a másfél-két évszázaddal későbbi felfogást visszavetítő szándék terjesztette el, azért, hogy igazolja a későbbi nekünk fájdalmas állapotokat és mulasztásokat. És e „bizonyítvány magyarázati” szükséglet arra is rámutat, hogy milyen könnyű félreérteni, félremagyarázni a saját korszak viszonyainak megfelelő fogalmazást utólagosan, a mai követelmények szintjén tárgyalva. Azaz Wesselénytől se várjunk olyat, amit abban a korban még senki nem képviselt, és amikor közismerten még Karl Marx is államalkotásra képtelennek tartotta a szlávokat. Ráadásul itt nálunk a magyar politikai nemzetként volt államalkotó, és nem nemzetiségként, etnikumként, amit később inkább szándékosan szoktak összekeverni. Azaz a többi nemzetiség érdekében is működött az az állam, nemcsak a magyaréban, és Wesselényi is erre utalt. A nemzetiségek többsége akkor még nem tudott államot fenntartani. Bizonyára Wesselényi is módosította volna álláspontját, ha azt megérhette volna, amikor már tudták, de éppen reformtörekvései miatt kellett a Habsburg árny alatt szenvednie. És főbenjáró bűn nem figyelembe venni, hogy amikor ő fellépett, akkor még a latin volt a hivatalos államnyelv, tehát az ő törekvése azt magyarrá tenni, s ez ebben a megvilágításban nem teljesen azt jelenti, mint amit ma értenek rajta.

Mindenesetre az idézett hozzászóló, Aszalós Sándor már Wesselényi könyvének címét sem helyesen írja, mert kihagyja belőle a magyar nemzetiséget. Azaz már ezzel megbicsaklik Wesselényi gondolatainak felidézése, mert így nem láthatjuk Aszalósnál, hogy Wesselényi báró egyaránt „a magyar és szláv nemzetiség’ ügyében” intézi Szózatát. Iménti gondolatmenetünket igazolja, ha az egész vonatkozó fejezetet felidézzük tőle. A fejezcím: „A’ veszély, melly különösen honunkat fenyegeti. – Honunk’ teendői. Földészeti helyzetünk’ fenyegető volta. – Polgári ’s nemzeti szétDaraboltságunk. – Különböző nemzetek’ ’s jelesen a’ szlávok’ követelései. – E’ követelések’ fontolása.” A fejezet tartalma: „Teendők: 1. A’ szlávok’ méltányos követeléseinek teljesítése. 2. A’ szlávoknak méltó bizodalomrai okadás. 3. A’ magyar nemzetiségnek öregbítése ’s terjesztése. a. Értelmi miveltségnek megszerzés és bírás czimjévé tétele. Nevelés. Népiszkolák. Kisdédóvó intézetek, mint a’ magyar nyelv’ terjesztésének legjobb módja. b. Alkotmányos és nemzeti érdekünkhöz mentő többeknek csatlása. Városokról. Föld’ népéről. Házi-adóról. 4. Mit kellene törvényhozásnak általában, ’s mit a’ legközelebbinek tenni? 5. Honosink ’s főként köztünk magyarok közti egyesség, 6. A’ magyar nemzetnek kormányáhozi csatlakozása.”²⁹¹

Reformkorunk végén Wesselényi veszélyeket lát ránk nézve, és ennek elhárítására hív fel és adja meg annak elveit, ragadja meg teendőit és keresi hozzá a saját erőt. A „slavismus” szerinte leginkább Magyarországot fenyegeti, mert a honban a magyarok inkább az alföldi termékeny, de kevésbé védhető részén, a környező hegyes részen pedig többnyire szlávok és kisebb részt oláhok élnek, ahonét támadhatnak, ahová visszahúzódva védekezhetnek, ha utóbbiak támadóvá válnának. Amire önerőből képtelenek lennének, de külső szövetségben igen. „Ezen széleknek, már hajdan időben a’ török ellen majd mindig fegyverben kellett lenniök. Később az austriai ház’ uralkodása alatt, csakugyan törökelleni védül, e’ határszél jól rendezett fenálló katonasággá alakítottatott.” Egyúttal Habsburg részről „a’ folyvást ellenségesnek tekintett magyarság ellen is biztosan használandó fegyveres erőt láttak azon határszéli sergekben. Ez volt oka, miért azok nemcsak sohasem magyarosítottak – habár magyar határszéli őrsergeknek neveztetnek is, sőt magyarok iránti idegenkedésük ’s gyűlölségök is tápláltatott. A’ Magyarhon iránti vonzalom – mellynek pedig ők is fiai – annyira nem ébresztetett – hogy ne mondjam

²⁹⁰ Aszalós (2018).

²⁹¹ B. Wesselényi (1843), 247-248.

elfojtatott – közöttök, minden polgári szellem úgy eltávolítatott tőlök, miszerint, ha sikerült volna velük feledtetni, hogy szlávok, magukat németeknek tekintnék.”²⁹²

A dolog annyiban visszaüött az Ausztriai Házra, hogy ezt az ütőképes határszéli haderőt éppen az oroszok és szlávok ellen nem használhatja, az oroszok viszont számíthatnak rá, mint velük rokonszenvezőkre. Így nálunk folytatódott a korábbról ismert nemzeti egység hiánya, amit Wesselényi igen pontos nemzeti, rendi, társadalmi és vallási adatokkal bemutat. Amint azt is, hogy az oláhok göröghitük miatt szintén az oroszokhoz húznak, az unitus tömegek nem ismerik a pápát, hanem az orosz cárt tekintik vallási vezetőjüknek, különösen mivel hitükért korábban üldözést szenvedtek az erőszakos, illetve gyorstalpáló áttérítés során, midőn a vallási sérelmek nemzetivé alakultak. Ennek gyakorlatáról reméli, hogy most már csak a múlt emléke lesz. Az ő hozzáállását mutatja e korábbi időkről: „Ennyi ok munkált, ’s ennyi követtetett el arra, hogy oláh népességünk tőlünk elidegenüljön, ’s távol tartassák. Ellenben sem nemzetileg velünk egyesítésökre, vagy is, magyarításukra; sem hozzánki édesítésökre, ’s polgári érdekeinkhez csatlásukra semmi sem tétetett. Népiskolák ’s népnevelés által lehetett ’s kellett volna leginkább, az oláh népességet magyarítani. Törvényhatóságok semmit, ’s egyesek is olly kevesen tettek ez ügyben valamit, mi, mint csepp víztömegben, nem is számítható. Csak most utóbbi időben szólította fel a’ kormány Erdély’ törvényhatóságait, a’ népnevelés’ előmozdítására, ’s nevezetesen annak az oláhokra, még pedig nyelvünk’ érdekébeni kiterjesztésére.”²⁹³ És ez tehát az oláhok műveltségének emelése, mintegy az államéletbe bekapcsolása érdekében történő „magyarítás” és magyar nyelv köztük valói ismertségének növelése. Mert püspökük a kizárólagos oláh oktatásra tett alapítványt, és az erdélyi és határszéli ezredekben csak német nyelven folyik az oktatás. Így pedig egymást nem megismerve nemhogy közeledhetne a magyar és oláh nemzetiség, hanem az oláhok magyar-gyűlölete mellé jön a németeké is. Amiből nem sok jó származhat a jövőre, mert a polgárilag elmaradottabb Moldva és Havasalföld erős nemzeti érzést közvetít az oláhok felé. A két fejedelemséget ugyanis a török birodalom nem korlátozza nemzeti létében a nagy vallási különbség miatt, az oroszoktól kapott polgári alkotmány pedig megadja nekik a Moldva korábbi részeivel (Besszarábia, Bukovina) való egyesülésre a jogot. És már Erdélyre is így tekintenek, bár erre hasonló történeti jogosultságuk nincs, de e követelések „épen olly természetűek, mellyek mind inkább öregbülő vágyok’ gerjesztésére, ’s lelkesedés’ szülésére legalkalmasabbak”.²⁹⁴

Wesselényi tehát világosan látta a valóságos veszélyt az ország széleinek és Erdélynek az elvesztésére, aminek fényében és aminek elhárítására tette meg javaslatait. Úgy, hogy figyelembe vette a korábbi Habsburg-beavatkozás miatti elnyomó gyakorlat elmélyült mérges hatását is. Ami miatt a magyar reformfolyamat sem tudott aztán ott kiteljesedni, s a helyes út folytatásához az 1848-as forradalom vesz majd irányt, és mint ismert, nem elérve a Wesselényi által kitűzött célt. Látnoki módon írta: „Ha külső viszonyok zavarandják meg a’ békét, ’s Austria akár egyedül akár más szövetségben lesz kénytelen az orosz ellen fellépni; vagy ha az által fog megtámadtatni, mielőtt a’ had’ véres kockái vetve lennének, ’s a’ győzelem erre vagy amarra eldőlné: honunk lenne leginkább ezen ellenség’ megtámadásának kitéve; ez azon beütéseinek, mellyek a’ hozzá szító ’s ragaszkodó szlávok’ tömegei által segítve ’s pártolva, olly sikeresek, ’s reánk nézve olly veszélyteljesek lehetnének. – Érdekébeni támadást eszközölvén – belháború, néplázadás és pórnép’ dühöngése áraszthatná e’ honra mind azt, mi ezekből szörny és nyomor származni szokott. – E’ tekintetben helyzetünk olly kétes; miszerint nem felette nagyított egy valakinek azon állítása, hogy ha ő muszka kormány lenne, néhány orosz és oláh papot, népszónokot, jócska mennyiség pénzt, ’s néhány teher orosz, tót, horvát és oláh proclamatiót

²⁹² B. Wesselényi (1843), 251-252.

²⁹³ B. Wesselényi (1843), 89.

²⁹⁴ B. Wesselényi (1843), 94.

küldvén az országba; egy orosz ágyú' 's bajonette' segítségével nélkül, csak a' mondott hadi készület- 's szerekkel, meg tudná az országot hódítani, 's a' magyarokat mind agyon veretni.”²⁹⁵

Wesselényi e helyzetért a megfelelő felelősséget sem elhárítva, de a magyar és a szláv (és oláh) nemzetiség különbségeit és külső (ausztriai, orosz) bujtogatását is beszámítva írja a helyzetjelentést: „Nem eszközöltetvén sem a' szlávoknak nemzetiségükkeli ugyanazonosítása sem abbai beleolvasztása – mi csak a' civilisatio' 's értelmi fejlődés' lehető magas fokra emelésével szerzendő túlsúlyunk 's felsőségünk által történhetett volna 's nem eszközölthetvén a szlávok' nagy részének polgári kötelékek- 's jogbírása-szülte közérdekek általi hozzánk kapcsolása; elkülönözve 's elválván álltak ők tőlünk mindig. E' különállás' még idegenebbé 's ellenségesebbé tételére nagy hatással volt azon gög 's megvetés, mellyet magyarok szlávok iránt – fájdalom! – nem ritkán 's nem kis mértékben viseltettek. Azért igen természetes, hogy őket a' már annyiszor említett körülmények' egymásra ható működése, 's a' szláv propagandák törekvései – nagyára²⁹⁶ nyilvános ellenségeinkké tették. A' szláv köznép csak az anyag – de nagy és tömött, – mellyet a' mozgalmak' avatottjai céljaikra biztoson 's teljesen használhatnak. – Ezen avatottaknak vágyaikat, 's törekvésük' célját kell közelebbről kivilágítanunk, – azon vágyokat 's azon célzatot, melly általok ezer meg ezer kebelbe oltva dúsan sarjadjik. Állításuk szerint honunk örökjük, 's őket illeti; mi bitorlók vagyunk. Hitők szerint ők a' nagy szláv törzsöknek ahoz nőtt ágai; 's így honunkbeli számos népességük az azonkívüli roppant szláv népesség' kiegészítő része. Ennélfogva botrányosnak 's meg nem állhatónak állítják, hogy ama hatalmas nagy test' egyik hozzá tartozó tagja, egy más – állításuk szerint – idegen, bevándorlott népnek jog ellen szerzett hatalma 's felsősége alatt legyen. Ezek a' forradalom' utján, 's a' mostani álladalmok' romjain alkotandó nagy szláv szövetséges statusok, monarchiák vagy köztársaságok felőli – már többször említett – ábrándjukban: Magyarországot Szlávországgá, 's abban a' szláv nemzetiséget céllozzák uralkodóvá tenni. Mások közöttük kegyelmesebbek irántunk. Horvát- 's Tótországot²⁹⁷ az egyik, az – úgy nevezett tót²⁹⁸ vármegyét pedig egy más alkotandó szláv álladalom' kiegészítő részévé szánván; minket magyarokat honunk' közepén azon részre szorítva, mellyet tisztán magyarok laknak, egy kis tartományocskává szigorodva – megengednének létezni, vagyis tengődni. Illy követelés emeltetik ellenünk. Mi kisebb mintában, belszenvedéseink' 's kór-állapotunk' egyik fő okakint létezett, 's létezik mind e' maiglan: t. i.²⁹⁹ a' sokak által annyira pártolt ösiség készül nagyobb modorban – talán büntetésül – létünket dönteni sírba. – A' szláv követelők mellett, túl az oláhok akarnak pörbe idézni, 's örökösödési jognál fogva Erdélyt 's Magyarhon' oláh-lakta részeit venni el tőlünk.”³⁰⁰

Wesselényi teljes joggal a világrendre, a világbékére hivatkozik e „légből kapott” követelésekkel szemben, a kortárs nemzetközi jogi állapotokra hivatkozva: „A' világ' békéje, 's népek' 's birodalmak' biztos létezetése szükségessé teszi – a' nemzetek' birtoki kérdését homály' 's zavar' korára vissza nem vinni. – Az országok- 's birodalmaknak századok, jogszerű működések 's elismert polgári élet által szentesített jelenjét sértetlennek kell minden józanul gondolkodónak tartani. Ezt csak szédelőgő theoriák vagy forradalmak' emberei tagadhatják. – Mikint³⁰¹ állana a' világ' majd minden országainak jogbeli biztossága, ha az ország' alapítóinak – nagyára hódítóinak vizsgálva jogait; abból következtetve lehetne vagy kellene a' mostani birtok' további bírhatását engedni, vagy megtagadni. Hol az ország, mellynek valaha szerzeményi eszköze ne a' fegyver lett volna? mellyik az, mellyet nem egykori hódító bírta; vagy a' ki bírja, ne egykori hódítótól szerzetté volna? Teljesen fel kellene fordulni minden fenállónak,

²⁹⁵ B. Wesselényi (1843), 258-259.

²⁹⁶ Azaz: többnyire.

²⁹⁷ Ez itt Sclavóniát jelenti.

²⁹⁸ Ez pedig a felvidéki tótokat jelenti.

²⁹⁹ Azaz: tudniillik.

³⁰⁰ B. Wesselényi (1843), 259-261.

³⁰¹ Azaz: miként.

ha illy örökségi jogkövetelésekkel vissza szabadna menni azon időkre, melyeket egészen tisztán ismerni is bajos; 's melyeknek zűréből új létre alakult Európa. Ezen ábrándos követelésekre felelni szükségfeletti; de mégis a' követelők' állításaira egy két szót. Emberi 's nemzeti jogok – mondják ők – elavulhatlanok; minek eredete helytelen, annak folyta sem lehet helyes, 's idő' multával sem válhatik azzá. – Emberek' 's nemzetek' jogai, igaz, hogy elidegeníthetlenné: de csak a' személyhez kötött jogok ilyenek, nem pedig a' birtokhoz kötöttek; mert az embernek jog- 's kötelességek által feltételezett személyessége, míg ember létezik, ugyanaz marad; de a' birtok ingatag. – Embert azon Isten-adott jogából: hogy mások jogai' sértése nélkül magát táplálja, testi 's lelki tehetségeit használja 's mivelje, 's a' t.³⁰² kisajátítani bizonynyal nem lehet; – de birtokhoz kötött jogait vesztheti emberilété' megsemmisítése vagy lealacsonyítása nélkül is; – 's ezért lehet birtoki jogra nézve elavulás, 's kell is ennek az ember- sőt nemzeteknek is anynyira időhöz kötött, 's attól feltételezett minőségét felvéve – lenni."³⁰³

Wesselényi elrettentésül még az oláh pórnép ismételt lázadásának rémét is felemlíti, mielőtt megteszi javaslatát: „Mivel paraszt-lázadás' borzasztó kitörésekor a' »le az úrral!« lenne a' véres jelszó; az urak pedig magyarok, 's az »úr« név a' magyarral egyet-jelentőnek vétetvén – azon nem-parasztokhoz is, kik az úrbán a' magyart gyűlölik, el hatna a' felidéző szó, 's így hihetőleg kezét fogna tót és oláh nemességünk' nagy része is az urak vagyis a' magyarok ellen dühöngőkkel; kikhez másfelől magyar parasztjaink, hasonlólag nyomott állapotokért, mint sors- 's cél-rokonaikhoz csatlakoznának. Vagyis ellenünk lenne minden: ki nem magyar 's nem úr."³⁰⁴ És megoldásként, ami szerinte mind a magyaroknak mind a nem magyaroknak jó lenne, a következőkre gondol. „Lássuk már: mikint lehet nekünk magunkat sikerrel védeni, mikint a' veszélyt magunktól eltávolítani, és lássuk: mikint tűzhetnek ki a' szlávok is hasznos sikert nyújtó biztos célú maguknak, 's azt mi módon érhetik el, csábítás és hiú ábránd-szülte tévirány helyett; mit csak káros csalódás' keserű érzetével 's szomorú tapasztalással fogna fizetni. Valamint sorsunk nagy részben európai eseményektől függ; úgy véd 's mentő eszközeinknek is amazokéival összeköttetésben kell lenniük, 's azokkal együtt munkáltniok. Legerősebb, legszentebb pajzsunk igaz ügyünk lévén – mindenben mit teszünk, igazság 's helyesség legyen fő zsinórmértékünk. A' szlávokra nézve is, ne csak semmit se tegyünk, mi nem helyes; sőt a' mi helyes mindent tegyünk meg. Azért teendőink' legelsőbbike: szláv polgár társainknak követeléseik közül azt mi helyes méltányolni 's teljesíteni. Ha a' honunkbeli szlávok' követeléseit, egyfelől a' helyesség, másfelől a' helyes úton kivihetőség' mértéke alá akarjuk vonni: legelőbb is meg kell különböztetnünk a' horvát- és tótországi szlávokat, – és az ország-szerte megyékben vegyesen lakókat. – Különböző ezeknek helyzetük; azért csak különbözők lehetnek követeléseik is, – és különböző jövődjük. Horvát- 's Tótország országul létezett 's létezik. Volt és van ennek, a' magyarhoz kapcsolt ugyan, de mégis saját törvényes nemzetisége. Ezek méltán követelhetik, keblükben 's bel-igazgatásukban az anyai nyelvük' helyettesévé tett latin', vagy akár élő anyai nyelvük' használatát; követelhetik, nem csak hogy családi 's magány-életben anyai nyelvükkel élhessenek; hanem hogy azt ápolhassák 's mívelhessék is. – Ezeknek jövődjük: alkotmányos lét, külön bel- és magány-életbeli nemzetiséggel; – de csak 's egyedül a' magyar alkotmányos lét' feltétele alatt 's oltalma által – polgári élte' közös működéseit a' magyar nemzettel együtt 's egyenlő módon gyakorolván. Ennyit követelni, 's illy jövődöt tűzni ki – helyes és van joguk. Többet – vagy ábránd 's helytelen túlzás, vagy közbéke 's törvényes lét elleni törekvés, avagy lázadás: 's mind a' hű polgár' mind a' hű alattvaló' kötelessége el- leni."³⁰⁵

Itt tehát a magyar országgyűlésről van szó, ahol megkülönbözteti Horvát- és Tótország lakóinak helyzetét, történelmi jogosultságait, s „az ország-szerte megyékben vegyesen lakókat”

³⁰² Azaz: többi.

³⁰³ B. Wesselényi (1843), 261-263.

³⁰⁴ B. Wesselényi (1843), 267-268.

³⁰⁵ B. Wesselényi (1843), 270-272.

e jogok szempontjából, az ilyen megkülönböztetést utóbbi nemzetiségek kis számával indokolva. Mert minthogy Erdélynek külön országgyűlése és közvetlenül a Bécsi Udvar által felügyelt Királyi Guberniuma³⁰⁶ volt, az oláhság ottani helyzetére a magyarországi országgyűlés, aminek ekkor már báró Wesselényi Miklós is tagja volt, nem bírt befolyással. Más kérdés, hogy erdélyi birtokosként Wesselényi jól ismerte az ottani állapotokat és összefüggéseket. Ezért aztán a nemzetiségek arányaira, abban a magyar többségére tekintve felsorolja azokat a további érveket, amiért helyesebb, ha az „Országgyűlésen, valamint közigazgatás’ ’s ítélő hatalom’ középponti székeinél” a nyelv a latin helyett majd a magyar lesz, mert minthogy a latint mindenkinek tanulnia kell, a magyarok sokat nyernének, hiszen nekik nem kellene a latint megtanulniuk, a szlávok pedig semmit sem vesztenének azzal, hogy a latin helyett a magyart kellene megtanulniuk, sőt nyernének azzal, hogy az élő nyelvet könnyebb elsajátítani. Ezek miatt „helyességnek ’s következőleg a’ Horvát- ’s Tótország’ igazságos követelésének is teljesen megfelelő: hogy miután kebelbéli igazgatásuk, tanácskozásaik ’s egész közéletök anyai nyelvökön folyjon; – a’ közös hon’ középponti polgári élte’ működésében a’ horvát is magyar nyelven, de teljesen vegyen részt. Így, és csak így lehet a’ horvát és sclavonita – de így teljesen is lehet – alkotmányosan szabad; mert csak így lehet alkotmányos kapcsolatban Magyarországgal, melly nyelvét keblében törvényesen bírja ’s használja; ’s csak így osztozhatik annak polgári létében ’s szabadságában... Nagy ’s káros tévedés a’ nemzetiséget, mi szent ugyan, de mégis csak eszköz az emberiség’ nagy céljára, a’ szellemi ’s anyagi jólét’, tökéletesedés’, ’s ennek feltétele’ ’s fő tényezője’, t. i. az alkotmányos jogszerű szabadság’ elérésére: ezen eszközt egyedüli célul tűzni ki; felébe tenni ezt ama valódi célnak, ’s midőn választás’ kénytelensége áll elő, az eszközért a’ célát áldozni fel; azon célát, mi történetesen amaz eszköz, vagy legalább annak teljessége nélkül már is biratik, ’s még jobban elérhetik.”³⁰⁷

És tehát „a’ honunkban Horvát- ’s Tótországon kívül lakó szlávokra nézve, máskint áll a’ dolog. Ezek nemzetül nem léteznek: ezek tisztán Magyarország’ népességének tagjai. Ezeknek valamint külön nemzeti joguk nincs ’s nem lehet; úgy kötelezi őket minden – Magyarhont ’s a’ magyarokat illető. – Polgári alkotmány’ élvezését, törvények’ védelmét ’s ebből folyólag jogszerű polgári szabadságot ezek is követelhetnek. Ezek, mint embereknek elavulhatlan, ’s mint polgároknak tagadhatlan joguk. – E’ jogukból nemzetiségükre nézve annyi, de csak is annyi következik: miszerint anyai nyelvüket családi körben ’s a’ magány-élet’ minden viszonyaiban békén használhatják, ’s annak észműveit is élvezhetik... Polgári szoros kötelességből ’s az álladalomnak mondott jogából következik: mikint, ha törvényhozásunk elismeri azt, hogy a’ különböző ajkúság sok jót gátol, közigazgatást terhesít, zavart okoz, ’s az olly szükséges nemzeti egység’ akadály, – ’s ha ezen bajok’ kikerülésére átlátja szükségét annak, hogy egy közös nyelve legyen az egésznek, olly nyelv, mellyet mindenki értsen; – illy előismerés ’s meggyőződés mellett nem csak jogához tartozik, hanem kötelessége is törvényhozásunknak azon közös. hivatalos nyelvnek — mellyé hogy a’ magyar lett ’s tétetett, természetes – minden sikeres módoni terjesztése. Van joga nem csak ennek megtanulását minden polgár’ kötelességévé tenni; sőt a’ többi különböző nyelveknek használatát is annyiban korlátozni, mennyiben azok’ divatozása ennek terjesztését, ’s így a’ nagy cél t. i. a’ közös nyelv által eszközözendő nemzeti egységnek ’s az erők’ egyesülésének elérését gátolná.”³⁰⁸

Wesselényi elvi alapozást ad ennek és aztán nyugat-európai példákat hoz az ott *máig* sikeresnek tartott megoldásra. Az egész állam érdekét érvényesítő törvényhozás kötelességei és korlátozások árán lehet eredményes: „Emberi ’s polgári jogok’ bírása, társadalmi ’s álladalmi’ életben kötelességekkel van egybekötve, ’s azok által feltételezve. – Ezen kötelességek határozzák ’s szabják ki a’ természeti ’s polgári jogokbani részesülést, ’s azoknak élvezése’ mértékét. – Ezen kötelességek’ elseje: alá vetni magát mind annak, mi az álladalom’ fenmaradására

³⁰⁶ Azaz: Kormányzósága.

³⁰⁷ B. Wesselényi (1843), 274-275.

³⁰⁸ B. Wesselényi (1843), 276, 277-278.

's gyarapodására szükséges; – és nem csak semmit sem tenni, – habár ahoz különben lenne is jog — mi annak ártana; hanem tettelesen segítni elő mind azt, mi annak szükséges; haszinto az áldozatba, vagy természeti jogaink' némi megszorításába kerül is. – És az álladalomnak igenis van joga mind ezt polgáraitól megkívánni, 's egyénekre súlyos és kedvetlen kötelességeket is szabni, 's természeti jogaikban is némileg korlátozni' az egésznek javáért, 's következőleg az érdekletteknek is saját javukért.'³⁰⁹

És a nyugati példák, melyeknél azonban Wesselényi sokkal emberségesebb megoldást lát üdvösnek: „Sokszor eszközölt már zsarnokság – természetesen hozzá illő úton 's modorban – a' zsarnokoknál is gyakran létező helyes' és hasznos' sejdítése' nyomán, de még többször eszközölt idő 's a' körülmények' ez általi szükséges alakulása olyat, mit törvényhozásnak is lett volna joga 's kötelessége jogszerű úton tenni. Így helyenkint durva erőszak fojtotta el ugyan azon országban az egy 's uralkodóvá vált nyelven kívül a' többieket; – másutt körülmények 's anyagi és szellemi okok' összemunkálása olvasztotta a' más vagy több ajkakat egybe, 's enyészttette a' többieket. E' két módnak egyike vagy másika 's részint mindketteje által lettek Poroszország 's az északi Németföld' szláv lakói, nagyára nem csak németül beszélőkké, sőt részint valóban németekké is. Így olvadtak a' bretagne-i, auvergne-i, gascogne-i, 's a' t. nyelvek a' francziába; 's a' gaal, caledon 's irus nyelvek az angolba, – mint azon két álladalom' uralkodó 's egyedül hivatalos nyelveibe. Ezen bele-olvadást, – mi nélkül azon országok mostani fejlettségük' 's hatalmuk' fokán bizonynyal nem állanának – eszközteni vagy siettetni 's előmozdítani, törvényhozásuknak is volt volna teljes joga; valamint hogy azt némelly részben, 's főleg közvetve tette is. Hogy törvényhozásnak e' tárgyban erőszakos útra lépni nem kell, annak nem annyira az arrai jog' hiánya oka; 's hogy mennyire terjedhet kötelező rendelete, annak nem annyira jogának szűk köre szab határt; hanem inkább az tiltja az erőszakot, 's az javallja a' kötelezésnek – mennyire lehet – kerülését: mivel erőszak célra nem, sőt inkább attól el vezet; 's lehet, 's még inkább lehet célzt érni szelíd módon, 's egyének' érzetét 's jogait kímélve, mit tenni – mikor csak lehet – törvényhozásnak kötelessége. Valamint tehát törvényhozásunknak joga, sőt kötelessége' a' magyar nyelvet terjesztetni, 's e' végre kötelezőleg is fellépni, mennyire az tanácsos; kíméletet pedig annyira tartván szem előtt, mennyiben azt a' cél meg engedi, mivel az különben másoknak terhelésévé 's az egésznek károossá válnék; – úgy a' köztünk lakó szlávoknak is kötelességök az egésznek, 's következőleg önmaguknak is hasznára: a' magyar nyelv' terjedését nem csak nem gátolni, sőt előmozdítani. Ezekből folyólag polgári kötelesség szlávjaink' részéről: anyai nyelvükkel élésökbéli természetes joguknak azon korlátok közé szorítása, mellyet a' közjó szab ki. Vagyis más szavakkal: csak annyira élni anyanyelvükkel, 's csak annyira ápolni azt, hogy az által a' magyar nyelv' terjesztése 's mindenki általi megtanulása, – mi a' mindenek előtt szükséges nemzeti egység' nagy célja' elérésére mulhatlan – ne gátoltassék. Ez zsinórmértéke a' Horvát- 's Tótországon kívüli szlávok 's úgy más idegen ajkúak helyes kívánatinak, 's azon követelésnek, mellyel a' törvényhozás' 's a' magyar nemzet' okosság-parancsolta 's – hála az égnek – lehető 's alkalmazható gyengédsége 's kímélete előtt felléphetnek. Túl és felül ezen minden törekvés és követelés vagy lázas agy' vagy vétkes vágy' szüleménye. – Hogy nyelveket e' honra erőltetve, azt tegyék közigazgatás', közgyűlések', törvényhozás' és törvény' nyelvévé: azt kétségkívül békés 's törvényes úton elérni magok sem képzelhetvén csak Magyarhon' fegyveres meghódításától, 's a' magyar nemzet' rabigába vetésétől reménylhetnék. Hogy külön független nemzetül – önállású nemzetet 's országot képezzenek: ez is egyedül ugyanazon módon történhetnék; vagy pedig Magyarhontól elszakadva, a mostani uralkodást 's álladalmi viszonyokat felforgatva; mi megint vagy az orosz hatalommal, mint külső ellenséggel, vagy a' szláv forradalommal, mint dúló árrali szövetkezésnek lehetne bűn-koholta 's vérrel pecsételt eredménye. Illy célzat 's irány, ha létezik is elvetemedett keblekben; de szláv polgártársaink' nagy többsége attól bizonynyal idegen. És annyival inkább

³⁰⁹ B. Wesselényi (1843), 276-277.

idegen, mivel kit mámor nem vakít, átlátja; miszerint ha mint ember, keresztyén 's polgár nem borzadna is szükségesképen vissza zsarnokság' vagy forradalom' vérontárán ezer meg ezereket legyilkolva áldozni, 's rendet és békét és vagyont dúlni fel; de okosság parancsolja alig hihető reményért mindent nem kockáztatni; 's a' tűrhető 's még javítható jelent oda nem vetni olly bizonytalan jövőért, melly leghihetőbben északi zsarnokság alatti nyomorú helyzet lenne. Ész elleni vétség nélkül tehát mind Horvát- 's Tótországra mind honunk' több szlávjaira nézve, csak a' fentebbi követelésekről lehetvén szó – ezen követelések' megadása, 's azok iránti biztosítás az, mit tennünk mindenek előtt kell.”³¹⁰

Mindezzel persze Wesselényi az erdélyi országgyűlésnek is üzent, külön hangsúlyozva, hogy „szó és írat és tett által minden úton és minden alkalommal nyilván kell kifejeznünk 's bizonyítanunk; 's minden szláv polgártársainkat igyekeznünk kell meggyőzni következőkről: hogy mi a' szlávokat sem nem gyűlöljük sem meg nem vetjük, sőt rokon érzettel óhajtjuk őket mint testvéreinket ölelni; – hogy nyelvüktől megfosztani épen nem szándékunk; – hogy továbbá alkotmányos nemzeti lét' üdvé Horvát- 's Tótországra biztosan egyedül Magyarhonnali szoros kapcsolata' 's annak alkotmánya' malasztjának következtében létezhetik; – a' többi honunkbeli szlávokra nézve pedig csak velünki lassankinti összeolvadásban van üdv, 's minden jónak és nagynak biztos reménye: – és hogy ezeken kívül ellenben mind azokra mind ezekre nézve, a' belviszátkodás' sorvasztó bajain 's marczona szenvedésén kívül, a' vérjáték' veszélyteljes bizonytalansága mellett a' mostaninál bizonynyal rosabb, t. i. alkotmánytalan szolgaság' jövendője vár. – Mind ezeknek szó-, írat- és tettbeni nyilvánítása lelkünk 's szívünk mélyéből jöhetvén, 's onnan kelletvén jönnie, 's szívhez és észhez lévén irányozva: bizton lehet reményleni, hogy az oda hat, 's a' lázadt indulatok' lecsillapítása 's a' bizodalom' megnyerése lassankint sikerülni fog.”³¹¹ És „Erdélyre is értvén a' mondottak közül azokat, mik ott létesíthetők; az ottani oláhokat illetőleg még egy rövid szót. Ezen tömegnek helyzetét, mind anyagilag mind szellemileg javítani olly sürgető szükség, minek mulasztását emberi 's erkölcsi érzet szintűgy tiltja, mint eszély 's polgári kötelesség. – Ha e' nép' sorsa javuland, ha állása jogszerű 's biztos leend, szűnni fog a' magyar nemzet 's nemesek iránti viszás érzete 's gyűlölsége. Nevelés, és ez úton a' magyar nyelvnek nem kevesebbé, mint értelmességnek köztüki terjesztése által őket jogok' bírására képesekké 's érdemesekké tévén, 's utóbb jogokban részesítvén is, ellenfelekből frigyesekké³¹² válandanak. Hogy így ezek velünk egybeolvadhatnak, azt nyilván bizonyítja az Erdélyben feles számban létező oláh nemesség, mellyre nézve az egybeolvasztás' létesítésének két kelléke, t. i. jogokbani részesítés, 's nyelv tudásairai juttatás közül csak az első alkalmaztatott; 's mégis annyira tekinti magát velünk egynek, hogy – ha nevelés által a' nyelv' tudása reájok általánosan ki lenne terjesztve, bizonynyal teljes lenne velünki összeforrottsága. Az oláhokra nézve még nagy figyelmet érdemlő, miszerint 200,000-nél több lakja közülök a' százszokkal együtt az erdélyi szabad királyi földet. Ezeket illetőleg nem kell semmi áldozat, semmi új intézkedés, csak törvényes pártolás. Ezeket felszabadítván azon törvényelleni nyomás alól, melly most a' százszok' részéről reájok nehezedett, nemzetiségünk' részére meg lesznek nyerve.”³¹³ Azaz Wesselényi úgy tudja, hogy a Bécsi Udvar a százszok segítségével nyomja el az erdélyi románságot. És mint láttuk, további nagyhatalmi közrejátszást is figyelembe vesz.

Ez a helyzetmegítélés azonban Trianon után már nem annyira jellemző, hanem az önostorozás jön divatba, és tart máig. Wesselényi is inkább bűnbakként tekintett, mint előremutató javaslattevőként. Szekfü Gyula például úgy gondolta, hogy Wesselényi szerint „a magyar műveltségnek és a magyar liberalizmusnak lesz feladata a szabadság és művelődés közlése által, a monarchia szláv népeivel, a monarchiában élést megkedveltetni; a magyar műveltség és szabadság emelése tehát a monarchiának létérdeke, annak terjesztéséért mindent meg kell tennie.

³¹⁰ B. Wesselényi (1843), 278-281.

³¹¹ B. Wesselényi (1843), 282-283.

³¹² Azaz: szövetségeseikké.

³¹³ B. Wesselényi (1843), 340-341.

Látható tehát, hogy Wesselényi a liberális műveltségnek olyan erőt tulajdonít, mely faji különbségeken, nemzetiségi válaszfalakon is áthatol, s az alacsonyabb műveltségű idegen népfajt, mellyel liberális műveltséget és szabadságot közöl állandólag s ami a fő béke műveivel, erőszak nélkül hozzácsatolja a magasabb kultúrához.”³¹⁴ A Szekfüre hivatkozó Szentkúti Kornél ehhez hozzáteszi: „Holott a liberalizmus szabadságai a nemzetiségekben a külön államiság vágyát ébresztették fel.”³¹⁵ De hangsúlyozzuk: fel kellett azt ébreszteni, és volt mivel: a magyaroktól kapott szabadságokkal. Wesselényinek és magyar kartársainak az érdeme, hogy azok a szabadságok elérték a nemzetiségeket. Nem a magyar reformkoron múltott, hogy nem a Wesselényi által kijelölt úton haladt végül a Kárpát-medencei történelem, és az ő vészterhes figyelmeztető Szózata „látnoki szemmel jósolta meg ... szerencsétlen trianoni szétdaraboltságunkat”.³¹⁶

Aszalós Sándor is Wesselényi jóslata beteljesülését látja Trianonban, akinek munkáját kiválónak mondja. Visszatérve Aszalós írásához, ő 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharcra nem foglalkozik, hanem az 1867-es kiegyezéstől tekinti át a fejleményeket, azaz a Trianonhoz vezető „szükségszerű” utat. Ezzel azonban kihagyja a ’48-as nemzetiségi kérdés, illetve az Erdéllyel való unió nagy jelentőségű ügyeit. Ezek kritizálандó intézkedéseit és tragikus eseményeit már érintettük. Illetve mindazt, ami ahhoz vezetett, hogy a csehek kimaradtak a kiegyezésből, aminek igen káros következményű hatását Aszalós felemlíti. S hogy „a kiegyezés csak a Habsburg uralkodóház és a magyar arisztokrácia között történt meg, mert elmaradt a nemzetiségekkel, és a társadalom többi rétegével való kiegyezés.”³¹⁷ Az általa is taglalt olasz, szerb és román csatlósítást és a Monarchiából való kiválási törekvéseket szintén tárgyaltuk.³¹⁸ És szintén láttuk Takács Józsefnél ennek a kiegyezésnek az ellentmondásosságát.

Aszalós kiemeli, hogy Ausztriának – és a dualizmusban vele együtt nekünk is – akkor lett halálos ellenség Oroszország, amikor a krími háborúban Bécs magára hagyta a franciák és angolok (és olaszok) ellen. Az ekkoriban fellobbanó pánszlávizmus „egyik szellemi atyja Nyikolaj Danyilevszkij, már a Magyar Királyságot olyan ’politikai varangyként’ jellemezte, amely ’Oroszország csapásai alatt meg fog semmisülni, a magyarság pedig fel fog oldódni a szláv tengerben’ (Oroszország és Európa – 1869). Danyilevszkij elgondolásai között már ekkor szerepelt egy szerb-horvát-szlovén állam, egy cseh-szlovák-morva királyság, Nagy-Bulgária, Nagy-Románia. Kárpátalja pedig szerinte egyértelműen ’ősi orosz föld’. Az ily módon a Habsburg és az Oszmán Birodalom területén létrejövő, többnyire szláv államok tehát függetlenek maradtak volna. Csupán föderációt alkotnak, amelynek központja Konstantinápoly, ’igazi’ nevén: ’Cárgrád’. Ennek az államszövetségnek a segítségével Oroszország Európa fölött hegemóniához jut, s így az Amerikai Egyesült Államokkal meg fogja tudni teremteni a harmonikus világegyensúlyt!”³¹⁹ S bár a krími háborúban (1853-56) igen megverték, Oroszország az 1877-78-as orosz-török háborúban már megsemmisítő vereséget mért a törökökre és a San Stefano-i békében csak orosz érdekeket érvényesítettek, Oroszország stratégiai előnybe került a Balkánon. Ezt a többi nagyhatalom nem fogadta el, és a korábbi békét az Andrássy Gyula által szervezett berlini kongresszus módosította Oroszország kárára, aki ezért kilépett a Szent Szövetségből és Franciaországgal egyezkedett, valamint felerősítette a pánszláv propagandát az Osztrák–Magyar Monarchiában, melynek politikai megingatását támogatta. Aszalós úgy fogalmaz, hogy „az első világháború tulajdonképpen 1878-ban kezdődött. A ’Berlini konferencia’ után 1879-ben Németország és a Monarchia oroszellenes éllel köt szövetséget, mely ’kettős szövetség’ elnevezéssel került be a történelembe, majd Olaszországgal kiegészülve ’hármass szövetség’ alakult. Megkezdődött a nagyhatalmak tömbbe való szövetkezése és a

³¹⁴ Szekfü (1934), 113.

³¹⁵ Szentkúti (1937), 90.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ Aszalós (2018).

³¹⁸ V. ö. Tefner (2006).

³¹⁹ Aszalós (2018).

nagyrányú fegyverkezés.” De „a külpolitikai helyzet mellett a magyar nemzetiségi politika is előrevetítette a Monarchia felbomlását, mert a magyar belpolitika a nemzetiségekkel szemben nem volt sem helyes, sem előnyös. A világháború már csak a végső stáció volt a Monarchia megszűnésében, de a birodalom felbomlása és Magyarország határainak megváltozása a világháború nélkül is bekövetkezett volna.” Azaz „a történelmi Magyarország abban a formájában nem maradhatott fenn, és a területen lakó nemzetiségek már nem akartak együtt élni.”³²⁰

Ebbe a megmásíthatatlan sorsba nem tud beletörődni, ezt nem tudja Aszalós szerint feldolgozni azóta se a magyarság. Amit csak tetéz az első világháborút követő békekötés kegyetlensége, amikor az etnikai szempontok helyett stratégiai és gazdaságiak érvényesültek a határhúzásnál Franciaország biztonságának alárendelve mindent és kielégítve a cseh, a szerb és román kívánságlistát, – egyúttal elhintve a második világháború magvát, főként azonban az új országokba szakadt magyarok elnyomását sugallva. A történetek feldolgozhatatlan mivolta pedig onnan származik, hogy a mai magyar népi egységben nem tudunk azonosulni a felelősökkel, legyenek azok a Trianon előtti magyar arisztokrácia tagjai, vagy a nagyhatalmi, főleg francia érdekek minket legázoló keresztülvivői. És nem tudjuk elfogadni a román oldal, a kisantant Trianon utáni túlkapásait, a korábbi sérelmeik miatti embertelenségeket velünk szemben. Úgy érezzük tehát, hogy nem lehetett hiteles az a sérelem, amit így toroltak meg. És láttuk, hogy erdélyi román oldalról a jogkövetelés még a Monarchiában maradás szándékával indult.

Kós Károly beszámolója viszont – éppen arra utazván, látta – az erdélyi románság kulturális egyesülete (ASTRA) félszázados 1911-es jubileumi balázsfalvi közgyűléséről, mint román kultúr-ünnepről, már a keleti szomszédra tekintetést is mondja, de azt az emberi felelősségtudatot is, amit a Magyar Királyságban élés táplált a románság vezetőibe. A mintegy hatezres tömeg azon a Küküllő menti Szabadságmezőn (Cîmpul Libertății) gyűlt össze, „ahol az 1848-ban megtartott román nemzeti gyűlés az uniót elutasította és a román nép negyedik nemzetként való elismertetését követelte. Ez a térség volt most a román kultúregyesület jubilaris közgyűlésének színhelye, melyen ott táborozott az erdélyi románság teljessége: papjaival, tanítóival, iparosaival, kereskedőivel, ügyvédekkel, orvosokkal, politikusokkal együtt Erdély minden szegletéből odasereglett földműves és pásztor falusi parasztságának és városi kisembereinek több ezres tömege. Ennek a népgyűlésnek adtak számot az ASTRA vezetői a maguk sáfárkodásáról, és ennek a népnek mutatták meg az utat, amelyen a jövőben haladniuk javasolják. És ez a nép hagyta jóvá azt az utat, amelyen vezetői őket vezetni elhivatottak.”³²¹

Kós összehasonlítja ezzel a magyar arisztokráciát, elmarasztalóan, mert, mint írja, „még ebben az esztendőben Kolozsvárott az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) tartotta ugyancsak ünnepi-jubilaris közgyűlését. Azon a napon Kolozsvárt voltam ugyan, de ezen a gyűlésen nem vehettem részt. Mert az egy zártkörű társaság gyűlése volt: azoké a főpapoké, nagypolgároké, mágnásoké (díszvendége a gyűlésnek Apponyi Albert gróf volt), akik az öreg Redut termében rendezett gyűlésre hivatalos meghívólevelet kaptak. Az erdélyi magyar nép: a dolgozó paraszt és városi kisember nem volt oda hivatalos; nem is tudott róla. S a gyűlés az úri társaság bankettjével zárult a New York szálloda különtermében.”³²² De nemcsak a románok egységét, erejét emlegeti Kós, hanem hiányolja a magyarokét, aprehendál a magyar érdek, az erdélyiek elhanyagolása miatt: Balázsfalvára „ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda, nem inni, nem mulatni, csak lelkesedni, csak tanulni, vezéreit meghallgatni, hogy szavukat szívébe vésve, újabb tíz esztendőre való munkakedvet, nemzeti gondolatot vihessen haza az otthon maradtaknak. Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni!!! Mi erdélyiek már fáradtak vagyunk; a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a

³²⁰ Uo.

³²¹ Kuszálík (2003).

³²² Uo.

magyarság sorsa. De fontos az ott mostan, hogy piszkálódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem.”³²³

Kós Károly aztán valóságos vádiratot fogalmaz a magyar vezetés ellen, míg a románokét egyenesen példának állítja: „Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhítattal szívta magába vezérei tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg volt elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az Astrának. És nem volt ott rendetlenség, nem volt ott szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majdnem unalmasan. És az volt a benyomásunk, hogy ez volt az utóbbi esztendő egyik legnagyobb politikai eseménye, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás.” Nemrég valaki azt jövendölte, hogy „mihelyst az erdélyi oláhság kultúráilag, vagyoniilag és társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdéssé válik a magyar Erdély léte. Ma, az Astra gyűlése után tudhatjuk, ... hogy a vagyoniilag, társadalmilag, sőt kultúráilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van. Ez a társadalom tisztában van erejével, céljaival, ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és idealista. Ez a társadalom: nemzet... Ez az oláh társadalom annyira természetes ellenségünk, hogy ezt sem szép szóval, sem erőszakkal a magunk részére nyerni nem tudhatjuk. Amit állam és társadalom erre a célra áldoz, az teljesen haszontalan munka és erőpocsékolás. Az erdélyi oláh a maga jószántából magyar nem lesz soha. A magyar nyelv megtanulására sincsen szüksége – hiszen nekünk, erdélyi magyaroknak sokkal inkább szükségünk van az oláh nyelv tudására. Inkább francia és német nyelvekre tanítják gyermekeiket. De a magyar állameszme részére sem hódíthatjuk meg az oláhságunkat többé, amióta tőszomszédunk a szabad, nemzeti és hatalmasan fejlődő Románia. Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előrenyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről-lépésre, lassan, de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségünkre nem jön sem a nagymagyarországi társadalom, sem az államhatalom”, melynek „kötelessége volna minket legalább segíteni, ha már nem vállalja a teljes védelmet. Kötelessége volna minden eszközt, minden fegyvert a mi részünkre szolgáltatni és oláhjainktól minden eszközt és minden fegyvert elvenni, mellyel nekünk árthat... E helyett évekig tartó válságokba visszük országunkat a problematikus egyenlő, általános, titkos választójogért való küzdelemmel és a nemzeti hadseregért való harccal (ez utóbbi – elismerem – nagy dolog, de bajosabb megcsinálni, mint egy új nemzetiségi törvényt). De nemzetiségeink kultúráját milliókkal segíti a magyar állam – méltányosság címén... Majdnem minden évben tartunk Erdélyben székely-kongresszust; melynek eredménye mindenkor egy-egy memorandum – de sikere egyiknek sem volt. Azt hiszem, már meg is unták a minisztériumok az erdélyi magyarok ügyeit – el is olvasni... A székelyek segítségére miniszterileg Sepsiszentgyörgyre telepített „Hitelbank” akár be is csukhatja a boltját – semmi dolga sincsen. Ma is olcsóbb a Transilvania, az Albia meg a szebeni bank pénze, mint a magyar pénz. És éppen a múlt héten árverezték el a kolozsvári Nemzeti Színház alapítványi birtokát; a magyar kultúr-miniszter asszisztenciája mellett, – az oláhok vették meg. Ehhez sem kell kommentár... Nekünk hiába beszélnek, hiába ígérnek már. Kezdünk nem hinni semmiben, ami Pestről jön, kezdünk nem hinni miniszteri nagy nemzetmentő terveknek.”³²⁴

Erdélynek a magyar vezetői körök részéről való ezen hanyag vagy hűtlen kezelésen túl azonban az rontotta el tehát a folyamatot, amit ebben a dolgozatban már korábban többször emlegettünk, hogy „Nagy-Erdély” egyesítése a Román Királysággal regáti vezetésnek alárendelten, ottani érdekek mentén történt, ami sokkal keményebb eljárást foganatosított saját hatalma érdekében, mintha a románság a Magyar Királyság keretében maradván, a magyarokkal és szászokkal együttműködve vívta volna ki követelményeit és kapta volna meg egyenragúan

³²³ Uo.

³²⁴ Uo.

jogait. Ezzel a bukaresti vezetés megfelelően kiszolgálta a nagyhatalmi érdekeket, amit az erdélyi román–magyar–szász békés együttélés nem szolgált volna. A kegyetlen elnyomással ugyanis lehetetlenné vált az ellentétek feloldása, a megosztottság megszüntetése, a békés rendezés és az erők újraegyesítése a gazdasági–társadalmi boldogulás érdekében. Hiszen a nagyhatalmi cél éppen az ellenkezője volt. És emiatt lett erőszakolt s szervesen Erdély királyi román állami fennhatósága.

7. Összegzés

Mindezekből a legnagyobb tanulság az, hogy nem lehet önös érdekből fakadó vádakra, beállításokra, eltúlzott adatokra és megállapításokra általánosítást alapozni, mert az visszaüt. Még a nemzeti önös érdek vélt igaza esetében sem megengedhető a felelőtlen tévedés. Mert a hegeli úr–szolga viszony forгатókönyvének álgazságos menete, áldialektikus megfordulása és ismétlődése csak elméleti út, – az emberi élet társadalmi gyakorlatának újabbkori története mást mutat. Itt inkább a vérbosszú förtelmes logikája érvényesül, amikor nem a sérelem orvoslása a cél, hanem a még nagyobb sérelem okozás árán való bosszúálló megfélemlítés, ami a szembenállást, a visszavágásra törést fenntartja. A véres leszámolást vagy kevésbé kegyetlen elnyomást megvalósítók azonban csak eszközök a folyamat vezérlői kezében, akik a felhatalmazást és a támogatást adják. Mert ugyanis a középkori korlátlan hatalomgyakorláshoz szükséges eszmei egységet és katonai erőt az újkorra felváltotta az egyedüli gazdasági erő, amely egyetemes és időtlen felhasználási eszközzé válva, megfelelő mennyiség felhalmozása után, képes megrendelni az elérendő céljához megfelelő katonai erőt, megfizetni a szükséges természeti erőforrást, sőt még a kívánt változást elérő társadalmi mozgalmat is. S mindezt nem csupán a hagyományos társadalomszerkezeti rendben, középkori rendiségi és állami, hanem egyéni és családi szinten, eleinte csak párhuzamosan az előbbivel, majd egyre nagyobb és nagyobb, mígnem túlnyomó arányban. Ezért már nem is egyetemes emberi célok mozgatják ezt a gazdasági erőt, hanem a vagyongyarapítást elősegítő gazdasági és politikai befektetések megtérülése.

Minthogy pedig valóban felelős uralkodó csoporttá a nép egésze a modern korban elért lakossági tömegnövekedés miatt még annyira sem válhat, mint az ókorban, a középkori képviselő, azaz állami szolgálat, nemesi nemzeti lét is átalakult, most már a saját gazdasági erő szolgálatában, vagy másé – állami, csoport és magán szinten – elősegítésére rendelkezésre állva. Viszont ez a hatalmi érdekrendszer olyannyira eltorzítja az esetlegesen cserélődő, új, győztes állami hatalmi csoportot, hogy az továbbra is fenntartja az elnyomást a széles tömegeken, mindig csak szűk elitnek kedvezve kiváltságokkal. Ráadásul soha, sehol nem egy nemzetiségű népen uralkodnak, azaz könnyű a népek között elhinteni a széthúzás, a bűnbakkeresés metélyét. Így amikor látszatra az elnyomott nemzetből elnyomó, az elnyomóból elnyomott lesz, az a folyamatban résztvevők megtevesztésére, a valóság eltakarására szolgáló beállítás. Az tehát nem a társadalom természettörvénye, hanem olyan irányított folyamat és mesterségesen előállított végeredmény, amely kiszolgálja a megrendelők – a folyamat fölött állók – általánosabb érdekét, és csak a szükséges mértékben szolgálja a folyamatban előtérbe kerültekét. Így az új elitnek az őt hatalomra segítő támogatás törlesztése által korlátozott a hatalma, a felváltott régi rovására juthat saját javakhoz és építhet támogató kört, míg a győztesnek hirdetett széles népi tömeg számára elsődlegesen a felsőbbrendűség eszméjét és érzését közvetíti. Ez okozza az eszmék mai zűrzavarát, a tudományos igazság érvényesülésének lehetetlenségét, ami annakidején, a középkor során kialakult eszmei ellentétek kibékíthetetlensége miatt éppen ennek a gazdasági erőnek a létrejöttéhez és meghatározó helyzetbe kerüléséhez vezetett. Ehhez képest a magyar történelmi alkotmány sokkal magasabb célokat és egyetemesebb elveket képviselt, képvisel máig, aminek igaz tartalmait, működése áldásos jellegzetességeit fel kell tárnunk, és majd a jövő számára újra be kell vezetnünk, érvényét helyre kell állítanunk a térségben.

Összegzésként elmondható, hogy mivel a Kelet-római Birodalom a hagyományos felfogás szerint sosem terjedt a Duna–Száva vonaltól északra és egy meghatározott időtől fogva teljesen

elgörögösítette a fennhatósága alá tartozó különböző népeiséget,³²⁵ és a Duna–Száva vonaltól általa délre a görög lakosainak is görög (orthodox) vallási és nemzeti–kulturális azonosságtudatot nyújtott, valamint e területen máig maradtak maradványai ez utóbbiaknak: a makedovlacherok, ezért az Al-Dunától északra és a Duna mellett máshol megjelenő, a XVIII. századi erdélyi román értelmiségnek hivatkozási alapul szolgáló latinszerű nyelvet ismerők nem származhattak a Kelet-római Birodalomból eredő katonanépként és kiszolgáló személyzetként. Ezért annak magyarázatára, hogyan kerültek a mai Erdélybe és Regátba, több feltevés is adódik: Vagy (1) a Kelet-római Birodalom terjedt sokkal északabbra és (2) nem görögösített el mindenkit, vagy (3) a románoknak a nem elgörögösödött ősei (4) költöztek a Dunától északra. Az első két esetet a nemzetközi történettudomány cáfolja, a harmadikat és negyediket pedig ebben a tanulmányban cáfoltuk, főként a két Stamatopoulos kutatásai alapján. Van viszont egy ötödik lehetőség is a magyarázatra, és ez lehet a valóság: (5) a magyar államnyelv – a latin – mint közlekedő nyelv lehetett meghatározó a törökkor utáni erdélyi soknemzetiségű betelepítési folyamatban. Ezen újkori körülmények között a hatalmi tényezők, a munkaerő iránti igény és a népi alkalmasság által meghatározott végeredményt, a XVIII. század közepén másfél milliós erdélyi lakosság felét kitevő, magát balkáni románként azonosító népet a pópák által jól lehetett alakítani, majd a néptanítók által a latinnyelvűség felé terelni, szlávyszerű nyelvét és ortodox vallását vallási görögös kultúráját nyelvújítással a latin nyelv és a francia befolyás által és lényegében újonnan románként alakítani. Ami egy sajátos gyökértelenséget okozott. Mindez nem sikerülhetett volna az orosz és a francia nagyhatalom hathatós támogatása nélkül, amit az ausztriai monarchia befolyásának csökkentése érdekében tettek ebben az időben. Növelte ugyanakkor az erdélyi román értelmiség mozgalmának erejét a történelmi rendi helyzet számukra elégtelensége, amidőn a románság nem válhatott a három már régóta meglévő rend társrendjévé, s így más megoldást keresett. Ugyanakkor szükségszerű lett, hogy a Nagy-Románia törekvések – szervesen, nagyhatalmi diktátumként való – megvalósulása után nem az erdélyi mozgalom saját, nyugatias elvei és képviselői érvényesültek, s nem érvényesülnek máig, hanem a külső, szomszéd államhatalmat sokkal elszántabban megkaparintók elvtelensége, a gátlástalanul bitorlók hatalmi érdeke és a magyarokat kirekesztő, elemésztő kormányzása.

Ezért, mint egy román szerző, Ștefan Ciocan nem sokkal halála előtt írta, ez év márciusában, mára már „az erdélyieknek elégük van a faragatlanságból, a Bukarestből 'importált' balkáni felületességből és cselszövésből. Ezek a sajátosságok ismeretlenek voltak száz évvel ezelőtt az Osztrák–Magyar Monarchiában. Egy évszázada erőlködik Bukarest, hogy Erdélyt, a Bánátot, a Partiumot és Máramarost lezüllessze a Kárpátokon túli területek szintjére. ...jól érzékelhető, hogy egy évszázad alatt sem sikerült Romániának integrálnia a volt Osztrák–Magyar Monarchia bekebelezett területeit. A kulturális, gazdasági és társadalmi különbségek olyan jelentékenyek, hogy a Bukarest által száz év alatt elhintett gyűlölet sem tudta aláásni teljesen a két világháború közötti időszakban és a kommunista diktatúra alatt a különböző etnikumú és vallású erdélyiekben a multikulturalizmust és a vallási sokféleséget. És amennyiben eddig nem sikerült, ebben a hiperinformatizált korban, amelyben élünk, még kevésbé lehet eredményes a nacionalista propaganda. Csak egy magyarázata lehet a Regát erdélyi asszimilációs politikája eredménytelenségének. Ez egy történelmi törvényszerűségből fakad, amely szerint a magasabb rendű civilizációk mindig magukba olvasztják a fejletlenebbeket, s ez fordítva sosem lehet érvényes. A görögök még akkor is érvényesültek kulturálisan, sőt, vallásilag is, amikor katonai értelemben elfoglalták őket a rómaiak. Mert a hellenisztikus kultúra messze fejlettebb volt a rómainál. A maguk rendjén aztán a rómaiak is rákényszerítették a nyelvüket, a szokásaikat a leigázott fejletlenebb népekre. Egyiptomban azonban ez nem történhetett meg, lévén, hogy az ottani kultúra magasabb rendű volt a hódítókénál, Róma csak politikai és katonai szinten volt képes felülkerekedni. ...a Regát és Bukarest kulturálisan ma is messze alulmarad a K. und K.

³²⁵ Hérakleiosz császár uralkodása idejétől, aki 622-ben felszabadította Anatóliát. „Bizánci Birodalom.” *Britannica Hungarica* 3. kötet, 12.

bekebelezett területei mellett. Az első egyetemet 1581-ben alapították Kolozsváron. A Kárpátokon túli országrészben 279 év múlva, történetesen Jászvásáron létesítették 1860-ban az első egyetemet. Ezt a 279 évet nem volt képes áthidalni száz év alatt a 'Nagy Egyesülés'... Erdély évszázadokkal előzte meg civilizációban és kultúrában a Regátot. Erdély asszimilációja egy teljesíthetetlen feladat a bukaresti adminisztráció számára. Még csak az onnan érkező nacionalizmus és a hazafiasság sem hiteles, mert Románia és a román nemzet tudata Erdélyben született, onnan terjedt át a Kárpátokon." Így „ma is helytálló Constantin Noica megállapítása: 'Politikai értelemben Erdély egyesült ugyan Romániával, de spirituálisan soha'." Viszont „ebben az Európában egyedülálló multikulturális térben folyton elhintették a magyarok és a románok közti ellenségeskedést, erőltették a kisebbségek asszimilációját, kiárusították a szászokat és a zsidókat, és igyekeztek folyton bomlasztani az autentikus erdélyi értékeket." Ennek megfelelően nemcsak a magyar egyházakat, kiemelkedő személyiségeit és a magyarok szellemi vezetőit, hanem ugyanúgy az erdélyiséget képviselő „görögkatolikus egyházat, amelynek jórészt a nemzet kiteljesedése köszönhető, törvényen kívül helyezték. A görögkatolikus papokat kommunista börtönökbe zárták és megkínózták, attól függetlenül, hogy az Erdélyi Iskola korifeusainak szellemi követői voltak a román kultúra kútfoi, akiknek szelleméből a Kárpátokon túliak is bőven táplálkoztak." Ezért „hogya valaha is el fog szakadni Erdély Romániától, az nem a magyarok, nem a szászok, nem az oroszok, nem az amerikaiak vagy az Európai Unió miatt fog történni. Akik meg fogják elégegni a bukaresti vezetést, azok épp az erdélyi románok lesznek.”³²⁶

És mi legyen a mi hozzáállásunk ehhez? A fő teendőnk nem a sérelmi politizálás, – még ha a veszteséget számon is kell tartani és helyreállítani a magunktól eredetileg elvárt eredményt, – hanem a jövő megnyerése, amihez meg kell teremtenünk a románsággal közös európai és magyar létünk körülményeit. Ebben saját eszmei gyökereink vezérelhetnek bennünket a leginkább sikerrel. Hinni kell magunkban és az emberiségben, amit mi a nemzetünk fenntartásával szolgálunk. Hinni, hogy hozzásegíthetünk minden más nemzetet is ahhoz a csodához, amit a magyarság már több ezer éve művel itt, és ők is minket ahhoz a csodához, ami őket jellemzi. Hogy ne a lenni vagy nem lenni kérdése merüljön fel immár mindnyájunkban, ne a kihálás irányába botladozzunk, egymást gyötörve, gyengítve, hanem együttműködő közösségben, nemzet-családdá egyesülve teremtsük meg a következő ezer évek történelmi jelentőségű hagyományát. Építsük újra a szétszabdalás következtében leromlott Kárpát-medencét és környezetét eszmeileg és az önálló gazdasági erő tekintetében, és legyünk újra nemcsak Európa, hanem a világ közepe. Hogy legyen feltámadás a székelyeknek, erdélyieknek éppúgy, mint a többi magyarnak a környező országokban és előrelépés az ottani államalkotó népeknek, ne csak a középpontban, hanem minden övezetben, minden szakmában, tudományban, valamint szellemi és lelki téren egyaránt. Amikor az anyanyelv összeköt mindenkit a másikkal, a világgal, a részek önállósága fejleszt és több eredményt hoz, szabadságot és méltóságot ad minden egyénnek és közösségnek, esetünkben Erdély évszázadok óta igazából békés népeinek.

Előadásomban kerestem a magyarázatot a románok 1918. december 1-i gyulafehérvári gyűlése határozatai érvényesülésének szinte teljes hiányára a román államiság valóságos Erdélyre kiterjesztése során, azt annak észellenes elvi alapozásában és önző, részben román, részben idegen, távoli érdekek kiszolgálásában találva. Utóbbi dokumentumainak teljes feltárását javaslom, valamint a százéves kártevés és áldatlan állapotok leállítását, valamint remélem eme térségünk megbékélését és felvirágoztatását, nem utolsósorban új Erdély születését várom.

³²⁶ Ștefan Ciocan: „Miért nem volt elégséges száz év Erdély asszimilálásához?” *Erdély ma. Egy szebb holnapért.* 2018. október 14. <https://www.erdely.ma/stefan-ciocan-miert-nem-volt-elegseges-szaz-ev-erdely-asszimilalasa-hoz/#comment-17779>.

8. Felhasznált szakirodalom

- Acsády (1898) Ignác: [Magyarország története VII. Lipót és I. József korában \(1657-1711\)](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-i-lipot-es-i-jozsef-koraban-16571711-52EF/). A magyar nemzet története VII. kötet. „Magyarország Szerk. Szilágyi Sándor. Athenaeum, Budapest, 1898. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-i-lipot-es-i-jozsef-koraban-16571711-52EF/>
- Ádám (2006) Magda: *Francia diplomáciai iratok 1-3*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- Ádám (2004) Magda: „Új megvilágításban a Kárpát-medence I. világháború utáni története.” Interjú. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* XL. évf. 2005 2. szám, május.
- Alföldi (1940) András: *Dákok és rómaiak Erdélyben*. Budapest, 1940.
- Aszalós (2018) Sándor: „A magyar nemzet a mai napig sem tudta feldolgozni a trianoni traumát”. Olvasói levél. *Átlátszó* 2018. 11. 11. <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2018/11/11/a-magyar-nemzet-a-mai-napig-sem-tudta-feldolgozni-a-trianoni-traumat/>
- Balázs (2012) D. Attila: „Szent László föltámad. – De mi lesz a kun származású havasalföldi uralkodók sorsa?” *Reggeli Újság*, 2012. október 3. <http://tortenelem-portal.hu/2012/10/szent-laszlo-foltamad/>.
- Ballagi (1878) Aladár: *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére*. Franklin-társulat, Budapest, 1878.
- Baráth (1900a) Ferenc: „Széchenyi támadása: Kelet Népe.” 81. Kossuth Lajos mint szónok és író. Beöthy Zsolt szerk.: *Képes magyar irodalomtörténet II*. A nemzeti irodalom kifejlődése Reform-kor. Második kiadás. Athenaeum, Budapest, 1900. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/kepes-magyar-irodalomtortenet-beothy-zsolt-3180/a-nemzeti-irodalom-kifejlodese-reform-kor-3F15/81-kossuth-lajos-mint-szonok-es-iro-barath-ferenc-43C0/szechenyi-tamadasa-kelet-nepe-43D6/>.
- Baráth (1900b) Ferenc: „Kossuth felelete.” 81. Kossuth Lajos mint szónok és író. Beöthy Zsolt szerk.: *Képes magyar irodalomtörténet II*. A nemzeti irodalom kifejlődése Reform-kor. Második kiadás. Athenaeum, Budapest, 1900. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/kepes-magyar-irodalomtortenet-beothy-zsolt-3180/a-nemzeti-irodalom-kifejlodese-reform-kor-3F15/81-kossuth-lajos-mint-szonok-es-iro-barath-ferenc-43C0/kossuth-felelete-43D9/>.
- Barta (2018) Ferenc (Cabe Ferrant): „Erdély elszakítása Magyarországtól.” *Hungary First* 2018. 11. 20. https://hungaryfirst.hu/index.php/cikkek/2018-11-20/erdely-elszakitasa-magyarorszagtol?fbclid=IwAR1ffmvRjtIVEMPAu_daG58NnykYpXxUya8JL1RC2vz-EunoIJt3O5pjthI.
- Bencze (2003) Lóránt: „A magyar kultúrkör néhány alapvető jellegzetessége.” *Az első világháború és történelmi következményei. Szent István és a magyar államalapítás*. Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 2003.
- Benda (1943) Kálmán: „Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században.” *Magyarok és románok II*. Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/al-cim_pdf3483.pdf.
- Benkő (1778) József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. ISBN 973 26 0524 3 Első kötet: <http://delerdely.eloerdely.ro/media/book/benko-istvan-transsilvania-specialis-i/benko-jozsef-transilvania-specialis-1.pdf>. Második kötet: <http://delerdely.eloerdely.ro/media/book/benko-jozsef-transilvania-specialis-ii-erdely-foldje-es-nepe/benko-jozsef-transilvania-specialis-2.pdf>.

- Berényi (2009) Mária: *Macedorománok, románok Pesten és Budán a XVIII-XIX. században*. A Barátság melléklete. 2009. november 15. <http://doksi.hu/get.php?lid=21733>.
- Bíró (1943) Sándor: „Az erdélyi román értelmiség eszmévilága a XIX. században” *Magyarok és románok II*. Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3485.pdf.
- Boia (2015), Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése. Erdély és a békeszerződések a román sztártörténész szemével*. Cser Kiadó, Budapest, 1015.
- Borsi-Kálmán (1992) Béla: „A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődésének tükrében.” *Aetas* 8. évf. 1. sz. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40496/1/aetas_1992_001_002_079-126.pdf.
- Borsi-Kálmán (2011), Béla: „A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével - főként Veress Sándor és Oroszhegyi Józsa munkáiban.” *Kisebbségkutatás* 2011. 1.szám. A Magyar- Román Történész Vegyes Bizottság és az MTA Történettudományi Intézete által rendezett Irodalom és történelem című tudományos ülészen 2010. október 5-én - Az 1849 utáni első évtizedek román valósága Oroszhegyi Józsa és Veress Sándor munkásságában címen - elhangzott előadás szerkesztett és jelentősen bővített változata. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00049/1936.htm>.
- Bőtös (2018b) Botond: „Kedves magyar nacionalisták, ne Juncker elnöknel, hanem Apponyi grófnál tiltakozzatok!” Olvasói levél. *Átlátszó* 2018. 10. 26. <https://dotoho.atlatszo.hu/2018/10/26/kedves-magyar-nacionalistak-ne-juncker-elnoknel-hanem-apponyi-grofнал-tiltakozzatok/>.
- Bőtös (2018a) Botond: „Miért halott Orbán Viktor nemzetállami meseje?” *Átlátszó* 2018. 04. 13. <https://dotoho.atlatszo.hu/2018/04/13/miert-halott-orban-viktor-nemzetallami-meseje/>.
- Bretter (2015) Zoltán: „Közeleg a vég a romániai magyarok számára is.” *Népszabadság* 2015. 08. 22. <http://nol.hu/kulfold/veget-ero-tortenelmek-1558495>.
- Britannica Hungarica (1995 Világenciklopédia* 3. kötet. „Bizánci Birodalom”. MAGYAR VI-LÁG KIADÓ KFT, Budapest, 1995.
- B. Wesselényi (1843) Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség' ügyében*. Lipcse, 1843. https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/835770/default/doc_url/BALL_000003_001.pdf.
- Ciocan (2018), Ștefan: „Miért nem volt elégséges száz év Erdély asszimilálásához?” *Erdély ma. Egy szebb holnapért*. 2018. október 14. <https://www.erdely.ma/stefan-ciocan-miert-nem-volt-elegseges-szaz-ev-erdely-asszimilalasahoz/#comment-17779>.
- Corpus (1822) *Scriptorum Historiae Byzantinae*. Későbbi kiadása: Bonn 1822-1897.
- Corpus (1985) *Fontium Historiae Bizantinae*. Consilio Societatis Internationalis Studiis Byzantinis Prohevendis Destinatae editum. Volumen I. Second Impression, 1985. p.13. <http://homepage.univie.ac.at/ilja.steffelbauer/DAI.pdf>.
- Czeglédi (2018) Andrea: „Centenárium gondolatok Erdélyben – gondolatok egy új Erdélyről.” *Hungary First* 2018. 09. 19. <http://hungaryfirst.hu/cikkek/2018-09-19/centenariumi-gondolatok-erdelyben-gondolatok-egy-uj-erdelyrol>.
- Cser (2007-2008) Ferenc, Darai Lajos: *Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsolai a sejt tulajdonság örökítőkhöz és a Kárpát-medencei népi, nyelvi, műveltségi folytonosság I-II. kötet*. Fríg Kiadó, h. n. [Pilisszentiván], 2007, 2008.
- Cser (2016) Ferenc, Darai Lajos: „A mellérendelő magyar társadalom kialakulása.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évfolyam 5. szám (2018.) 153-297. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_5_0153-0297.pdf
- Csetri (1998) Elek: „Micu-Klein püspök.” *Klió* 7. évf. 1998/1. <http://www.c3.hu/~klio/klio981/klio100.htm>.

- Csihák (1915) György: „Burgenland – körül-belül.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 30. évf. 1. sz. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00012/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_1_062-106.pdf.
- Csüllög (2012) Gábor, Gulyás László: „A román állam területi kialakulásának története I. Középkortól a Román Királyság kikiáltásáig (1881).” *Közép-európai közlemények* (5) 3-4. (2012) 113-126. http://acta.bibl.u-szeged.hu/29974/1/kek_018_019_113-126.pdf.
- D. A. I. (1962) Vol. II. Commentary. London, 1962.
- Darai (1992) Lajos: „A korai magyar Kant-recepció értékeléséhez.” *Magyar Filozófusok I. Világtalálkozója. 1st World Meeting of Hungarian Philosophers — 1992. augusztus 16-18.* Kiadja a Magyar Filozófusok I. Világtalálkozója Szervező Bizottsága, Budapest, 1992. ISBN-szám: 963-04-2153-4. *Magyar Filozófiai Szemle* 1994. 2. szám.
- Darai (1994a) Lajos: „Alte Geschichtlichkeit neu gedeutet.” *Österreichische Osthefte* 1994. 2. szám.
- Darai (1994b) Lajos: „A magyar filozófia a felvilágosodás bűvöletében.” *Élet és Tudomány* 1994. 23. szám.
- Darai (1995) Lajos: „Korai kantianusok a magyar filozófiatörténetben.” *Kandidátusi disszertáció.* MTA Doktori Bizottság, 1995.
- Darai (1996), Lajos: „Kantische Ideen in der Ungarischen Aufklärung.” *Mitteilungen des Internationalen Kongress zum Zeitalter der Aufklärung.* Münster, 1996. 1351-1354.
- Darai (1998), Lajos: „Michael Hißmann, der Philosoph der Aufklärung.” *Zur Geschichte der ungarndeutschen Philosophie. Aufklärungsperiode.* Áron Verlag. Budapest, 1998. 25-46.
- Darai (2002) Lajos: „A kanti gondolatok befogadási folyamata a magyar felvilágosodásba.” *Magyar Történelem. Tizezer év - ezer oldalról.* Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. Zürich-Budapest 2002. pp.: 453-460. Interneten: <http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf>.
- Darai (2004) Lajos: „Hißmann Mihály a filozófia minden részének válogatott irodalmában vezérlő kalauz.” *Die Ungarische Aufklärung und der zeitgenössische Unterricht - Ratio Educationis 1777. A magyar felvilágosodás és a kortárs oktatás - Ratio educationis, 1777.* Magyar Tudományos Akadémia - Szent István Egyetem Magyar Felvilágosodás Kutatócsoportja. Gödöllő. 2002. pp.: 86-94. Interneten: *Szabadpart, Társadalomtudományi, Művészeti és Irodalmi Online Folyóirat*, Társadalomtudományi rovat, Kodolányi János Főiskola Honlap. 2004. http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/14/14_tarstud_darai.html.
- Darai (2013) Lajos: „Legjobb lenne agyonhallgatni... Heribert Illig és Tóth Gyula 'kitalált középkor' elméletéhez.” *Szilaj Csikó. A társadalmi önszerveződés lapja* (2013). http://szilaj-csikó/magyar-ostortenet#!_magyar-ostortenet/legjobb-lenne.
- Darai (2016) Lajos: „A magyar állam jelleme: képviselő, nemzet.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évf. 5. sz. (2016.) 320-426. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00019/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016.pdf.
- Darai (2018) Lajos: „Árpád Atila örökén – a magyarok őseik útján.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXIII. évfolyam 11. szám (2018.) 108-125. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00053/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2018_11_092-237.pdf.
- Darkó (2002) Jenő: „Bíborbanszületett Konstantinosz császár 'A birodalom kormányzásáról' írott munkája, mint magyar történeti forrás.” *Eleink* 2002/2. A Napkút Kiadó honlapján. www.napkut.hu/eleink2-064.
- Deér (1943) József: „A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban.” *Magyarok és románok I.* Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3474.pdf.
- Demeter (2013) Gábor: „Jugoszlávia története új megközelítésben.” *KLIÓ. Történelmi szemlélő folyóirat* 22. évfolyam 2013/2. http://real-j.mtak.hu/971/28/klio1302_bel%C3%AD-vek.pdf.

- Dévay (1764) András: *Nap után forgó virág, vagyis az emberi akaratnak Isten akaratjához való illesztése*. Nagyszombat, 1764.
- Diószegi (2010) György Dr, Diószegi Krisztina: *Adalékok az 1848-1849. évi dicsőséges magyar szabadságharc tisztikara görög eredetű hőseinek arcképvázlatához*. PART 2001 Kft, Budapest, 2010.
- Divald (1903) Kornél: *Budapest művészete a török hódoltság előtt*. Művészeti Könyvtár sorozat (Szerk. Dr. K. Lippich Elek). Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel illusztrálva. "Pátria" irod. vállalat és nyomdai részvénytárs. nyomása. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- Döbrentei Kornél: „Hova tűnt a vitézség, fiúk?” *Magyar – Hon – Lap. Közösség a keresztény kultúráért és közéletért*. 2007. június 14. <http://mkdsz.hu/content/view/5839/87/>.
- Dümmert (1967) Dezső: „Kollár Ádám problémája.” *Filológiai Közlöny* 3-4. szám.
- Dümmert (1977) Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Harmadik, javított kiadás. Panoráma, Budapest, 1977.
- Encyclopedia (1994) Hungarica I-Ö*. Főszerkesztő Bagossy László. Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, Magyarságtudat Lexicon Alapítvány, Calgary, 1994.
- Excerpta (1902) Historica issue imp. Constantini Porphyrogeneti confecta Excerpta de legationibus*. Editit Carolus de Boor; Berolini MCMII.” (Kréneisz, 2013, 14.)
- Excerpta (1609). de legationibus; ex Dexippo Atheniense. Eunapio Sardiano. Petro patricio et magistro. Prisco sophita, Malcho Philadelphensi. Menandro protectore. Haec Carolus Cantoclarus... e Graecis Latina fecit & notas addidit parisiis; apud Petrum Chevaleirum, in monte Diui Hilarij, 1609.*
- Érdy (1848) János: *Magyarországi Crouy nemzetségnek története, nemzedékrendje és oklevéltára*. Budapest.
- Érdy (1861) János: *Az újonnan megbírált magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámítása*. Pest.
- Fasching (1725) Ferencz: *Dacia vetus ex probatis Scriptoribus deprompta, antiquitatis Cultoribus oblata*. Claudiopoli, 1725.
- Fasching (1731) Ferencz: *Dacia Siculica seu Descriptio pestis Transylvaniae, quam Siculi incolent*. Claudiopoli, 1731.
- Fasching (1743) *Dacia nova ex probatis Scriptoribus deprompta*. Claudiopoli, 1743–44. Öt részben.
- Fiedler (1858), J.: *Die Union de Walachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse* 27. Wien, 1858.
- Galántai (2000) József: *Az első világháború*. Korona, Budapest, 2000.
- Gamillscheg (1941), Ernst: *Randbemerkungen zum rumänischen Sprachatlas*. Berlin, 1941.
- Gamillscheg (1940), Ernst: *Über die Herkunft der Rumänen*. Jahrbuch der preuss. Akad. der Wissenschaften, 1940.
- Gamillscheg (1941), E.: *Randbemerkungen zum rumänischen Sprachatlas*. Berlin, 1941.
- Gáldi (1943) László: „Az erdélyi román tudományos élet magyar forrásai.” *Magyarok és románok II*. Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3490.pdf.
- Gáldi (1942) László, Makkai László: *A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra*. Budapest, 1942.
- Gróf Széchenyi (1842) István: *A' magyar akadémia körül*. Pest, 1942. http://real-eod.mtak.hu/1279/1/ABO_%2BZ155591002.pdf.
- Gróf Széchenyi (1858) István: *Hunnia*. Pest, 1958.

- Gunda (1943) Béla: „Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre.” *Magyarok és románok II.* Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3492.pdf.
- Hajdu (2014) Tibor, Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Osiris, Budapest, 2014.
- Harmat (2015) Árpád Péter: „A Bizánci Birodalom története.” *Történelmi cikkek.* <http://tortenelemcikkek.hu/node/382>.
- Hermann (2010a) Róbert: „Etnikai polgárháború Erdélyben 1848-1849-ben.” *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont.* http://www.konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=154:etnikai-polgarhaboru-erdelyben-1848-1849-ben-&catid=15:tanulmanyok.
- Hermann (2010b) Róbert: „Etnikai konfliktusok és atrocitások a magyar-román polgárháborúban 1848-49.” *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont.* http://www.konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=151:etnikai-konfliktusok-es-atrocitasok-a-magyar-roman-polgarhaboruban-1848-49&catid=16:esetek.
- Hormayr (1845), Joseph: *Anemonen aus dem Tagebuche eines alten Pilgermannes.* Jena, 1945.
- Horváth (1842) Mihály: *Magyarok története I-IV.* Pápa, 1842-1846
- Iaillot (1696), H.: *Estats de l'empire du Grand Seigneur des Turcs, en Europe, en Asia, et en Afrique, divisé en tous ses Beglerbeglicz, ou gouvernements.* Paris, 1696. https://upload.wikimedia.org/Ottoman_Empire_1696_by_Jaillot.
- Illig (2002, Heribert): *A Kitalált középkor. A történelem legnagyobb időhamisítása.* Allprint Kiadó, 2002. Illig elméletét ismerteti, értelmező követőinek írásait közzéteszi Szekeres Sándor honlapja, az [Eltévedt időszámítás](http://www.eltevedtidozsamitas.hu).
- Jakó (2015) Klára: „Lucian Boia új könyvéről: Hogyan románosodott el Románia?” *Recenziók.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 2015. december 18. <https://tti.btk.mta.hu/150-kiadvanyok/recenziok/2064-lucian-boia-cum-s-a-rom-ni-zat-rom-nia-hogyan-romanosodott-el-romania-editura-humanitas-bucure-ti-2015.html>.
- Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása.* Fordította Zinner Judit. Gondolat, Budapest, 1982. Eredeti kiadás: Oscar Jaszi: *The Dissolution of Habsburg Monarchy.* University of Chicago, 1929.
- Jeszenszky (1994) Géza: *Az elveszett presztízs.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 1994.
- Jezsuita névtár* (2016). Jezsuita Kiadó, Bp. 2016. <http://jezsuita.hu/nevtar/fasching-ferenc/>.
- Julier (1933) Ferenc: 1914–1918: A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933.
- Katsiardi-Hering (2017), Olga and Stassinopoulou, Maria A. (eds.): *Across the Danube: Southeastern Europeans and Their Travelling Identities (17th-19th C.).* 2017. https://www.academia.edu/30312455/Olga_Katsiardi-Hering_and_Maria_A._Stassinopoulou_eds._Across_the_Danube_Southeastern_Europeans_and_Their_Travelling_Identities_17th-19th_C.
- Király (1972) István (főszerkesztő): *Világirodalmi Lexikon 2.* Akadémiai, Budapest, 1972.
- Klein Micu (2018) János Ince: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Klein%20Micu.html>.
- Kloska (2016) Tamás: „Az antant (titkos) szerződése az első világháború alatt. A román hadüzenet margójára.” *Napi Történelmi Forrás* 2016. 09. 09. https://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/09/09/az_antant_titkos_szerzodesei_az_elso_vilaghaboru_alatt?fbclid=IwAR2B0hT3auJMy1pYJbC36FbDU1uXjHqbv-dBFMyxIsxlf9obViGdtM5WLkQ.
- Kogalniceanu (1837), Mihail: *Histoire de la Valachie de la Moldavie et des Valaques transdanubiens.* Berlin, 1837.

- Kogalniceanu (1946), Mihail: *Opere I*. Bucuresti, 1946.
- Kossuth (1841) Lajos: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Landerer és Heckenast, Pest, 1841. <http://real-eod.mtak.hu/913/1/feleletgrfsz00koss.pdf>.
- Knieszsa (1937) I.: Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. AECO. III, 1937.
- Knieszsa (1938) István: *Magyarország népei a XI. században*. Szent István-Emlékkönyv II. 1938. 365–472. Új kiadás: Lucidus Kiadó, Budapest, 2000.
- Knieszsa (1941) István: „Erdély földrajzi nevei.” *Erdély*. Budapest, 1941.
- Knieszsa (1942) István: „A román őshaza kérdése és a román nyelvatlasz.” *Hitel* 1942. 8. szám. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1704.pdf.
- Koestler (1977) Arthur: *Der dreizehnte Stamm*. Wien, 1977.
- Kollar, A. F.: *Documenta in historiam Hungariae*.
- Kollar, Adamus: *Scriptores Rerum Ungaricum Istem Historemata, Bulla Pontificia Liteqs et Acta Publica ex MSS. Codicibus Cesareis collecta*. Bibl. Pal. Vind. Cod. 8799.
- Konfliktustérképek (20113). *Magyarok, románok, zsidók: etnikai konfliktusok Erdélyben 1918-1945*. Társadalmi Konfliktusok kutatóközpont. http://www.konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&layout_id=6&tmpl=itr&Itemid=192#.
- Kosáry (1989) Domokos: *Magyarország története 1686–1790 (4. kötet). Kompromisszum az uralkodó és a rendek között (1711–1765)*. A művelődés késő barokk változatai. Vallás és egyház. Görögkeletiek és unitusok. *Görögkeletiek és unitusok* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. http://multunk.com/index.php?title=G%C3%B6r%C3%B6gkeletiek_%C3%A9s_unitusok
- Koszta (2010) István: *Nemcsak Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról*. Csíkszereda–Budapest, 2010. május–június. <http://mek.oszk.hu/08900/08999/08999.pdf>.
- K. Pauer (1862) István: *Az Árpádok élnek még*. Turin.
- Kréneisz (2013) Géza: „Porphyrbán nevelkedett Konstantin császár ’ismeretlen’ Prooimionja (első rész).” *Eleink* 2013/2. 10-14. A Napkút Kiadó honlapján. <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://napkut.hu/images/folyoiratok/eleink/eleink26.pdf>.
- Kuszálík (2003) Péter: „...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz reám, mint Budapesten...” *Kós Károly Emlékkönyv*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. <http://adatbank.ro/inchtm.php?akod=4805>.
- Lungu (1978), I.: *Scoala ardeleana*. Bucuresti, 1978.
- Lukinich (1943) Imre: „Románia politikai kapcsolatai az Osztrák–Magyar monarchiával 1914-ig.” *Magyarok és románok II*. Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3486.pdf.
- Makkay (2013) József: „A román történelem hiányzó ezer éve.” *Erdélyi Napló*, 2013. február 11. <http://tortenelemportal.hu/2013/02/lucian-boia-lupescu-radu/>.
- Makkai (1941) László: „Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.” *Hitel* 1941. 2. szám. http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1940-41_2/005MakkaiLaszlo_ketretegu.pdf.
- Makkai (1943) László: „Erdély népei a középkorban.” *Magyarok és románok I*. Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3476.pdf.
- Mango (2002), Cyril A.: *The Oxford History of Byzantium*. Oxford University Press, 2002, 11. Curta (2006), Florin és Stephenson, Paul: *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge University Press, 2006. <https://en.wikipedia.org/wiki/Kekaumenos>.
- Marczali (1898a) Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig (1711-1815)*. II. könyv: Mária Terézia uralkodása (1780-1790). V. fejezet: *Egyházi iskolai és műveltségi viszonyok*. *A magyar nemzet története VIII. kötet*. Szerk. Szilágyi Sándor.

- Athenaeum, Budapest, 1898. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-a-szatmari-beketol-a-becsi-congressusig-17111815-5836/masodik-konyv-maria-terezia-uralkodasa-5B89/v-fejezet-egyhazi-iskolai-es-muvelt-segi-viszonyok-5CEE/>
- Marczali (1898b) Henrik: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig (1711-1815). III. könyv: József császár uralkodása (1780-1790). IV. fejezet: [A Hora-világ Erdélyben](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-a-szatmari-beketol-a-becsi-congressusig-17111815-5836/harmadik-konyv-jozsef-csaszar-uralkodasa-17801790-5DCF/iv-fejezet-a-hora-vilag-erdelyben-5E7D/). *A magyar nemzet története VIII. kötet*. Szerk. Szilágyi Sándor. Athenaeum, Budapest, 1898. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-a-szatmari-beketol-a-becsi-congressusig-17111815-5836/harmadik-konyv-jozsef-csaszar-uralkodasa-17801790-5DCF/iv-fejezet-a-hora-vilag-erdelyben-5E7D/>
- Marczali (1901) Henrik Dr. (szerk): *A magyar történet kútjöinek kézikönyve*. Athenaeum, Bp.
- Márki (1897) Sándor, Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). Az 1848–49-ik évi szabadságharc története. VII. könyv: A demokrata királyság megalapítása. VII. fejezet: [Unio Erdélyel](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/a-modern-magyarorszag-18481896-irtak-marki-sandor-es-beksics-gusztav-6CC9/az-184849-ik-evi-szabadsagharcz-tortenete-6CEA/elso-konyv-a-demokrata-kiralysag-megalapitasa-6D00/vii-fejezet-unio-erdelylyel-6DEB/). *A magyar nemzet története X. kötet*. Szerk. Szilágyi Sándor. Athenaeum, Budapest, 1897. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/a-modern-magyarorszag-18481896-irtak-marki-sandor-es-beksics-gusztav-6CC9/az-184849-ik-evi-szabadsagharcz-tortenete-6CEA/elso-konyv-a-demokrata-kiralysag-megalapitasa-6D00/vii-fejezet-unio-erdelylyel-6DEB/>
- Maroti (2013), Cezar: „A magyarokon múlhat ’Nagy Románia’ létrejötte.” *MTI* 2013. április 08. http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/04/08/a_magyarokon_mulhat_nagy_romania_letrejotte
- Melich (1925) János: *Honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, 1925–29.
- Micu-Klein (2018), Inocențiu. *A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Inocențiu_Micu-Klein.
- Mitrovits (2015) Miklós: „Meddig tart Kelet-Európa? – Niederhauser Emil emlékére.” *Újkor.hu*. *A Velünk élő történelem* 2015. április 25. http://ujkor.hu/content/meddig-tart-kelet-europa-niederhauser-emil-emlekere?fbclid=IwAR2-DT_8tx-E93KkA8Xo_P4sacBUq-gfbxlMY2vB5NOlc8HOYxbMfBevaqw.
- Molnár (2013) László: „II. Katalin és a török félhold.” *Valóság* 2013. I–VI. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=880&lap=0>. Ekkor már megjelent az orosz nagyhatalmi érdek a Balkánon.
- Moravcsik (1958) Gyula: *Byzantinoturcica* I–II. Budapest 1942, 1943. 2nd ed., Berlin 1958.
- Moravcsik (1967) Gyula és Jenkins, Romilly J. H.: *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik. English translation R. J. H. Jenkins. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University Washington, District of Columbia, 1967.
- Moravcsik (1984) Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, 2. kiadás 1988.
- MTI (2018): „Erdély a komplementaritás terepe volt, és újra azzá válhatna. Románok és magyarok kérik, hogy a román centenáriumnak nyújtson teret mindkét közösség reményei beteljesítésére.” *Magyar Hírlap*, 2018.10.12. http://magyarhirlap.hu/cikk/130938/Erdely_a_komplementaritas_terepe_volt_es_ujra_azz_a_valhatna.
- Nagy (1939) Géza: „A Crouyak”. *Turul* XXX. évf. 2. füzet
- Negru (2003), Andrei: *Ion Clopoșel. Studiu monografic*. Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
- Nyáry (1922) Albert: *Az Árpádház kihaltának kérdése*. Budapest.

- Nyáry (1863) Albert: *Postumus István és az estei örökség*. Modena.
- Oborni (2002) Teréz: „Bethlen Gábor (Iktári).” *Erdélyi fejedelmek*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002. <http://delerdely.eloerdely.ro/media/book/oborni-terez-bethlen-gabor/oborni-bethlen-opt.pdf>.
- Orkus (2018) Péter Miklós: „A magyarok nem érdemelték meg Trianont.” Olvasói levél. *Átlátszó* 2018. 11. 04. <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2018/11/04/a-magyarok-nem-erdemelték-meg-trianont/>.
- Pall (1991), Francisc: *Ein siebenbürgischer Bischof im römischen Exil: Inochentie Micu-Klein (1745–1768). Studien und verunöfentliche Dokumente*. Böhlau Verlag, Köln/Weimar Wien, 1991.
- Papiu Ilariu (1851), Alexandru: *Istorie romanilor din Dacia superioare*. Vienna, 1851.
- Papiu-Ilarian (1883), Alexandru: „Memorand despre raporturile romanilor cu nemtii, cu slavii si cu ungurii, in timp de pace, si in casul unei revolutiuni in resaritul Europei prezentat Principelui A. I. Cuza in 1860. (Emlékirat a románoknak a németekhez, a szlávokhoz és a magyarokhoz fűződő kapcsolatairól béke idején és egy kelet-európai forradalom esetén, A. I. Cuza fejedelemnek bemutatva 1860-ban.)” *Revista pentru istorie, archeologie si filologie I. Bucuresti*, 1883. (2. kiad.)
- Pezenhoffer (2006) Antal: *A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. Történelmi apologetika. I-XIII. kötet. „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek*. <http://mek.oszk.hu/04200/04245/pdf/>.
- Péter (1986a) Katalin, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes: *Erdély története 1606-tól 1830-ig* (Második kötet). VII. rész: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711-1770). 3. fejezet: [Politikai és-kulturális élet](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vii-uj-etnikai-kep-uj-uralmi-rendszer-17111770-FE9/3-politikai-es-kulturalis-elet-104E/). Akadémiai Kiadó, Harmadik kiadás. Budapest, 1986. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vii-uj-etnikai-kep-uj-uralmi-rendszer-17111770-FE9/3-politikai-es-kulturalis-elet-104E/>.
- Péter (1986b) Katalin, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes: *Erdély története 1606-tól 1830-ig* (Második kötet). VII. rész: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711-1770). 4. fejezet: [A Habsburg-kormányzat politikai aktivitásának erősödése](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vii-uj-etnikai-kep-uj-uralmi-rendszer-17111770-FE9/4-a-habsburg-kormanyzat-politikai-aktivitasanak-erosodese-107C/). Akadémiai Kiadó, Harmadik kiadás. Budapest, 1986. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vii-uj-etnikai-kep-uj-uralmi-rendszer-17111770-FE9/4-a-habsburg-kormanyzat-politikai-aktivitasanak-erosodese-107C/>.
- Philippide (1925, 1928), Alexandru: *Originea românilor vol. I. Ce spun izvoarele istorice. Vol. II. Ce spun limbile română și albaneză*. Tipografia "Viața românească" S.A., Iași, 1925.1928.
- Pulszky (1958) Ferenc: *Életem és korom II*. Budapest, 1958. 296-297.
- Pușcariu (1936), Sextil: *Les enseignements de l'Atlas Linguistique Roumain*. Revue de Transylvanie III. 1936.
- Pusztaszeri (1985) László: *Az élő Árpádok*. Változó világ 17. Útmutató Kiadó, h. n., é. n [1985]. (Új kiadás: Pusztaszeri (2009) László: *Az élő Árpádok. Érvek és ellenérvek az Árpád-ház utóéletéről*. Kairosz Kiadó, Budapest.)
- Raffay (1989) Ernő: *A vajdaságoktól a birodalomig. Az újkori Románia története*. Jate Kiadó, Szeged, 1989.
- Raffay (2010) Ernő: *Balkáni birodalom, Nagy-Románia megteremtése 1866–1920*. Kárpátia Stúdió Kft., 2010.
- Rásonyi (1981) László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*. Gyorsuló idő. Magvető, Budapest, 1981.
- Russo (é. n.), Alecu: *Cugetari*. Craiova, é. n.

- Skylitzes (1984), Ioannes: *Synopsis historion: Byzanz wieder ein Weltreich; das Zeitalter der makedonischer Dynastie nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes*. Fordította és magyarázta Hans Thun. Graz, 1984.
- Stadtmüller (1941), Georg *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Archivum Europae Centro-Orientalis (AECO) Tome 7. Fasc. 1-3. (1941.)
- Stamatopoulos (2015), Andreas V. és Stamatopoulos, Vasileos A.: *A makedonovlachok a XVII-XIX. században. Görög vlachok Közép-Kelet-Európában. Az igazság feltárása*. Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata, Budapest, 2015. ISBN 978-963-12-1991-0. (Görög és magyar nyelvű kiadvány.) 2015. 3.
- Szabó (2009) Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Osiris, Budapest, 2009.
- Szalay (1896) József, Baróti Lajos: *A magyar nemzet története. IV. kötet: Magyarország a Habsburg-házból s a Habsburg-Lotharingiai házból származott örökös királyok korában*. I. rész: A Habsburg-házból való örökös királyok kora. 3. fejezet: [Mária Terézia \(1740-1780\)](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarország-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/3-maria-terezia-17401780-1AD4/). Lampel Róbert kiadása, Budapest, 1896–1897. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarország-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/3-maria-terezia-17401780-1AD4/>
- Szávoszt-Vass (2016) Dániel: „Plethón sírköve.” *A Wang folyó versei*. 2016. július 8. <http://wangfolyo.blogspot.com/2016/08/plethon-sirkove.html>.
- Szegő (2015) Iván Miklós: „Élesen fogalmaz Erdélyről és Trianonról egy román történész.” *HVG*, 2015. március. 27. https://hvg.hu/kultura/20150326_Elesen_fogalmaz_Erdelyrol_es_Trianonrol_e.
- Szekfü (1934) Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934.
- Szentkúti (1937) Kornél: *Művelődési viszonyok báró Wesselényi Miklós műveiben*. A szegedi M. Kir. Ferencz József Tudomány-Egyetem bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karához benyújtott doktori értekezés. Bíráló: Dr. Erdélyi László egy. ny. r. tanár. Társbíró: Dr. Deér József egy. ny. rk. tanár. Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődés-történelem köréből 36. Felelős kiadó: Szentkúti Kornél. Szeged, 1937. http://acta.bibl.u-szeged.hu/50259/1/kolozsszeged_muvtort_036_02.pdf.
- Szerencsés Károly: „Titkos háború.” *Magyar Hírlap* 2018. november 24. http://magyarhirlap.hu/cikk/134332/Titkos_haboru.
- Széchenyi (1841) István: *A' Kelet népe*. Trattner-Károlyi, Pest, 1941. <http://real-eod.mtak.hu/2663/1/A%27%20Kelet%20nepe.pdf>.
- Sziji (2000) Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Petit Real, Budapest, 2000.
- Szinnyei (1891) József: „Fasching Ferencz.” *Magyar írók élete és munkái. I-XIV*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891–1914. Utánnymás: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1980-81. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>.
- Szőcs (2012) Levente: „A magyarok mostanában telepedtek le Erdélyben”. *nol.hu*. 2012. május 29. <http://tortenelemportal.hu/2012/05/roman-tortenelemhamisito-mitoszok/>.
- Szűcs (1978) Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest.
- Takács (2003) József: „Türelmesség. Türelmesség? Türelmesség!” *Az első világháború és történelmi következményei. Szent István és a magyar államalapítás*. Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 2003. <http://mek.oszk.hu/06800/06802/06802.pdf>. <http://mek.oszk.hu/06800/06802/06802.pdf>
- Tamás (1935) Lajos: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest, 1935.
- Tamás (1940) Lajos: *Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg*. AECO. VI.1940.

- Tefner (2006) Zoltán: „Külpolitika, népcsoport, tömegtájékoztatás.” *Valóság* 2006. június XLIX. évf. 6. szám.
- Terdzsüman (1982), Mahmud: *Magyarország története. Tarih-i Üngürüş vagyis Üngürüş története. A magyarok története. Tarih-i Üngürüş.* Magvető Könyvkiadó, Budapest és II. Nagy Szittya Történelmi Világkongresszus, Cleveland, Ohio, 1988. május kiadása. Utóbbi Interneten két helyen: <http://www.angelfire.com/konyv2/tungur1.htm> és <http://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/terdzsuman>.
- Tóth (2011) Gyula: „A kitalált középkor után. A magyar krónikák és a kitalált középkor I-II.” *Szkitiától Maghrebig honlap*. http://maghreb.blog.hu/2011/02/09/a_magyar_kronikak_es_a_kitalalt_kozepkor_i, http://maghreb.blog.hu/2011/02/14/a_magyar_kronikak_es_a_kitalalt_kozepkor_ii.
- Tóth (1943) I. Zoltán: „Az erdélyi román nacionalizmus kialakulása.” *Magyarok és románok II.* Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3484.pdf.
- Tóth (1946) I. Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792.* Bp. 1946.
- Töriblog (2018a): „A románok eredete I.” *Történelem mindenkinek*. 2008. 02. 14. https://to-riblog.blog.hu/2008/02/14/a_romanok eredete_i.
- Töriblog (2018b): „A románok eredete II.” *Történelem mindenkinek*. 2008. 02. 15. https://to-riblog.blog.hu/2008/02/15/a_romanok eredete_ii.
- Töriblog (2018c): „A románok eredete IV.” *Történelem mindenkinek*. 2008. 02. 17. https://to-riblog.blog.hu/2008/02/17/a_romanok eredete_iv.
- Töriblog (2018d): „A románok eredete IV.” *Történelem mindenkinek*. 2008. 02. 18. https://to-riblog.blog.hu/2008/02/18/a_romanok eredete_v.
- Tringli (2016) István: „Mátyás országai. Miről árulkodik a Thuróczi-krónika címerkoszorúja?” *Rubicon* 2016/4. http://www.rubicon.hu/ma_files/2016_04_32.pdf.
- Tusor (2011), Péter, Nemes Gábor (eds): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426-1605). Documents of Papal Consistories of the Holy Crown of Hungary (1426-1605).* Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae, Series I: Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 7. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, Budapest–Rome, 2011. http://www.academia.edu/32742721/Consistorialia_Documenta_Pontificia_de_Regnis_Sacrae_Coronae_Hungariae_1426_1605_.Collectanea_Vaticana_Hungariae_I_7._Budapest_R%C3%B3ma_2011
- Über die Herkunft der Rumänen.” *Jahrbuch der preuss. Akad. der Wissenschaften*, 1940.
- Varga (1998) E. Árpád: „Az 1857. évi erdélyi népszámlálás román nyelven.” *Statisztikai Szemle* LXXVI, 1998. 10. sz. 850-861. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/studcens.htm>
- Vargyas (1943) Lajos: „Román-magyar kapcsolatok a népzenében.” *Magyarok és románok II.* Szerk. Deér József, Gáldi László. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3494.pdf.
- Wertner (1940) Mór: Kihaltak-e az Árpádok? *Turul* XXXI. évf. 1-3. füzet.
- Zirkuli (1988) Péter: „Az erdélyi románság a felvilágosodás korában.” *Találkozások*. Budapest, 1988. 39-61. <http://jezsuita.hu/nevtar/fasching-ferenc/>. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bukovina.html>. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Klein%20Micu.html>. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kunorsz%C3%A1g.html>. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Bukovina_\(r%C3%A9gi%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bukovina_(r%C3%A9gi%C3%B3)). https://hu.wikipedia.org/wiki/Inocențiu_Micu-Klein.

Tartalomjegyzék

1. Bevezető gondolatok	1
1.1. Elvtelen elvcsere.....	1
1.2. Fájdalmas tapasztalatból kibontakozás?	1
2. Történelmi előzmények	2
2.1. A térséget átfogó hatalmak.....	2
2.2. A magyar király országai.....	2
2.3. A román államképződés hiányossága	3
3. A makedovlachok és ellenállásuk románná tevésük ellen	3
3.1. A vlach-görög szórvány önvizsgálata.....	3
3.2. A görög-római vlachok	4
3.3. A latinajkú hódítókból görög-vlachok és latin-vlachok	5
3.4. A vlachok szereplése az Oszmán Birodalomban és annak hanyatlásakor.....	6
3.5. A románosítás: görögtelenítés melletti latinosítás	9
3.6. Románosítás mítoszgyártással, pénzzel, átneveléssel és diplomáciai nyomással	11
4. Az újkori Románia születése.....	14
4.1. Erdély keleti szomszédsága Románia lesz	14
4.2. Ismeretlen népek a területen.....	15
4.3. Az erdélyi románok és (papi) értelmiségük.....	20
4.3.1. <i>Klein püspök</i>	22
4.3.2. <i>A pópák lázító tevékenysége</i>	26
4.3.3. <i>Az erdélyi román tanárok és a Regát</i>	30
4.4. Mítoszok országa.....	36
4.4.1. <i>Bizonyítatlan állítások: mesék</i>	36
4.4.2. <i>Cáfolatok</i>	43
5. A Habsburg elnyomó kormányzás szerepe	51
5.1. Birodalomegyesítő központosítás a nemesi nemzetek elnyomásával.....	51
5.1.1. <i>A cseh nemzeti nemesség kiirtása, a magyar kiirtásának terve</i>	54
5.1.2. <i>Az új eszmék üldözése és a saját kultúra és emlékeinek lerombolása</i>	57
5.2. A szelídebb erőszak rendszere	60
5.3. Kiszakadási törekvések a birodalomból.....	63
5.3.1. <i>Szeparatizmusok</i>	63
5.3.2. <i>Az olasz és a délszláv irredenta</i>	64

5.3.3. <i>A román irredenta</i>	65
5.4. Türelmesség—türelmetlenség	65
6. Mulasztások és reménykedések	68
6.1. A román oldalon	68
6.1. A magyar oldalon.....	73
7. Összegzés	87
8. Felhasznált szakirodalom	90